

ياغسا ياغمۇر، داشسا چايلار

(دده قۇرقود ادبياتى آراشديرمالارى)

تۆركمن صحرا كىتابى

ابراهيم رفر

تهران ۹ - ۱۳۹۸

ياغسا ياغمۇر، داشسا چايلار

دده قۇرقود ادبياتى آراشديرمالارى
تۆركمن صحرا كىتابى نين اينجه له مه سى
آراشديران و اينجه له ين: ابراهيم رفر
تهران ۱۳۹۸-۱۳۹۹

قۇرولوش

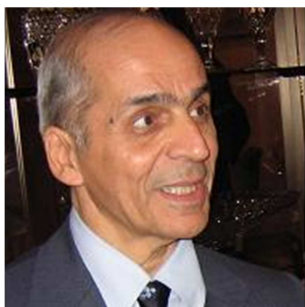
۳.....	تۆركمن صحرا متنى باره ده دۆشونجه لر.....
۳.....	گيريش.....
۴.....	متنين يازيليش اۆسلوبو.....
۷.....	متنده راستلاشديغيميز بعضى بديعى خصوصيتلر.....
۸.....	بعضى قراماتيك ملاحظه لر.....
۹.....	متنين يازيليش زامانى و يئرى حاقيندا.....
۱۵.....	تۆركمن صحرا كىتابى نين متنى.....
۶۱.....	تۆركمن صحرا متنى چاغداش آذربايجان تۆركجه سينده.....
۹۰.....	متنده گئدن بعضى چتين سۆزلرين آچيقلاماسى.....
۱۰۸.....	Özet.....
۱۰۹.....	Türkmənsəhra Kitabı Haqqında Düşüncələr.....
۱۱۸.....	Mətnə Gedən Bəzi Çətin Sözlərin Açıqlaması.....
۱۳۵.....	Baş Vurulmuş Qaynaqlar.....

Mail: rafrafibrahim@yahoo.com

Telegram: @rafrafibrahim

تۆركمن صحرا متنى باره ده دوشونجه لر

گيريش:

۱۳۹۸- جى ايلده تۆركمن معاريڧچى شخصيت ولى محمد خوجانين طرفيندن تاپيلمىش و ادبيات عالمينه سۇنۇلمۇش تۆركمن صحرا كىتابى دده قۇرقۇد آراشديرمالاريني يئنى بير بۇيوتا يۇنلتدى. بۇ اثر دده قۇرقۇد عنعنەلرينى، قهرمانلىق رۇحونو، حادىثەلرين تارىخى كۆكلرينى و دده قۇرقۇدون ادبى ايفادهلرينى اۇزوندە ياشاتماقلا برابر، جۇغرافىيى مكانلار و دىلچىلىك

اۇزلىلىكلرى باخيمىندان بير چۇخ يئنىلىكلرى ده اۇرتايا قۇيماقدادير. اثرين بير بۇلومو «يئددى باشلى اژدهانين اۇلدورۇلمەسى» نى روايت ائدن بير «بۇى» قۇرۇلوشوندا اۇلدوغونا گۇره، باشقا دده قۇرقۇد بۇيلارى سىراسيندا يئر آلا بيله جك اۇزلىلىگه ماليكىدير، آنجاق اثرين داها بۇيوك قىسمى مضمون باخيمىندان دده نين اۇيودلرى و حكمتلى سۆزلرى كىمى سسلنير و حيات و مۇباريزه فلسفه لرينه، بديعى دوشونجه لره و شعرسل دۇيغولارا حصر ائدىلميشدير. اثر بۇتون تانينمىش دده قۇرقۇد ادبياتى ايله عضوى وحدت تشكىل ائدير و اسلامى دىرلره سۇيكنير. بۇ آراشديرمادا سۇزۇگندن مۇوضوعلارين اينجه له مه سى هدف گۇتورۇلمۇشودور.

آچار سۆزلر

دده قۇرقۇد، تۆركمن صحرا كىتابى، آذربايجان تۆركجه سى، چاغاتاى تۆركجه سى، عرب دىلى، سس اۇيوشماسى، يئددى باشلى اژدها.

چكیده:

«كتاب تركمن صحرا» در سال ۱۳۹۸ از سوى شخصيت ادب دوست و از شيفتگان هنر و ادبيات، ولى محمد خوجه، از خطه تركمن صحرا كشف و به محافل ادبى ارائه گرديد. اين اثر نفيس كه به گنجينه ادبيات آذربايجانى تعلق دارد، بۇعد جديدى را در پژوهش هاى قورقۇد شناسى گشوده است و محافل آكادميك متعددى به واكاوى و تصحيح و نشر آن همت گماشته اند. متن تركمن صحرا كه در راستاى سنت ادبى دده

قورقود و جزئی از تاریخ شکوفنده آن است، روایتی از روح حماسی اوغوزی است و ضمن این که آگاهی‌های ما را در باره زمان و مکان رویدادهای تاریخی ارتقا می‌دهد، حاوی ارزش زبان‌شناختی والائی نیز می‌باشد. با آن که «کشتن اژدهای هفت سر» از سوی بعضی پژوهندگان به‌مثابه مضمون اصلی این اثر ادبی مطرح شده است، اما بخش عمده اثر به سخنان حکمت آمیز و آموزه‌های فلسفی پیر خردمند، دده قورقود اختصاص دارد که چنان که نشان خواهیم داد، وزنه بس سنگین‌تری را داراست. در این تحقیق بررسی این مضامین را هدف داشته‌ایم و وجه زبان‌شناختی اثر را وجه عمده آن لحاظ نموده‌ایم، که امید است با این کار گامی در راستای شناخت بیشتر این اثر برداشته باشیم.

کلمات کلیدی

دده قورقود، تورکمن صحرا کیتابی، آذربایجان تورکجه‌سی، چاغاتای تورکجه‌سی، عرب دیلی، سس اویوشماسی، ینددی باشلی اژدها.

متنن یازیلیش اؤسلوبو

اسکی متنلرین هر بیرینین اؤزونه مخصوص یازیلیش طرزى وار و بۇ یازیلیش طرزى زامان آخینیندا گلیشمیش و موعین دییشیملره اؤغرامیشدیر. بۇ متنلری آراشدیرماق و مضمونلارینا آیدینلیق گتیرمک اؤچون، اؤنلارین یازی اؤسلوبو ایله آز- چؤخ تانیشلیق اؤلدوقجا واجیبیدیر. عرب الیفباسیندا بۆتون سسلى فؤملر تمثیل اؤلا بیلیمیر و بعضاً ده بیر حرف بیردن آرتیق فؤمى تمثیل ائدیر. بۇنلار ایسه بؤیوک چاشقینلیقلارا یول آچا بیلر. اؤزلیکله بئله متنلری عرب الیفباسیندان لاتین الیفباسینا کؤچوردوگوموز زامان، بۇ مسأله‌نین نه قدر جیدى اؤلدوغو قناعتینه گلیریک. بۇرادا ایکی یاناشما طرزى بئله‌دیر: بیرینجی حالدا کلمه‌لری حرف‌به‌حرف کؤچوروروک. بۇ اؤ دئمکدیر کی، کلمه‌لرین تاریخی ایملاسینا صادق قالماغی نظرده تۇتوروق (transliteration). ایکینجیسینه گلدیکده، کلمه‌لرین تاریخی تلفظو اساس گۆتورولور (transcription)، و بۆتون جهدیمیز اؤنا یۆنلیکدیر کی، متنن یازیلدیغی چاغدا کلمه‌لرین نئجه تلفظ اؤلدوغونو کشف ائدک. بیرینجی چالیشما آز- چؤخ کامپیوترلرین یاردیمی ایله ده یئرینه یئتیریله بیلر، آنجاق ایکینجی چالیشما، بیزیم اؤچون بؤیوک اهمیت داشی‌یان چالیشما، جیدى دیلچیلیک آراشدیرمالارینا سۆیکنن بیر چالیشمادیر.

کلمه‌نین اسکی تلفظونو اؤزه چیخارماق اؤچون، حرفلری نئجه کؤچورمکدن علاوه، هم ده یازارین و کاتبین سۆیکندیگی ایملا اؤسلوبو حاقیندا بیلگیمیز اؤمالیدیر. میثال

اۆچون گۆتۈرك متندە راست گلدیگیمیز «دوغمیش» كلمه سینی. بۇنون حرف به حرف كۆچۈرمەسى doğmuş شکیلندە اۇمالیدیر. آما بۇراسی دا وار کی، کاتیب موعین یازی اۆسلوبونا سۆیکنیرمیش و چۇخ احتیمال کی اۇ، هر شکیلچی اۆچون آنجاق بیر یازیلیش فۇرمو نظردە تۇتوب. باشقا سۆزلە، یازار و کاتیب «قالیبلشمیش» ایملە اۆصولونا اینانیرمیش و یازینی بۇ اساسدا تنظیملەمیشدیر. قالیبلشمیش ایملە اۆصولو چۇخ احتیمال کی، عرب دیلی نین تأثیری آلتیندا اۇرتایا چیخمیشدیر و یازارلار و کاتیبلر بۇ قناعتە گلیمیشلر کی، هر مۇرفمین سادەجە بیر یازیلیش طرزى اۇمالیدیر. مثلاً ایسمین چۇخلوق علامتی ایکی بیچیمده (لار، لر) اۇلدوغو حالدا، اۇنلار سادەجە بیر شکلی (مثلاً «لر» شکلینی) اساس گۆتۈرموشلر و اۇرنک اۇلاراق «داغلار» یئرینە «داغلر» یازمیشلار. دئمک بۇ واحید فۇرم بیردن آرتیق تلفظ طرزینی تمثیل ائدیرمیش. بئله لیکلە احتیمال وئرمک اۇلار کی «میش» لفظی ده بیردن آرتیق طرزده، ذاتاً دۇرد طرزده سسلنیرمیش، یعنی «دوغمیش» كلمه سینی doğmuş بیچیمینده باشا دۆشمگیمیز یانلیش اۇملار.

تۆركمن صحرا متنىنى گۆندە لیگه
گتیرن فضیلتلی شخصیت ولی محمد
خوجه

كئچمیشده سسلی فۇملرین هارمونیسى حاقیندا مۆكمل نظریه یۇخموش و تۆرك دیلین سۆزلوکلرینی یازان دیلچیلر بۇ بارەدە یئترلی معلومات وئرمەمیشلر. ماراقلیدیر کی، اۇرخون- یئنی سئی یازیلارندا صائیتلرین اینجه- قالین آنلایشی اساسیندا اویوشماسی کسکین شکیلده گۆرومکده دیر. بۇنولا بئله مثلاً محمود کاشغری دیوان لغات الترک اثری نین مقدمه سینده سس اویوشماسی بارەدە دقیق معلومات وئرمیر. بۇ اثر و بۇنون آردینجا یازیلان بنزر اثرلر (اۇرنک اۇلاراق کتاب الإدراک للسان الاتراک، حلیة الإنسان و حلیة اللسان و ...) تۆرك دیلرین نین قرامری حاقیندا محدود بیلگی وئریلر، آنجاق بۇ بیلگیلر ده گنلیکلە عرب دیلی نین سس بیلگیسی و صرف- نحویندن تأثیر آلمیشلار. ذاتاً سس اویوشماسی بارەدە ایلك دفعه پروفیسور بکیر چوبانزاده نین تۆرك قرامری آدلی اثرینده (۱۹۳۰) گئیش بیلگییه تصادۇف ائدیریک.

دئىگىمىز كىمى، اسلام دۇورو يازارلار و كاتىپلار سۇيكندىگى يازى قايىدارى دىلن فۇنتىك قۇرولوشونو دىقق تھىل ائىدە بىلمىر. اۇرنىك اۇلاراق دىواندا «آت» (مىنىك اۇچون ايشە يارايان حىوان) «آت» شكىلىندە يازىلمىشىدىر، عىن حالدا «آت» (آد، ايسم) كلمەسى «آت» شكىلىندە قئىدە آلىنىمىشىدىر. بۇنولا بئلە دىقت ائتمىك لازىمىدىر كى، دىوان مىصدەر علامتىنى ايكى شكىلدە، «ماق» و «ماك» شكىلىندە تىقىم ائىدىر: كلكما (كلكم)، برماق (گتتمك). ابو حىان (هيجرى ۷۴۵-۶۵۴) كتاب الإدراك للسان الأتراك اثرىندە تۆرك دىلى نىن قرامرى حاقىندا يازاركن، مىصدەر علامتىنى ايكى شكىلدە، «مق» و «مك» شكىلىندە تىقىم ائىدىر و بئلە مىثال وئىر: كلكم (كلكم)، برمق (وارماق) (حىان، ص ۱۳۷). همىن مۇلىف ايسمىن جمىع علامتىنى آنجاق بىر شكىلدە، «لر» شكىلىندە تىقىم ائىدىر و بۇ مىثاللار وئىر: قلكر، اطلر، يلكر (قۇللار، آتلار، ايلخىلار) (حىان، ص ۱۳۳-۱۳۲). ابو حىان هابئلە نقلى كئچمىش زامان و «اسم مفعول» علامتىنى آنجاق بىر شكىلدە، «مش» شكىلىندە تىقىم ائىدىر (حىان، ص ۱۳۵). آيدىنىدىر كى، بۇ شكىلچىلار يازىلىشى و اۇخونوشو آراسىندا بۇيوك فرق وارمىش و يازىلى فۇرم بىردن آرتىق تلفۇظ طرزىنى (ايكى يا دۇرد تلفۇظ طرزىنى) تھىل ائىدىرمىش.

بۇرادان آيدىن اۇلور كى، تارىخى مىتلر سادەجە ايملاسى اساسىندا قرار وئىرمىك و دىلن فۇنتىك قۇرولوشونو اۆزە چىخارماق بۇيوك بىر سىھودىر و بۇ سىھودن قۇرۇماق اۇچون، دىلن هارمونىسىنە خۇصوصى دىقت لازىمىدىر.

تۆرك دىللىرىندە صائىتلر مىعىن ضابىطىلر اساسىندا سىسلىشمەسى و اۇيوشماسى بۇ دىللىر ساس اۆزلىكى سايلىر. بۇ اۇيوشما آيرى- آيرى تۆرك دىللىرىندە و ئۆزلى لهجەلردە فرقلى درجەدە گۇرۇمىكەدىر. آذربايجان تۆركجەسىندە سس اۇيوشماسى باشقا تۆرك دىللىرىندە داها فعال شكىلدە تىظاھور ائىدىر. بۇ اۇيوشمالار بىرىنجى سىرادا صائىتلر سىنجه- قالىن آنلايشىنا، ايكىنجى سىرادا ايسە دۇداقلاشا آنلايشىنا سۇيكنىر. ماراقلىدىر كى، شرقى تۆرك دىللىرىندە دۇداقلانان شكىلچىلر نادىردىر و سس هارمونىسى بۇ سىبدن داها چۇخ پۇزولور، آنجاق بۇ هارمونى غىرە دۇغرو داها دا فعاللاشىر و گنىشلىنىر، چۇنكى شكىلچىلر سىنجه-قالىن هارمونىسىندىن علاوه، دۇداق هارمونىسىنە دە ياردىم ائىدىر.

تۆركمىن صحرا مىتىندە دە سس اۇيوشماسى طبعى كى، اۆزىنى مىحدود شكىلدە گۇستىر، آنجاق بۇرادا دا ايملادان تلفۇظە كۆرپو سالماق و كلمەنى تارىخى تلفۇظونو تاپماق اۇ قدر راحت دئىل. بۇرادا دا دىمك اۇلار كى، مىتىن كاتىبى سس اۇيوشماسى مۇوضوعسو ايله ائلە چۇخ تانىش دئىل، و باشقا دىللىر تائىرى آلتىندا بئلە دۇشونور كى، شكىلچىلر سىر زامان آنجاق بىر يازىلى فۇرمو اۇمالىدىر. مىثلاً بۇتون مىتندە

ايسمين چۇخلوق علامتى ساده جه بير شكليده، «لر» شكلينده تظاهر ائدير (داغلر، آتلر). سۇرغو بئله دير كى، گۆره سن كاتيب و يازار «داغلر» يازديقدا نه يى نظرده تۇتۇموش؟ «داغلار» مى، يۇخسا «داغلر» مى؟ اۇنون ياشادىغى محيطده، شاعيرلرين و بيلم آداملارنىن تلفظ طرزى «داغلار» ميش، يۇخسا «داغلر»؟

دئديگيميز كيمى، متنين باشباشيندا هر شكيلچى اۇچون آنجاق بير فورم ايشلنميشدير و شكيلچيلر سس اويوشماسينا گۆره ديشمير. مثلا حال شكيلچيسى اۇلاراق «دان» يئرینه هر زامان «دن» ايشلنير (آرخۇ داغدن آرخۇ داغه). باشقا حال شكيلچيلرينده ده دۇروم عئيندير. مصدر علامتى هر زامان بير شكليده، «ماق» شكلينده تظاهر ائدير (گلماق، اگلنماق). فعلين اينكار علامتى ده آنجاق بير شكليده دير (ياغمسه). بس شرط شكيلچيسى؟ بۇ دا هر زامان آنجاق بير فورمدا، «سه» فورمندا چيخيش ائدير. جمع علامتى هر يئره «لر» شكلينده گورونور. آنجاق بۇ يازى طريزدير، يازيدا بللى بير ضابطه دير و كلمه نين تلفظونه دلالت ائله مز. گويا كاتيبين دوشونجه سى بئله دير كى، هر شكيلچى آنجاق بير ايملادا اۇماليدير. كاتيبين و يازارين كسكىنليكله خبرى وار كى، «داغلر» كلمه سى «داغلار» سسلنمە ليدير، آنجاق ايكي مختلف ايملا ايشلتمكدن چكىنير و ايملا بيرليگى ياراماغا جهد گؤستير. آشاغيداكى اؤرنكلر متنده گئدن يازى طريزىنى و كاتيب و يازار طرفيندن محتمل نظرده تۇتۇلموش اۇلان تلفوظ طريزىنى گؤستمك اۇچون يارارلى اۇلا بيلر:

- قارا بۇلوت اردميدور گؤگده اۇرلماق (اۇرلاماق).
- مرد ايگيدونگ آلتينده (آلتيندا).
- ياخشى ايگيدلر اۇلور اۇلسه (اۇلسا).
- گوانورسنگ يئره- گؤگده بير اللهه گوانگ (گؤونورسنگ يئره- گؤگده بير اللهه گؤونگ).

متن ده قارشىلاشديغيميز بعضى بديعى خصوصيتلر

اثر گؤجلو شكليده «سجع» خصوصيتينه ماليكدير. متنين يازارى نثرين ايچينده بۇل- بۇل قافيه لردن و فؤتيك قرينه لردن فايدالانير:

- اندرمسه.... دؤندرمسه
- چاليشانده... دالاشانده
- قاباق ياريب قان پؤسكورتمك

- تۇمۇجوقىنۇنگ اۇجىندە تۆك تۇزاتسە؛ قىناقىنۇنگ اۇجىندە قان چىلاتسە...
- آيت آيت آرى قرآن
- آغايۇلر يۇرۇسىندە بۇرى سىنسیر.
- اىگىرمى مین ياغى گلدی دىئندە يۇرۇمدن ايمرمدۇم.
- يىتمىش مین گلدی دىئندە يىلتنمدۇم.
- اگلىم يۇرە يىتىشندە اگىلمسە؛ دۆزجە يۇرە يىتىشندە دۆزلمسە...

«سجعلر» بعضاً ايچ- ايچەدير. مثلاً «آغايۇلر يۇرۇسىندە بۇرى سىنسیر» جۆملەسىندە بير طرفدن «بۇرو» و «بۇرو» قافيه تشكيل ائديرلر، باشقا طرفدن ايسە «يۇروسىندە... سىنسیر» تركيبى سس قرينه سى يارادير. «تۇمۇجوقىنۇنگ اۇجىندە تۆك تۇزاتسە؛ قىناقىنۇنگ اۇجىندە قان چىلاتسە» ميثاليندا، اوچ نۇوع قافيه يا سس قرينه سى گۇروروك: «تۇمۇجوقىنۇنگ اۇجىندە»، «تۆك تۇزاتسە» و «قىناق... قان».

بعضى قراماتىك ملاحظه لر

اثر ديلچىلىك باخيمىندان چۇخ اۇزل كاراكتره ماليكىدير. ديلچىلىك اۇزلىكلىرى نين بير حيصه سى اۇن ايكى بۇيلو دده قۇرۇد كىتابى نين ادبى اۇسلوبو ايله اورتاقلىق گۇستىر، آنچاق بعضى اۇزلىكلىر ده اثرين اۇزونه مخصوصدور. بۇنلاردان بيرى و بلكه ان اۇملىسى، فعلى صيقتلرين ايشلنمه سى و اۇنلارين ياردىمى ايله يارانان مۇحتشم جۆملە قۇرۇلۇشلاريدير. بۇ جۆملە لرين دۆزگون قۇرۇلۇشونو و مضمونونو اۇزه چىخارماقدا بعضى سهولر يارانا بيلر كى، اۇنلاردان قۇرۇماق لازيمدير. ميثال اۇچون:

- آغزى- بۇرنى دس دگىرمى دگۆلميدۇر قاپقارا اۆرن قۇرساقينه آغۇ دامرسه، دىنجىخۇرمى؟

ايلك باخيشدا نظره گلير كى، جۆملە نين دۆزگون يۇزومو آشاغيداكى كىمى اۇماليدير:

- آغزى- بۇرنى دس دگىرمى دگۆلميدۇر؟ قاپقارا اۆرن قۇرساقينه آغۇ دامرسه، دىنجىخۇرمى؟

آمما بۇ يۇزوم تاممىله يانليشدير و آنچاق بير چاشقىنلىق نتيجه سى اۇلاراق دۆشونجه ميزه يۇلۇخا بيلر. بۇ چاشقىنلىق «دگۆلميدۇر» سۇزوندىن ايرلى گلميشدير. بۇ «دگۆلميدۇر» سۇزو جۆملە نى بىترمك وظيفه سىنى داشيمير. جۆملە «دگۆلميدۇر» سۇزو

ايله بيتسه، موبتداسى موبهم اولان بير جومله ايله قارشىلاشاريق («آغزى- بۇرنى دس دگيرمى دگوليدور؟» جومله سى نين موبتداسى موبهمدير. كيمين آغزى- بۇرنى؟). بۇنا گوره بئله بير قناعته گليريك كى، «دگوليدور» فعلى صيفتدير. جومله چاغداش ديله ترجومه اولدوغوندا بئله سسلنمه ليدير:

- آغزى- بۇرنى دس دگيرمى اولان قاپقارا اورن قورساقينه آغو دامرسه، دينجيخورمى؟

متنين عئين بولومونده بۇنا بنزر نئچه ايفاده لر ايشلنميشدير:

- هر قاناتى بير ار آرشون دگوليدور شاهى شنقار... (هر قانادى بير آرشين اولان

شاهى شونقار...)

- آلتيمش آرشون آل قياده يئر يئرلنور آلا قاپلان (آلتيمش آرشين آل قايادا يئر يئرلنن آلا

قاپلان)

- آيدين- آقشام دميوبنى دوندە يورتر بوسودكى گزندە قايش دىلى قورد انيگى

(دوندە يورتان)...

- يئددىلردن آيريلوبدور اوج ايلديريم (يئدديلردن آيريلميش اوج ايلديريم)...

- آلين- باشه گوتورنده تاولغالر (آلين- باشا قويلان ديلقه لر).

بوتون بۇ مىثاللاردا صيفت و موصوف علاقه سى وار (آتريوتيو علاقه) و متن بۇ باخيمدان (فعلى صيفتلىر فعال ايشتيراكى باخيميندان) يوكسك دير داشىير. بۇ

خوصوصيتى قاباريق طرزده تمثيل ائدن بير نئچه علاوه اورنگه فيكيير وئريريك:

- يئردن گوگه اوچالوبدور (اوچالان) يانى قارلى، الوان اولتى، گوگ سنبلى گوزل

داغلر...

- بالى- ياغى توكنمدى بابورد ائلى (توكنمەين).

- آتلى گئتدى، يايلاق گلدى محبوبى چوق شيراز شهرى (آتلى گنديب يايلاق گلن...).

- ساداق آرا سايرنده (سايران، سايرماقدا اولان، سايراراق گورونن) سكسن اوقلر...

- آريا وئروب ساخلينده (ساخلانيلان، ساخلايدىغن) بدو آتلر...

متنين يازيليش زامانى و يئرى حاقيندا

تۆركمن صحرا متنى شوبهه سيز كى، آذربايجان شيوه سينه عاييددير و ديلچيلىك

باخيميندان ايران آذربايجان توركجه سى اوسلوبونا سويكنير. بۇ متنده بعضى ديلچيلىك

مسأله لرينى گوزدن كئچيرديگيميز زامان بئله بير فيكيير يارانير كى، متن ۱۵- جى

عصرين سونلاريندا ياخود ۱۶- جى عصرين باشلانغىجلاريندا هرات ادبى موحيطينده

ياخود دا اونون گوجلو تاثيرى آلتيندا يازيبا آلينميشدير. بۇ ديلچيلىك مسأله لرى نين

بعضيسينه بورادا نظر ساليريق.

ايلك اولاراق كاتيب طرفيندن بۇيوك چاغاتاي شاعيري مولانا لطفى هروى نين آدى نين چكىلمه سى دىقتى جلب ائدير. كاتيب «سئزديرماق» ياخۇد دا «سئزغيرماق» فعلى (فيليزلرى ارىديب، سۆزمك، دۇرولتماق و اۇنلاردان مختلف آلتلر دۆزلىتمك) حاقيندا دانىشاركن، شاعير لطفى دن بۇ بئيتى نقل ائدير:

وفادا لطفينى تاپدى فراق دىنارى،
نيجه كه سئزغوروب آلتۇن ديك امتحان قىلدى.

بۇرادان ايلكىن بير حيس يارانير كى، گۆره سن كاتيب هرات ادبى مۆحيطينده يئتشميش، شاعير لطفى نين و عليشير نوايى نين و هرات ادبى مۆحيطينده اۇلان شاعيرلرلن اثرلىرى نين يازيلىشى ايله اۇغراشميش تۆرك دىللى بير شخص دئيىلمى؟ لطفى هروى (مىلادى ۱۴۶۵-۱۳۶۶) چاغاتاي تۆركجه سينده و فارسجا شعرلى ايله تانىنىمىش شۆهرتلى عيرفان شاعيري ايدى و عليشير نوايى اۇندان تاثيرلر آلمىشىدى. اليمىزده اۇلان تۆركمن صحرا متنييه اساساً، كاتيبى چاغاتاي تۆركجه سى و فارس دىلى ايله اۇغراشان، هم ده شعر باجارىغى اۇلان و گۆزل اليازما مهارتينه ماليك اۇلان بير ادبى شخصيت كيمى گۆرمك چتين دئيىل. آيدىندىر كى، كاتيب تۆرك دىللىدير، آنجاق آذربايجانلى دئيىل و ذاتاً آذربايجان تۆركجه سينده اۇلان بۇ اثرى يازييا آلدىغى زامان بعضى چتينلىكلره ده اۇغرامىشىدير و بعضى كلمه لرى اۇز آنا دىلى نين تاثيرى آلتيندا يانلىش ياخۇد دا ديشيك ايملا ايله يازمىشىدير. ماراقلى بۇراسىدير كى، كاتيبين سهولرى بيزه يۇل گۆسترنلىك ائدير و بعضى اينجه ليكلره آيدىنلىق گتيرمكده ياردىمچى اولور. دۆشومك اولور كى، بۇ سهولرلن چۇخو چاغاتاي تۆركجه سى ايله باغليدير و كاتيب نۆسخه نى يازاركن ذاتاً چاغاتاي تۆركجه سى نين تاثيرى آلتيندادير. ميثاللارلا فيكىر وئرك:

- «دان» لفظى نين يئرينه «دين»:

ايسمين چيخيشلىق حاليندا ايشلنن بۇ شكىلچى آذربايجان كلاسيك ادبياتيندا گنللىكله «دان» («دن») بيجىمينده دير. نادير حاللاردا «دين» بيجىميندن ده اىستيفاده اولموشدور كى، او دا چاغاتاي و قىپچاق- قارلۇق تۆركجه سى نين تاثيرى اولماليدير (جهان گۆكچكلىرىنده يۇخ، اونون ياريدىن اعلاسى- كشورى). آنجاق متنده بير چۇخ

يئردە «دان» يئرینه «دين» ايشلنميشدير كى، چاغاتاى- اۆزبك تۆركجە سيندە چۇخ يايغيندير. بعضى اۆرنكلر:

- قاريلىرى قابارمدين (قاريلىرى قابارمادان: قوللارى بۇيومەدن، ھلە گنج ايكن)...

- اندين اۆتە وارندە (آندان اۆتە واراندا)...

- يىل باشينه يئتشمدين (يئتشمەدن)...

- بئش ياشينه يئتشمدين (يئتشمەدن)...

- «سا» شكيلچيسى:

بۇ شكيلچى شرط شكيلچيسى كيمي ايشلنديكى حالدا، متنين بعضى يئرلريندە باشقا معنا، يعنى اجبار، آرزۇ، ايستك و بۇ كيمي آنلايىشلارى ايفادە ائدير:

اۇل قلعه نۆنگ اۆستينه وارن ايگيد ... بۇل نعمتلى قادر تارى

كۆلگەسى؛ سكسن مين ايچ اۇغوزونگ، تۆقسن مين داش اۇغوزونگ

پادشاهى بايندر پادشاه كيمي دۆلتلى اۆلسە.

(بايندير پادشاه كيمي دۆلتلى اۇلار، اۇماليدير).

بۇ طرز، دىمك اۇلار كى، چاغاتاى تۆركجە سيندە چۇخ يايغيندير:

باغينى رياض خرم ايتسام، شهرينى سواد اعظم ايتسم.

(باغينى ياشيل جنت ائدرم، شهرينى عظمتلى بير شهر ائدرم- عليشير

نوايى).

باشقا بير ميثال:

مۇنداق كيشى كيراك بخلدين معرا بۇلسا.

(بئله بير كيشى قيتميرليقدان اۇزاق اۇماليدير- عليشير نوايى).

- «واری» کلمه سی:

متنده «واری بیگلر وارسیدی...» (بۆتون بیگلر، بیگلرین هامیسی گئتسه یدی) کیمی ایفاده وار. بۇ کلمه چاغاتای تۆركجه سینده نئچه شکیلده ایشلکدیر: واری، باری، بارچا. میثال اولاراق:

باری بی نوالار نواسازی اول.

(بۆتون یازیقلارین آرخاسیندا دۇران اودور- علیشیر نوایی، محبوب القلوب).

- ارلوکۆنگا، ینگلوکۆنگا تحسین قازان! بۇ ایفاده طرزی بیزه بیر قدر غیر عادی گۆرونسه ده، اۇنا بنزر ایفاده لرین ایزینی علیشیر نوایی نین یاشادیغی ادبی محیطده گۆرمک چتین دئییل:

آسایش تیلانسانگ، عالم اهلی غه همدم بولما؛ بخشایش تیلانسانگ، اۆزلوکونکا هم قوشولما (علیشیر نوایی: محبوب القلوب).

- سۆرچمک

سۆروشمک معناسینی ایفاده ائدن بۇ فعل علیشیر نوایی نین اثرلرینده دۆنه- دۆنه «سۆرچمک» شکلینده اورتایا چیخیر. اۆسته لیک بۇ یازیلاردا «سۆرچه» (سۆروشکنلیک) و «سۆرچک» (سۆروشکن یئر، سۆروشکن آیاق، سۆروشکن شخص) کلمه لری ایله ده قارشیلاییریق. (پاوه دو کورتای، دیکسیونر تۆرك اورینتال، ص ۳۵۳).

- شاهی شنقار

مۇغولجا «شۆنخور» کلمه سیندن قایناقلاان بۇ قوش آدی آذربایجاندا «لاچین» آدی ایله تانیماقدادیر و تۆرك دیللیرین چۇخوندا دا «سۇنقور» اولاراق تظاهر ائدیر، آنجاق علیشیر نوایی نین اثرلرینده نئچه یئرده «شۆنقار» شکلینده، و نادیر حاللاردا «سۇنقار» و «سۇنقور» شکلینده گۆرونور و پاوه دو کورتای دا اۇنو سۆزلوگونده «شۆنقار» شکلینده قئید ائتمیشدیر. میثال اولاراق:

اگر شۇنقاردیک باشینگدا زردوزلوق تۇماغه دین تاج ایماسدور، شکر قیل کی، گۆزونگ یاروق دنیانی گۆررکا محتاج ایماسدور.

- «قایتابان» کلمه سی حاقیندا:

کاتب بۇ کلمه حاقیندا معلومات وئرمگی لازیم گۆروب و اۇنو «دوه» معناسیندا اچیقلامیشدیر (دوه دیمکدور، شتر معناسینه). کاتب بۇ کلمه نی یانلیش اولاراق

«قايىاتان» شكلىنده يازمىشدير. بۇ كلمه ذاتاً ايكي حيصه دن اولوشموشدور: قاي- سرت، مؤحكم و تابان- دابان، آياق. كاتيبين «قايىتابان» اوزرينده دۇرماسى و او باره ده معلومات وئرمگى اؤنو گؤستىر كى، «قايىتابان» كلمه سى اؤنون ياشادىغى ادبى محيطده آنلاشيلماسى بير كلمه ايمىش. حقيقتاً ده بئله ايمىش و بۇ مؤوضوع حاقيندا تۇتارلى ثوبوتوموز وار. فرانسالى شرق شؤناس پاوه دو كورتاى (۱۸۸۹-۱۸۲۱) چاغاتاى تۆركجه سى نين بۇيوك تمثيلچىلرى اولان عlishir نوايى، ابو الغازى بهادر خان و بابور شاهين اثرلر نى آراشدير اراق، تخميناً ۶۰۰ صحيفه ليك كنىش و دىرلى بير سؤزلوك (Dictionaire Turk Oriental) حاضيرلامىشدير كى، تۆرك دىلى نين آراشديرماسيندا چۇخ دىرلى و واز كئچىلمز بير اثر سايىلماقدادير. بۇ اثرده «قايىتابان» ياخۇد دا «قايىاتان» كلمه سى حاقيندا بير گىريش يۇخدور و بۇرادان نتيجه چىخارماق اولار كى، «قايىتابان» كلمه سى هرات ادبى محيطينده ياد و آنلاشيلماسى بير كلمه ايمىش، چۇنكى پاوه دو كورتاى اوچ بۇيوك چاغاتاى ادبى شخصيتين اثرلر نى اينجه له مىش و بئله بير كلمه يه راستلامىشدير. آجاق آذربايجاندا بئله دىيىلدى، زيرا بۇكلمه اؤن ايكي بۇيلو ده قۇرقوددا نچه دفعه اورتايا چىخير و «دوه» ياخۇد دا «دوه سوروسو» معناسىنى ايفاده ائدير:

قايىتاباندا ن قىزىل دوه وئركىل بۇ اوغلانا...

قايىتاباندا ن قىزىل دوه كندرسه، منيم كندر (دىرسه خان اوغلو بۇغاچ).

- ايندىكى زامان و كنىش زامان

متنده ادبى اينجه ليك و اؤسلوب گؤزلىگى ياراتماق اوچون بير چۇخ يئرده فعلىن ايندىكى زمانى ايله كنىش زامان بير- بير نى ايزله يير. بعضى مىثاللارا فيكىر وئرك:

قازاقۇلر سگىردؤرسه؛ ميدانىنده تۇز اكلنور، دۇمان چؤكر.

آغايىلر مَلشورسه، كۇنگل ايمر، دؤلون تۆكر، كۆپه قۇزى يتورور، كامل ائيلر.

دۇروشمىشجه ياد ياغىنى دارۇر، گلور اورتالۇقده ائلچى دؤزر.

گؤگ تپه نونگ اؤستينه باسر قونر، قىناقىنونگ اوجىنده قان چىلادور.

نظره گلن، بۇ ادبى اؤسلوب چاغاتاى دىلىنده، هرات ادبى مؤحيطينده چۇخ يايغىن ايمىش و بۇنو عlishir نوايى متنىندن چىخارىلمىش بير مىثالا آنلاتماق اولار:

محبّت غه زيب و پىرايه ادبدىن يىتار (يئتر)، و مودّت غه رونق و بها ادب

تركىدىن كىتار (كندر) و تواضع دوستليخ گؤزگوسىكا جلا يىرور (وئرور) و

ايكى جانىبدين ياروغلۇغ يئتكورور (يئتيرور).

اثرين چاغاتاي مۆحيطينده يازيلميش اۇلدوغونا باشقا بير ثبوت اۇلاراق دا، كاتيبين «اۇچماق» كلمه سى حاقيندا وئردىگى، تماميله چاغاتاي تۆركجه سينده اۇلان ايضاحى ديقت مركزينه آليريق:

اۇچماق: بهشت معناسينه دۆر و هواده اۇچماق معناسينه داخى گلۆر، نيتيه
كىم بۇ بيتيده ايهام اسلوبى ايله هر ايكيسى واقع اۇلميشدر: اۇقلاريدىن
قۇش ديك اۇلدوم جانغه اۇل كوى آرزو، اۇچماق ايستارمين ولى گۆر كيم پر
و باليم بۇدور. معشوق كويىنى بهشت دئميشدور.

نتيجه بۇ كى، چاغاتاي تۆركجه سى نين آذربايجان ادبى شيوه لرينه زامان- زامان مختلف
درجه لرده تاثيرى عادى بير مسأله دير، آنچاق بۇ يازيدا كى ماتريالى آراشديرماقلا بئله
بير قناعته گلمك اۇلور كى، تۆركمن صحرا كيتابى نين ادبى اوسلوبو چاغاتاي
تۆركجه سيندن داها گۆجلو طرزده تاثيرلنميشدير. اۆسته ليك بۇ نتيجه يه وارماق اۇلور
كى، كاتيب آذربايجانلى اۇلسا دا، ذاتاً چاغاتاي ادبى محيطينده بۇيوش و فعاليت
گۆستميشدير و هرات ادبى محيطينه باغلى اۇلدوغو احتيمالى يۆكسكدير.

تۆركمن صحرا كىتابى نىن متنى

حق تعالى گۆگدن قرآن اندوردى آرى دينلى محمد اوقۇماقچۇن.
جبرئيل گلدى، گتوردى براقى^۱، حبيبۇم دۇستۇم اۇلن اۇل براقى مېنسۇنگ معراجە
گلماقچۇن.

چۇن دۇست دۇستە يىتتىشىدى، تۇقسىن بىر مېن كىلمە اورتالۇقدن گلدى- گچدى، آخر
سۇن دانىشىدى آرى دىنلۇ دۇست محمد امت سۇزىن رحمت ايله شفقتىچۇن.
اۇچماقلىرى^۲ دۆزىدى، حۇرىلىرى بىزىدى، آرى دينلى دۇست محمد گلور اۇچماقۇنگ
قابۇسىنى آچماقچۇن.

على مېندى دلدى^۳، قۇرشاندى ذوالفقارى، كفاره قلىچ چالدى هم دينىچۇن.
سليمان نبى ايدى، مرتبهسى هم چۇق ايدى، گۆگ اۆزىندىن اۇچار قۇشى فرمان ائتدى
حق تعالى سليمانه سايبانىچۇن.

داود نبى جبار ايدى، زره يتورۇردى، داشدن پۇلاد سىزدىردى^۴ حق تعالى قدرتىندىن
داوده فرمانىچۇن. مناجاتده سۇيلىشىدى ابراهيم خليل الله خواجه سيلن: يا الها، منۇم
اۇغلۇم يۇخدۇر، سن اۇغلان وئركيل بنگا، اۆز اۇغلۇمى كسىم يۇلۇنگده قربانىچۇن.
الله اسمعيلى ابراهيمه اۇنده وئردى، آپاردى عرفات داغينه، اسمعيله پىچاق چكدى،
پىچاق اۇنگا كار ايتمدى، بۇيۇنۇزى بۇرمه قۇچ اندوردى حق تعالى قدرتىندىن اسمعيله
قربانىچۇن.

دهدم قۇرقۇد، قىرخ شاگردە وئر نصحيت، آلپلر دعا قىلايۇنگ^۵ جوامىرلىرى گۇرماقچۇن.

۱- براق: پيغمبرين معراجا گئندە مېنديگى آت. تاريخى قايناقلاردا پيغمبرين معراجا گئنديگى زامان ايكي آتيندان آد چكىلير: براق، رَفرَف.

۲- اۇچماق: بهشت معناسينه دۆر و هواده اۇچماق معناسينه داخى گلور، نيته كيم بۇ بيتيده ايهام اسلۇبى ايله هر ايكيسى واقع اۇلميشدر: اۇقلاريدىن قۇش ديك اۇلدۇم جانغه اۇل كوى آرزو، اۇچماق ايستارمين ولى گۆر كيم پر و باليم بۇدور. معشوق كويىنى بهشت دهميشدور. (- ك)

۳- دُلْدُل: على عليه السلامين آتى

۴- سىزدىرماق: اريتمك و دۇرولتماق

۵- سىزدىردى: سىزدوردى دهمكدور، يعنى ترشح و نشت ائندوردى، بئله كيم لطفى اشعارينده گلور: وفادا لطفيني تاپدى فراق دېنارى، نئجه كه، سىزدوروب آلتون ديك امتحان قىلدى. (- ك)

۶- قىلايۇنگ: قىلاق، قىلايم

۱- آغيز آچۇب، بىر اللھۇنگ آدىنى كىم آدامز؟ آدادۇغى ۲ آرلر كۇنگلى ايچىندە مۇمن،
متقى گرک.

اللھ علمى، آرى قرآن آچۇبنى كىم اوخومز؟ اوخودوغىن دۇغرى دۇتسە بۇ دنيادە عالم،
ذكى ۳ گرک.

اللھ آوى گئنگ ۴ كعبىه كىملر وارمز؟ وارسە؛ كلسە؛ آزماسە؛ آزدۇرماسە؛ صدقى بيتۇن،
نيتى دۆز دىن يۇلىندە حاجى گرک.

آق اكىمكى بۇل خوانى ۵ حق يۇلىندە كىملر وئرمز؟ اكىمكىنە قىنگ ابراهيم الخليل كىمى
سخى گرک.

شاهمردان على كىمى جواغرد آر داخى گرک.

اۇل علىنۇنگ اوغلانلرى، آدى گۇكچك، آرى دىنلى، دىن سرورى، صفا يۇزلى مۇمىدۇنگ
نوادەلرى، خديجه ايلن فاطمه آنانۇنگ سۇگولرى ۶، دىن عشقىندە شھيد اۇلن غازيلر امام
حسن، امام حسين كىمى شھيد غازى گرک.

پىغمبۇنگ بىر دىشىنى شھيد ائشىدۇب، اۇز اۇتوز ايكى دىشىنە كلبتىن سالدى ۷
درويشلۇنگ دۆزگۈنى، ساربانلۇنگ سرمايه سى سلطان ويسالقرن كىمى درويش گرک.

قارا پۇلاد ساو ۸ قىلجى كىملر آلمز؟ دىن يۇلىندە ترسا دىنلى كافىرلر كىملر چالمز؟ قلىچ
چالن؛ يئرلر آچن؛ باشلر كسن؛ حلبى آلن؛ شامى آلن؛ آلتۇن تىخت مىصرده سلطان اۇلن؛
شام آتلى، شام بدۇلى، ايك ۹ يايلى، خدنگ ۱۰ اوخلى؛ چاپە گىرسە چالۇملى؛ چال قارا

۱- بۇ سۇيدە ددەنۇنگ مدعاسى بۇدۇر كە، هر كىم بلكە هر نسنە اۇز حدىندە و كمالىندە اۇلسە، يىخشى دۇر، اهل
استعدادى كمال تحصيلنە ترغىب ائدۇب، مۇعظە ائلر. (- ك)

۲- آدادۇغى: آدايان

۳- ذكى: فھم لۇ و شعۇرلو (- ك)

۴- گئنگ: گئى

۵- آق اكىمكى بۇل خوان: آغ اكىمكى بۇل اۇلان سۇفرە

۶- سۇگو (سۇگى): اىستكىلى

۷- سالدى: سالان

۸- ساو: كسكىن، ايتى، گۇونلى

۹- ايك: ايك آغاچى. ايك پاى- ايك آغاچىندان دۆزلىلمىش پاى

۱۰- خدنگ: (فارسچا) تۇز آغاچى. تۇز آغاچىنىن قايبىغى پايلارن استحصالىندا ايشە يارار، شۇيلىرى ايسە اوخلارىن
حاضىرلانماسىندا. گئندىكجە «خدنگ» سۇزو «اۇخ» معناسىنى قازانمىشىدىر، آنجاق اصلىندە بىر نۇوع آغاچ آدىدىر.

قۇش قیناقلی؛ قارا بۆرگوت^۲ صفاتلی؛ یاتمز- اویمز^۳ دولتلی سرحدلرۆنگ یاماجی؛ قلعه لرۆنگ کلیدی؛ دشمن لرۆنگ قۇرقوسی؛ بۆرجلی لرۆنگ خرچلۇغی؛ یالاناجلرۆنگ^۴ گئیگه سی؛ مسجدرۆنگ چراغی؛ غریبلرۆنگ آرخاسی؛ آدا باسه یئری ینده هییتنیدن یئر اۆمرولن^۵؛ غنیمینه هییت ایلن باخنده یۆرک یارن؛ ایاغین اۆزنگویه باسنده دۇقوز تۇمان گرجستانه^۶ اۆرکۆ^۷ سالن؛ اۆلالدوغچه^۸ عموۆسی قازان، آتاسی قاراگۆنه یه امید اۆلن؛ بۆیولدوغچه^۹ دۆشمونگ اۆدین یارن^{۱۰}؛ قاریدوغچه غنیمه قان قۇسدورن؛ قالین اۇغوزونگ یۆگروگی؛ اۇغوز ایچینده یک قلم^{۱۱} ائشیک^{۱۲} آقاسی باشی قارابۇداق کیمی قلیچینه پهلوان؛ سفره سینه بهادر غازی^{۱۳} گرک. سای^{۱۴} اۇغوزونگ وصفینی^{۱۵} کیم سۆیله مز؟ چالدى قۇپوز، بۇی بۆیلدی، سۇ ییتوردی، بیات آری، خیر یۆمن لی، خۇب ساغینی شلی^{۱۶} ده دم کیمی بیلگی^{۱۷} گرک. ده دم دئر، حق تعالی دولتیلن بیلگی ویرسونگ.

۱- قیناق: قیناق، جایناق

۲- بۆرگوت: قارتال

۳- اویمز: بۇ مقامده خواب ائیلمز معناسینه دۆر. (- ک)

۴- یالاناج: چیلپاق

۵- گئیگه: گئییم. بۇرادا: گئییم وئرن، گئییندیرن

۶- اۆمرۆلماق: اۇغۇلماق، تۇز اۇلماق. گۆرورسنمی، آی اۇغول نه لر اۆلدۆ؟ سارپ قایالار اۇینامادی، یئر اۆبریلدی- اۇغولود. (دیرسه خان اۇغلو بۇغاچ)

۷- دۇقوز تۇمان گرجستان: دۇقوز تۆمن گۆرجوستان- گۆرجوستانین اسکی آدی. دوققوز تۆمن گۆرجوستانینگ خراجی گلدی. بیر آت، بیر قیلچ، بیر چۇماق گئیردیلر. (بکیل اۇغلو امران بۆیو)

۸- اۆرکۆ: قۇرخو

۹- اۇلالماق: بۇیومک، مشهور اۇلماق

۱۰- بۇیومک: بۇیومک، یاشا دۇلماق

۱۱- اۆدین یارن: اۆدونو یاران

۱۲- یک قلم: تک باشینا اۇلاراق، تام صلاحیتلی

۱۳- ائشیک: سارای، قات، تالار، قاپی (پاوه). ائشیک آقاسی- سارای ایشلیرینی دۆزنلهمک وظیفه سیننی داشییان دۆولت مستولو.

۱۴- مشهوردۇر کی، ویس القرن ائشیتدی رسول اللهونک بیر مبارک دیشی ساواشده کفار داشی ضربيله شهید اۆلنمشدۇر. یکرنک لۇق یۆلیندن اۆز بیر دیشینگ چکدۆردی، ینه بلکه حضرتۆن بۇ دیشی دگۆل دئیۆب، بیر اۆزگه دیشین داخی، تا هامۆ دیشلرین چکدۆردی. (- ک)

۱۵- سای: آدی- سانلی

۱۶- سای اۇغۇزونگ وصفینی: ظاهرآ سایلن و حسابلی اۇغۇز مقصود اۆله. (- ک)

۱۷- ساغینی شلی: سایغیلی، شۆهرتلی، حۇرمتلی

۱۸- بیلگی: بیلگین

۱ قارشى ياتان قارا داغلار ائل يىلاقى.
 آيىندۇرى ۲ داشقۇن سۇلر يئر دامارى، ائل ايچىگى.
 آيت- آيت آرى قرآن دين آرکچى ۳.
 آيدىنلى سگيز اۇچماق ۴ مۇمن ائوى.
 قارا دۇنلى درويشلر ۵ غيب آرى.
 صفا يۆزلى مۇحمد دين سرورى.
 آلتى قرداش ۶ بير آرادە اۆلدوغى آرخا گۆجى.
 آق سقاللى قۇجە ائل باشارۇغى، اۆبە دولتى.
 آق بۆرچكىلى كدبانۇلر آشۇنگ دۇزى، ائو برکتى.
 يىنگلايىتميش ۸ اۇغلان ايگيد اۆۈنگ گۆركى ۹، اۆ گۆۈنجى.
 بير كيشينۇنگ سۇيىندا آلتى ياشار اۇغلى اۆلسە؛ يۇرد اۆرناجى ۱۰، گۆز آيدىنى، بئل
 قوتى، يۆرك ياغى.
 يىئدى ياشار قىزى اۆلسە؛ ياغيدىن بتر، ائو چاپقۇنى، ائو پۇزقونى، ياد گلىنى.
 يالقۇزلوق ياوز ۱۱ ايشدور، يا آدم، يىلگىل انى.
 يالقۇزلوقدە، ددەم دئر، قادر الله ساخلاسۇنگ جانۇنگزى.

۱- ددەنۇك بۇ سۇيدە مطلبى بۇدور كە، هر ممكن محتاجدۇر اۆز ذاتىندە. پس انسان كە اكمل ممكناتدۇر محتاجراق دۇر. پس هر كيم دنيا و آخرت رفاهيچون هر نيه محتاجدۇرور، حكمت بالغه محتاجدن ايلارى محتاج اليهي خلق اندۇبدور (-ك)

۲- آيىندۇرى: آيدىن، دۇرو

۳- ارکچ: كۆك اۆلاراق ارک- اساس، قمل، دايانچ. دين ارکچى- دين داياغى

۴- آيدىنلى: ايشىقلى

۵- سگيز اۇچماق: سگيز بهشت دىمكدور. (-ك)

۶- قارا دۇنلى درويشلر: غيب آرى يا غايب آرى دىئۇغدن مراد رجال الغيب اۆلە كە، نظرلردن غايبدورلر و خلقۇنك ايشى اۆنكلارۇنگ دعا و استمداد هميتله بحر و برده صورت و فيصل تاپا. (-ك)

۷- آلتى قرداش: آلتى قارداشين

۸- يىنگلەمك: يىنى يىتمە ياشينا چاتماق

۹- يىنگلا و يىنگلاپ: يىنگى دىمكدور، تازه و نو معناسه و كاف عجمى دۆر. (-ك)

۱۰- اۆۈنگ گۆركى: ائوين گۆزلىگى، ياراشىغى. گۆرك- گۆزلىك، ياراشىق

۱۱- اۆرناج: داياق، سۇيكەنەجك. اۆرناماق- يئر آلماق، يئرلشمك. اۆرناماق- يئرئىندە بركىتمك (پاوه).

۱۲- ياوۇز: ياوا، چتىن، سرت، آجى، يامان

يالاييۆب^۱ گۆن دۇغرسه، جهان شعله لر.
ياخينيپ^۲ دۇغن بدرلى آي دۇنين^۳ بالغير^۴.
ياپراقجۇقى ياش آقاجۇنگ برجينه^۵ دۇغن^۶ قۇنر.
يانى برکجه سَرپ اۇچورم قارا داغلر يئردن قالخر.
آل قيانۇنگ يالچينينده^۸ قاپلان سيچر، آران^۹ سازۇنگ^{۱۰} - گۆر^{۱۱} مئشه نۇنگ
كۇلرينده^{۱۲} آصلان انگرۇر^{۱۳}.
آغايىلر^{۱۶} يۇرۇسينده^{۱۷} بۇرى^{۱۸} سينسير^{۲۱،۲۰}.
قازاقۇجلر^{۲۲} سگيردۇرسه^{۲۳}؛ ميدانينده تۇز اگلنور، دۇمان چۆكر.
قايتابانلر^{۲۵،۲۴} چكىلسه، يۇله گيرسه، يۇلر بۆكر^{۲۶}.

- ۱- يالاييۆب: يعنى پاريلدييۆب. (- ك)
- ۲- ياخينيپ: يعنى يانۇب. (- ك)
- ۳- دۇنين: گنجه سيني
- ۴- بالقماق: پارلاماق، ايشيقلانماق، (بۇرادا) ايشيقلانماق
- ۵- بالغير: يعنى ايشقلدور. (- ك)
- ۶- آقاجۇنگ برجينه: يازيليش سهوى اۇمالى، احتيماًلاً: آقاجۇنگ اۇجينه- آغاجين باشينا.
- ۷- دۇغن: اۆتلكى قۇش دور. (- ك)
- ۸- يالچين: ديك و چيلپاق قايا، سال قايا. عين حالدا «يال» كۆكونه اساسلاراق يالچين- پارلاق.
- ۹- آران: قۇشلاق (- ك)
- ۱۰- ساز: مئشه (حيان)
- ۱۱- ساز: چكن (- ك)
- ۱۲- گۆر: اماله ايله قالين معناسينه دۆر. (- ك)
- ۱۳- كۇلرينده: كۇللاريندا
- ۱۴- انگرۇر: بۇرولدر، باغيرار.
- ۱۵- انگرر: يعنى گۆمۇرلر. (- ك)
- ۱۶- آغايىل: قۇيىن يۇرىسى يعنى چۆرىسى (- ك)
- ۱۷- بۇرى (يۇرو): بۇره، چتوره
- ۱۸- بۇرى: (بۇرو) قۇرد
- ۱۹- بۇرى: قۇرد معناسينه (- ك)
- ۲۰- سينسيمك: گيزلنمك، پۇسماق. كۆك اۇلاراق سينمك- گۆرۇلمه يه جك وضعيتنده بير يترده دايانماق
- ۲۱- سينسير: يعنى سسن ائيلر (- ك)
- ۲۲- قازاقۇج: چاپاغان آت
- ۲۳- سگيرتمك: چاپماق، يۇرمك، ديك يترىمك
- ۲۴- قايتابان: كۆك تركيبي اۇلاراق قاى- قاتى، مۇحكىم، سرت، تابان- آياق، دابان. قايتابان- دوه، دوه سۆروسو.
- ۲۵- قايتابان: دوه دىكدور، شتر معناسينه. (- ك)
- ۲۶- يۇل بۆكمك: يۇللارى طى ائتمك، اۆتمك، كنجيب- گنتمك

آغايىلر مَلشۆرسە، كۈنگل ايمرر^۲، دۇلۇن تۆكر^۳، كۆرپە قۇزى يتۆرور، كامل ائيلر.
بۇرا سارا^۴ چاپار اۇلسن، دشمنه يوگوروك يىتر.
آت يىتۆرسە، دشمنى پۇلاد كسر.
بۇينوزيلن بۇرولنده قاتى ياي لربيلك دارتر.
بۇرولمىوب دۇغرى چيقن اوق اوتكۆينى^۵ بارماق آتر.
قارا ساچونگ دۇلاشميشىنى داراغ يازر.
بوسودكى^۶ سير سۆزلىرى سرخۇش سۆيلر، چاقير آچر.
آل علملر آچيلۇرسە، گوگده ايرغانۇر^۷.
نقارهلر دۇگولنده يۆرك كۆپر، كۈنگل قالخر.
ايكى ياغى دۇروشنده دولت^۸ باسر.
دۇروشميشجه ياد ياغىنى دارۇر^۹، گلور اورتالۇقدە ائلچى دۆزر^{۱۰}.
آلتى آرخادن سۆرولورسە^{۱۱}، آغير ايلر اچينده اصل^{۱۲} يىنگر^{۱۳}.
اصل سلجيك^{۱۴} بىگ اۇغلىنۇنگ يۇمروقىندە لاجين دالبۇر^{۱۵}.
اۇلو خانلر اردۇسينده جارچى جارلر.
پادشاهلر نظرينده^{۱۶}، قديمى دن ددهم دئر، اوزان قوپر^{۱۷}.

-
- ۱- بۆكر: يعنى يۇلى طى ائلر. (- ك)
 - ۲- ايمرهك: دۇيغولانماق، حىسيات كنجيرمك، هوسه گللك
 - ۳- ايمرر: بير حالت كه كونگلده رقت يۇلىندىن حاصل اۇلۇر. (- ك)
 - ۴- دۇلۇن تۆكر: دۇلۇن تۆكر، نسلينى تۆزد، چۇخالار
 - ۵- بۇرا- سارا: بۇرارق و سارارق (ش). بۇرا/سارا چاپماق- آرديجيل طرزده ساغا و سۇلا يۇنلەر ك چاپماق.
 - ۶- بۇرا سارا: ساغه سۇله ديمك معناسينه در. (- ك)
 - ۷- اۆتكون: ايرليده گئدىن، ايرلى يه دۇغرو گئدىن
 - ۸- بوسودكى: كلمه نين معناسى آيدىن دئيل.
 - ۹- ايرغانماق: دالغانماق
 - ۱۰- ايرغانۇر: يعنى متحرك اۇلۇر و ياخانۇر. (- ك)
 - ۱۱- دولت: دۇولت، سعادت، عاغيل
 - ۱۲- داراماق: يىنمك. اسكى تۆركجه تاراماق- داغيتماق، يىنمك. آينىگ سۆسين تارادى- اۇنون اوردوسونو داغيتدى (ديوان).
 - ۱۳- ائلچى دۆزر: اۇخ ياغديرار.
 - ۱۴- سۆرولمك: عۇمور سۆرمك. آلتى آرخادىنك سۆرولورسە- اۇنون آلتى نسلنى دۇنيايا گليب- گئتسە و عۇمور سۆرسە.
 - ۱۵- اصل: اصيل، سۇيلو، دۇزگون
 - ۱۶- يىنمك: غلبه چالماق
 - ۱۷- يىنگر: يعنى غالب گلور. (- ك)
 - ۱۸- سلجيك : ايگيد
 - ۱۹- دالبماق: قاناد چالماق، چيرپىنماق (ديوان)
 - ۲۰- نظرينده: درگاهيندا، اۇنونده

قارا بۇلوت - اۇچ ايلديرىم^۲ ائىسه گوگدن، قارا پۇلاد ساىخان^۳ داشه یتتىشندە
اگلنورمى^۴؟ اگلنماق يۇق.

آغزى- بۇرنى دس دگيرىمى^۵ دگۆلميدور^۶ قاپقارا آورن^۷ قۇرساقينه آغۇ دامرسه،
دينجىخورمى^۹؟ دينجىخماق^{۱۰} يۇق.

قارا مئشهنى بۇسوب^{۱۱} ياتر^{۱۲} فيل قاقانى^{۱۴،۱۳} قايتابانۇنگ^{۱۵} قۇبا نره^{۱۶} اول اۇزىنى
بادادورمى^{۱۷}؟ بادادماق^{۱۸} يۇق.

هر قاناتى بير ار آرشۇن دگۆلميدور شاهى^{۱۹} شنقار^{۲۰} گوگ يۆزىندىن يئر يۆزىنه كۆلگه
سالسه، آرى جهان يۆزىنه گۆز گزدورسه، قالخۇب اۇچن قۇش اصلىنى^۱ تۇخونوب آلسه،

۱- قۇپر: قۇپار- چىخار، يىتتىش، عرسه يه گلر، اۇلار، مۇوجود اولار. نه يىزده گۆز قۇپديسا چكۆب آلىدى- هاردا بير
گۆز ولاردى، زۇرلا آلىدى. (ديرسه خان اۇغلو بۇغاچ)

۲- اۇچ ايلديرىم: «اۇچ ايلديرىم» آدىنى داشىيان قارا بۇلود. اۇجلارى ايلديرىم كىمى گۇرونن بير قارا بۇلود.
ميتۇلوۋى باخيمىندان «يىددى قارداش» اۇلدوز تۇپلوسوندىن آيرىلمىش، اۇجلارى حالا اۇلدوزلاردين پارىلتىسىنى
تمئىل ائىدن بۇلود.

۳- ساىخان: چتىن آنلاشىلان بير كلمه، آنجاق مۇغولجا ساىخان- گۆز

۴- اگلنمك: چۆكمك

۵- دست دگيرىمى (دس دگيرىمى): تماميله دگيرىمى

۶- دگۆلميدور (دئىيلىميدىر): اۇلان

۷- آورن: اژدها

۸- آورن: يعنى اژدها. (- ك)

۹- دينجىخماق: چاغداش تىنجىخماق- چتىن نفس آلماق، نفسى دارىخماق.

۱۰- دينجىخماق: بير ات كه فاسد اۇلمىش اۇله، دئرلر دينجىخۇبدۇر. (- ك)

۱۱- بوسوب: پۇسوب

۱۲- ياتر (ياتار): ياتان

۱۳- قاقان: سس سالان، كۆكرهين و غضبلى. قاقالاغان- سس/كۆيولو قۇش (پاوه).

۱۴- قاقان: ظاهراً قان و خاقان دىمكدور، پادشاه معناسينه. (- ك)

۱۵- قابىياتان: دوه معناسينه دۇر. (- ك)

۱۶- قۇبا نر: اتلى/جانلى، كۆك اركد دوه.

۱۷- بادادماق: مصدر اۇلاراق باتماق- يىنمك، غلبه چالماق. فعلىن اجبار نۇوعو اۇلاراق بادادماق- اۇزونو مغلوبيته
اۇغراتماق، يىنىلمك.

۱۸- بادادماق: مغلوب اۇلماق و باسىنماق معناسينه. (- ك)

۱۹- شاهى: شىغىيان، شىغايان. عئين كۆكدن فارسجا شاهين- شىغايان

۲۰- شنقار: سۇنقور، بير نۇوع آليجى قۇش. شۇنقار- شاهين، دۇغان، قىزىل قۇش، لاجپن (پاوه)، نئجه كى مۇغولجا
شۇنخور- لاجپن.

قىناقىنۇڭ اۋجىندە قان چىلتسە، تۇمچوقىنۇڭ^۲ اۋجىندە تۆك تۈزۈتسە^۳، دۇشدىن سۆكسە، تۆم يۈرگى يىم يىملىنسە، قاناتى آلا ساقساقانە اۋل اۋزىنى شاقىدۇرمى؟ شاقىدماق^۵ يۇق.

آلتىمىش آرشۇن آل قىادە يىر يىرلنۇر^۶ آلا قاپلان اۋجە يىردە قىر^۷ تىكەيلىن قىزىل گىيىكى ماريخە^۸ آلسە، اينجە بىلدىن دۇتوبىنى سىندۇرسە، گوگ پنچەسىنۇڭ آراسىنە ات دۆلدۈرسە، اۋستىنگە^۹ آلا بدرلى آى گلندە سىچىرماقە حملەلنسە، قۇيرۇقىنى گۈرندە ماولجۇنسە^{۱۰}، آل قىادە گوۋور- گوۋور گوۋوردنسە، اۋستىنگە آلا سارى يايلى اۋچى گىلسە، آوى اۋستە اۋل اۋچىدىن قايدۇرمى^{۱۱}؟ قايدماق يۇق.

آران^{۱۲} سازىنۇڭ^{۱۳} گۈر مئشە كۈلرىندە يىر يىرلنۇر آجىقلى اصلان ايلخىلرە يىتىشىندە ات آيىرسە؛ آيىقىر آلسە؛ آلىن- باشى اۋستىدىن گۈتۈروبىن آشرى^{۱۴} سالسە؛ ات يىمىۋب^{۱۵}، سۆمۈگىن سىندىرمىۋب، يال دىيىدىن سۆكۈبىنى سۇ يىرىنە قان سۆمۈرسە؛ آجىقلى اصلان سۆلۈدۇرمى^{۱۶}؟ سۆلۈدماق^{۱۷} يۇق.

آيدىن^{۱۸}- آقشام دىمىۋىنى^{۱۹} دۈندە^{۲۰} يۇرتىر^{۲۱} بۇسۇدىكى^{۲۲} گزىندە قايش دىلى قۇرد انىگى آلتىمىش آقاج يۇلرى دۈندە يۇرتسە، يارى گىنجە يانى بىر كىچە داش آغىلۇڭ^{۲۳} قىتىن^{۲۴}

۱- اصل: اصل، سۇيلو، دۆزگۈن

۲- تۇمچوق: دىمىدىك

۳- تۈزۈتماق: ھابىئەلە تۇزاتماق- گۈيە سۆۋورماق. تۈز تۇزاردى- تۈز گۈيە قالخىدى (دىۋان).

۴- شاقىماق: شىغىماق

۵- شاقىتماق: بىركىمىسەدىن باش يىماق و مغلوب اولماق معناسىنە اولە. (- ك)

۶- يىرلنۇر: يىرلنن

۷- قىر: بۇر

۸- ماريق: پۇسۇ، پۇسو يىرى

۹- ماريخ: بۇسو و كىمىن معناسىنە اولە. (- ك)

۱۰- اۋستىنگە: اۋستىنە

۱۱- ماويلجىنماق: (غىبىنى بىلدىرىمك اۋچون) ميرىلداق، (تەلۈكە حىسى كىچىرەك پىشيك كىمى) «ماو» سسى چىخارماق.

۱۲- قايتىماق: قاغىلاقماق، قۇرخماق، سارسىلماق

۱۳- اران: قىشلاق و گرمسىر (- ك)

۱۴- ساز: مئشە. آران سازى- آراندان يىرلش بۇيۇك مئشە، اۇرمان

۱۵- ساز: جىك پىزر معناسىنە مشهوردور. (- ك)

۱۶- آشرى سالماق: آشىرماق

۱۷- يىمىۋب: يىمەمىش، يىمەدىن

۱۸- سۆلۈتماق: (چىتىن) نفس آلماق. بۇرادا سۆلۈدۇرمى- يۇرۇلارمى، ال چىكرمى، نىفسدىن دۆشمى؟

۱۹- سۆلۈدماق: يۇرۇلماق معناسىنە اولە. (- ك)

۲۰- آيدىن: (اسم) گۈندۈز، گۈنۈن ايشىق زامانى، صاباح چاغى

سۆكسە، قارتال^۷ اۆكچ سميزىنى^۸ قاپسە- دۆتسە، قابا بۇينى گۆجىلن سۆروب چكسە، ساو^۹ آزۇلرين^{۱۰} دۇرد يىردن باتۇرسە، بۇينى يۇقون تۆرك اۇغلىنى دۆن ھاىخىرتسە، قارا درە قۇيتوسينە^{۱۲،۱۱} دۆلاندروۇسە، سينگير^{۱۳} چكسە، اۆپكە دئشسە، ياغلى قۇيروق خىرپ- خىرپ اۇدسە، قارا كۆپك ايت اۇغلىنە قۇرت انىگى اۇزىنى دالادۇرمى^{۱۴}؟ دالادماق يۇق. اۆلىندىن حق تعالى بىر اىگىدە وئرسە دولت^{۱۵}، قىلسە نظر، ساق اۆلدوغجە اۆلو دولت اۆل اىگىدۆنگ باشىندىن اكسىلورمى؟ اكسىلماق يۇق. بىر مخئت كۆتيسى تپەسىندىن دابانىنە گئيسە پۇلاد، اۆلسە ايپچين^{۱۶}، تېينۆبن گلندە مرد اىگىدۆنگ زىرينە قاتلانورمى؟ قاتلانماق يۇق. قارا گئجە اۆلندە بالغۇر- دۇغار^{۱۸،۱۷} بدرلى آى ستارىندىن انگا بۇيروق اۆلماينجە كدىلورمى^{۱۹}؟ كدىلماق يۇق. اصلى سلجىك بىگ اۇغلىنە فرصت دۆشسە، قارى دشمنينۆنگ اولادىنى اۆرەدورمى؟ اۆرتماق^{۲۰} يۇق.

۱- آيدىن آقشام دھىوبنى: سحر- آخشام بىلمەدن، دواملى اۇلاراق

۲- دۆن: گئجە معناسىنە دۆر. (- ك)

۳- يۇرتى: يۇرتان

۴- بوسودكى: كلمەنن معناسى آيدىن دئىيل.

۵- آغىل: قۇيىن ائوى كى، گئجەلر آندە سالۇب ساخلارلر. (- ك)

۶- قئىيى: كئار، قىراق

۷- قارتال: باشلانمىش، اۆچ ياشىنى اۇغوش داوار

۸- سميز: كۆك، اتلى

۹- ساو: ايتى

۱۰- آزۇ: آزى ديشى

۱۱- قۇيتو: سيغىناچاق يىر

۱۲- قۇيتو: پناه و دالدە (- ك)

۱۳- سينگير: سىنير، عصب، (آنلام گئنىشلەمەسى ايله) دامار

۱۴- دالاماق: ديشلەمك، قاپماق

۱۵- دولت: ۱- ثروت ۲- سعادت ۳- آغىل و بىلگى

۱۶- ايپچين: مۇغولجا اۆپچين- زيرئە (دۇرغر)

۱۷- بالغۇر- دۇغار: پارلايىب- دۇغان

۱۸- بالغۇر دۇغر: يعنى ايشىلدۇب دۇغر. (- ك)

۱۹- كدىلمك: كدىك- چاتلاق (پاوه). كرتمك- يارماق (ايضاحلى لغت). بدرلى آى ستارىندىن انگا بۇيروق اۆلماينجە

كدىلورمى؟ پارچالانارمى؟ (متن: آيىن پارچالانماغىنا ايشاره دىر). چاليشاندا قارا پۇلاد اۆز قىليجين كدمەسىن-

چاتلاماسىن (دىرسە خان اۇغلو بۇغاچ).

۲۰- اۆرتمك: چۇخالتماق، تۇرتمك

هامى سىرپ دىنگىزلرۇڭ قۇيمونجىسى^۱ مھىط دىنگىزى- سارى آلا اۇشاق بالۇغونگ سۇ دۇڭكى^۲، سىدل آقاج سىرپ گىمىلر^۳- سۇ اۇيناقي ياىخاندۇغجە^۴ نوبت^۵ اندن اكسىلورمى؟ اكسىلماق يۇق.

سۇى چكۆبنى سۇيلىشىدى^۶ ددەم قۇرقۇد قالين اۇغوزونگ وصفىنى دئر اۇلسە، تۆكنورمى؟ تۆكنماق يۇق.

يىل چكۆبن گتۆرنە، گلندە يىلكن بۇلوت يىرە يىتۆروب^۷ ياغمسە، ياغدۇرمسە؛ اۇل بۇلوتونگ گۇرولدىوب- شاقىلدىوب اسىبنى گلدۇغى نىە يارار- نىە يارار؟ يىددىلردن^۸ آيرىلۇبدور^۹ اۇچ ايلدىرىم^{۱۰} دگۆبنى يىددى قىدۇڭ يىر آلتىنە ايشلەمسە، يىددى يىلدىن سۇنگرە قارا يىرۇڭ يۆزىندە تاپىلمسە، قارا پۇلاد قىلجۇڭ آغزىنە قۇيولمسە، يىددىلردن آيرىلدىقۇ اۇچ ايلدىرىم نىە يارار- نىە يارار؟ يىردن گۆگە اۇجالوبدور^{۱۱} يانى قارلى، الوان اوتلى، گۆگ سىنبلى گۆزل داغلىر، چىقۇب- چىقۇب آغىر ايلر، آل اردۇلر اۇل داغلىرى يايلىمسە^{۱۲}؛ سكوسىندە بدۇ^{۱۳} اتلر اۇروك^{۱۴}

۱- قۇيمونجو: سۇلارن آخىب- تۆكولن يىرى

۲- دۇڭك، دۇڭك : يۇوا. سۇ دۇڭكى- سۇلارن ايچىندە ياشادىغى يىر.

۳- گىمىلر

۴- ياىخاماق: دالغالاماق

۵- نوبت: وظيفە، ايش نووبەسى، فۇرست (مەجم)

۶- سۇيلىشىدى: سۇيلىش

۷- يىتيرىمك: يىتيرىشك، چاماق

۸- يىددىلر: يىددى قارداش» آدىلى اۇلدوز تۇپلوسو

۹- آيرىلىبدور: آيرىلمىش

۱۰- اۇچ ايلدىرىم: يىددى قارداشلار» آدىلى اۇلدوز تۇپلوسوندىن آيرىلمىش، اۇچلارنىدا ايلدىرىم پارىلدايان بۇلود.

بۇرادا آچىقلانان افسانەوى گۇرۇشە گۇرە، اۇچ ايلدىرىم يىرە چاندىقدا يىرى دلبر و اۇتون يىددى قاتىندىن كىچىر.

ايللربۇيو يىرىن آلتىنداكى داشلارن جاننا ايشلەبىر و ايللر اۇتدوكن سۇنرا داشلارن و قايلارن رۇحو اۇلاراق

يىتىدىن يىر اۆزوندە گۇرونور. بۇ داشلاردان قارا پۇلاد قىلچىلار حاضىرلانىر و بۇ قىلچىلارن آغزى اۇچ ايلدىرىم

بۇلودون يىددى قارداش اۇلدوزلارىندىن گىردىكى، ايتىلىكە و كىكىنلىكە صاحىب اۇلور.

۱۱- اۇجالوبدور: اۇجالان

۱۲- يايلىمسە: مىدر اۇلاراق: يايلىماق- يايلاق قۇرماق، يايلاق كىچىرىمك

۱۳- بدۇ، بدۇو: باشقا قايناقلاردا ھابىلە بىداو- چاپاغان آت (سنگلاخ). عربجە بادىة- چۇل، صحرا. بدو- چۇلدە

ياشايدان.

۱۴- اۇروك: اوردونون دىنجلىك سۆرجى (ديوان)

اۆسته اۆتلمسه؛ سیرتارینده^۱ قیزیل گئییک، قیر تکه سیچرشمسه؛ چشمه سینۆنگ اۆستینده آلا سایان چاتیلیمسه؛ چار حوضلر چاپیلیمسه؛ قیزیل گۆللر سپیلیمسه؛ یانگیل^۲ آلمه لر تۆکۆلمسه؛ صراحیلر دۆزۆلمسه؛ لعلی چاقیر سۆزۆلمسه؛ کۆرپه قۆزیلر چۆرۆلمسه^۳؛ آو اتیندن دادلۇ کبابلر بۇیرولمسه؛ او چاقیردن بیگزاده لر ایچۆب- ایچۆب یئتۆرمسه^۴؛ یئردن گوگه اۇجالدوقی یانی قارلی، الوان اۆتلی، گوگ سنبلی گۆزل داغلر نیه یارار- نیه یارار؟

یئر آرخاسن کرتۆب آخار^۵ داشقۇن چاپلر اگلیم یئر یئتیشنده اگیلمسه؛ دۆزجه یئر یئتیشنده دۆزلمسه؛ ایاغینده آغین آرپا، قیزیل بۇغدادین کلیدی^۶ اگیلمسه؛ یئر آرخاسین کرتۆب آخار داشقۇن چاپلر نیه یارار- نیه یارار؟

آلین- باشه گۆتورنده^۷ تاولغالر^۸، آرۆنگ گۆرکی، گۆنی گلسه- دمی دۆشسه، آلتی پرلی گۆر ششپرونک آلتینده ییخدورمسه^۹؛ آلین- باشه گۆتورنده تاولغالر نیه یارار- نیه یارار؟

یئنگی قیسقه^{۱۰} دمۆر دۆنلر- آر کۆینگی، گۆنی گلسه- دمی دۆشسه، چالیشنده- دالاشنده یئنگ^{۱۱} یخه دن سۆکدورمسه؛ یئنگی قیسقه دمۆر دۆنلر نیه یارار- نیه یارار؟

بۆینوزیلن^{۱۲} بۆرولنده ساری یایلر- آر قۆتی، بیلک گۆجی، گۆنی گلسه- دمی دۆشسه، آق بیلکده، گئنگ دالینده^{۱۳} یۆمشامسه^{۱۴}؛ قربان^{۱۵} آرا گۆتورنده ساری یایلر نیه یارار- نیه یارار؟

۱- سیرتارینده: سیرتاریندا

۲- یانگیل: آلا، قیزارمیش، آلابانیق.

۳- چۆرۆلمک: چۆرۆلمک

۴- یئتۆرمسه: (سۆی) یئتیرمه سه. مصدر ترکیبی اۇلاراق سۆی یئتیرمک- شعر سۆیله مک.

۵- آخار: آخان

۶- قیزیل بوغدادین کلیدی: عیبارتین معناسی آیدین دئییل.

۷- گۆتورنده: گۆتورولموش

۸- تاولغا: باشلیق، حربی باشلیق. آذربایجان تۆركجه سینده: دبیلقه، تۆركیه تۆركجه سینده: تۇلغا، چاغاتایجا: تاوۇلغا.

۹- ییخدورماق: اصلینده ییغدورمک- فايدا وئرمک، ایشه یاراماق (دیوان).

۱۰- قیسقه: قیسا

۱۱- یئنگ: گئییمین قولا یاخین بۆلۆمو (دیوان)

۱۲- اۇغوزلاردا حیوانلارین بۆینوزوندان دۆزلمیش یایلارا اشاره دیر، فیکیر وئیرین متنده هابئله: اۇل کافرۆنگ ساری یایی اۇن آلتی تکه بۆینۆزیندن قۇرۇلمیشیدی.

۱۳- دالۇ: (مۇغولجا) چيگين

۱۴- یۆمشاماق: آیلیمک، یۆمۆلمک

۱۵- قربان: اصلینده قۇربان- کامان قابی. اسکی تۆركجه ده کۆر- کامان، کۆرمان- کامان قابی (سرگئی استاروستین: تۆرك دیلری نین اتیمولوژیسی)

ساداق^۱ آرا سايرىندە^۲ سىكسن اۇقلار- ياغى ائلچىسى^۳، گۆنى گلسە- دىمى دۆشسە، بىر مرد ايگىد ائلچىلۇقە گۆندىرمسە؛ دۆشمىنى بۆلۈك- بۆلۈك گۆز اۋىگىندىن داغىتمسە؛ ساداق آرا سايرىندە^۴ سىكسن اۇقلار نىە يارار- نىە يارار؟
قارا پۇلاد ساو^۵ قىلچىلار- آر آزۇسى^۶، گۆنى گلسە- دىمى دۆشسە، گمىكىلچە باشلىرى آندىرمسە؛ بلچاقىندە^۷ آلجە قانلار دۆندىرمسە؛ صۇل يانىنە باغلىۋېن گزدوردۇقى قارا پۇلاد ساو قىلچىلار نىە يارار- نىە يارار؟
آلا بىداقلۇ سۆر^۸ جىدالار^۹- آر بۇينوزى، گۆنى گلسە- دىمى دۆشسە، غنىمى ايلوب- بۆكۈب، آت بئلىندىن يئر يۈزىنە دۆشۈرمىسە؛ ائو يانىندە سۆنگ^{۱۰} كىمى سۆكندوغى آلا بىداقلۇ سۆر جىدالار نىە يارار- نىە يارار؟
آلتى پرلى گۆر شىپىرلار- آر يۇمروقى، گۆنى گلسە- دىمى دۆشسە، قاباق^{۱۱} يارۇب، قان بۆركۈتمسە^{۱۲}؛ يۇلوق^{۱۳} آلتە ساخلامدۇقى آلتى پرلى گۆر شىپىر نىە يارار- نىە يارار؟
اىپىك آلا قالخانلار^{۱۴}- آر قۇيتوسى^{۱۵}، گۆنى گلسە- دىمى دۆشسە، قارا باشى دالداسىندە ساخلامسە؛ اىپىك آلا قالخانلار نىە يارار- نىە يارار؟

۱ - ساداق: اۇخ قابى

۲ - سايرىماق: سايرىماق، تىترىك، ضعيف ايشىق ساچماق؛ شفق بۇراخماق؛ پارلاماق (ايضاحلى لۇغت)

۳ - سىكسن اۇقلار- ياغى ائلچىسى: سىكسن اۇخلار كى، دۆشمەنە دۇغرو ائلچى اۇلاراق گۆندىرلىر.

۴ - سايرىندە: سايران، سايرى يان، پارلايان

۵ - ساو: ايتى

۶ - آزۇ: آزى دىشى

۷ - بلچاق: اصليندە بۆلچەك- قىلچىن آغىزى، كىس يىرى. سۆگسۈن بۆلەك- بۇيۇن وۇرماق. عىن حالدا بلچاقىندىن

(بۆلچاقىندىن) اۇل قىلچى برك تۇتدو- قىبضەسىندىن تۇتدو (تپە گۆز بۇيو)

۸ - سۆر: مۇغولجا سۆزل- قامىش. سۆر جىدا- قۇجا قامىشلار بىن مۇحكىم گۆودەسىندىن دۆزلىدىلمىش جىدا.

۹ - جىدا: مۇغولجا جاد- نئىزە، مىزراق

۱۰ - سۆنگ: سەنگ، كۆزە

۱۱ - قاباق: اۋز

۱۲ - بۆركۈتمەك: پۆسكۈرمەك

۱۳ - اصليندە اۋىلوق، اۋىلوق، (اسكى تۆركچە) اۋىلوق- بۇد (اۋرخون يازىتىلار، دىوان). يۇلوق آلتە ساخلامدۇقى آلتى

پرلى گۆر شىپىر نىە يارار؟ (متن). نظره آلمالى يىق كى، ايگىد دۇيوش وضعيتىندە، آت اۋستە يۈرۈپىر، بئلىندەكى شىپىر بۇدونون آلتىنا دۇشى. ساغ اۋىلوق قايايا تۇخوندو، سىندى، بكىل آرۇ دۇردى، آغلادى. (بكىل اۋغلو امران بۇيو).

۱۴ - اىپىك آلا قالخانلار: گۆزلىك مقصدىلە و ياخۇد دا مۇحكىملىگىنى آرتىرماق اۋچون اۋستو آلا اىپىكلە

بزدىلمىش/بركىدىلمىش قالخانلار.

۱۵ - قۇيتوسى: يعنى دالدا لۇقى و پناهى (- ك)

يىمك- ايچمك آراسىندە اۆگۈندە^۱، منم- منم دىيىدە داۋلى^۲ ايگىد، ايكى قۇشون
بىرىيىنە قارشىندە، جراسىنلر^۳ الشندە آقاسىنۇنگ اۇنگىجە اخترمە^۴ آتلر، كسىك باشلر،
دىرى دۇستاقلر نظرىنە^۵ گتۆرمسە؛ نىە يارار- نىە يارار؟
آريا وئروب ساخلىندە بدۇ آتلر- آر قاناتى، گۆنى گلە- دىمى دۆشسە، آرخۇ داغدن
آرخۇ داغە^۶ سىچرتمسە؛ آجى كۆپوك قان تىرلر باتۇرمىسە؛ آريا وئروب ساخلىندە بدۇ آتلر
نىە يارار- نىە يارار؟
دەدم سۆيى- آلپ اوزانلر شادلۇقى مرد ايگىدۇنگ تعريفىنى قۇچ ايگىدە سۆيلىمسە؛
قۇلە قۇپوز گۆتوردوگى، حمال كىمى گزدۆردوگى^۷ نىە يارار- نىە يارار؟

قېژىلدە- قېژىلدە يىل، اۆينسە^۸ سۆرسە بۇلوت، ياغسە ياغمۇر، داشسە چايلر، دۇلسە
گۆلر، گۆلدە اۆتورن قۇبا قازۇنگ^۹ گۆنى دۇغر- گۆنى دۇغر.
قاقىلدشە- قۇقۇلدشە يانگىل^{۱۰} اردك؛ قۇبا قاز گۆلدن اۇچسە؛ شاھى شنقار
ياورىسىنۇنگ تۇماقەسى^{۱۱} آلىنسە؛ طبل بازى^{۱۲} دۆگولسە؛ الدن چىقسە؛ قارا بۇلوت
آلتىنە اۆزىن چكسە؛ قارا بۇلوت آلتىندن قېژىلۇب ائنسە؛ حلقە گۆلر قىيىسە^{۱۳} تالان
سالسە؛ قازىلن اردك قۇشونگ شاقىب آلسە؛ گۆگ تپەنۇنگ بىرسىنە باسۇب قۇنسە؛

۱- اۆگۈندە: اۆيۈندە

۲- داۋ: (عربجە طوع) ايطاعت، (كۆنۈللۈ اۇلاراق محاريبيە قاتىلماغا) راضىلىق. داۋلى- كۆنۈللۈ.

۳- جىراسون، جىلاسون: (مۇغولجا) ايگىد

۴- آختارما آت: صاحىبى يىرە دۆشورۇلموش آت. باش كسدى، قان دۆكدى، آدم آختاردى- آدمالارى آتدان يىرە سالدى
(قام بۇرەننن اۇغلۇ بامسى بئىرك).

۵- نظرىنە: حۆزورۇنا، اۆنۈنە، قۇللۇغۇنا

۶- آرخۇ داغ، داغ آدى. آرقۇ بىلى، آلا داغى اۆلايۇبان آشماغىم يۇق (بكىل اۇغلۇ امراننن بۇيۇ)

۷- قۇلە قۇپوز گۆتوردوگى، حمال كىمى گزدۆردوگى: قۇلا قۇپوز گۆتورمك و حامبال كىمى گزدىرمك.

۸- اۆينسە: اۆيانسا

۹- قۇبا قاز: وحشى قاز (ايضاحلى لغت).

۱۰- يانگىل: ايكى رنگلى، آلا، آلا يانلق.

۱۱- تۇماقە: (تۇماغا) بعضى قۇشلارن باشى نىن اۆستۈندە اۇلان كاكىل

۱۲- بازى: (عربجە) قارچقاي (مھنا). طبل الباز- قارچقاي و باشقا آليجى قۇشلارى قالخماغا و اۇولاماغا تحريك
اىتمك اۆچۈن دۇيولن طبل. اسكى تۆركجە قافراتغو (مھنا)

۱۳- قىيى: ساحىل، قىراق

تۇمچوقىنۇڭ اۇچىندە تۆك تۇزاتسە؛^۱ قىناقىنۇڭ اۇچىندە قان چىلاتسە؛ قۇبا^۲ دۇشدىن سۆكۈبنى تۆم يۈرگى يىم يىملىنسە؛ آوى اۆستە شاھى شىنقار ياورىسىنۇڭ گۆنى دۇغر- گۆنى دۇغر.

سارى قيا سالخۇمىندە^۳ يىر يىرلنۇر؛ آلا بۇلوت اۆستىدە گۆمۈر- گۆمۈر گۆمۈردنۇر؛ اۋزىندىن اۇجە آى گۆرىدە سىچىرماقە حمىلەلنۇر؛^۴ سارى يايلى اۋچى گۆرىدە غنىم اۇلۇب قارشىلشۇر؛^۵ قۇيرۇقىنۇڭ اۇچىن گۆرىدە سىزىرگنۇر؛^۶ قىزىل گىيىك، قىر تىكەنى ماريخىدە آلۇر؛^۷ گۆگ پىنجەسىنۇڭ اىچى آرا ات دۇلدورۇر^۸ آلا قاپلان ياورىسىنۇڭ آوى اۆستە گۆنى دۇغر- گۆنى دۇغر.

آچىقلى آصلان ياورىسى^۹. گۆر مىشەنۇڭ كۆلىندە يىر يىرلنۇر؛^{۱۰} دۆنك^{۱۱}، ايلخىلرە يىتىشىدە ساللا^{۱۲} اۇرۇر؛^{۱۳} آت آيرۇر، آيقىر دۇتر؛^{۱۴} آلئىن باشدىن گۆتۈرۈر^{۱۵} آشرى سالۇر^{۱۶}؛ بۇينىن- بۇدىن سۆكۈبنى سۇ يىرىنە قان سۆمۈرۈر^{۱۷}؛ بازۇلرى^{۱۸} اۆستىدە اۋچ ھۆكۈرۈر^{۱۹} آچىقلى آصلان ياورىسىنۇڭ آت اتىدە گۆنى دۇغر- گۆنى دۇغر.

۱- تۇزۇتماق: ھابىتلە تۇزۇتماق- گۆيە سۆۈرۈر. تۇز تۇزاردى- تۇز گۆيە قالخىدى (دىۋان).

۲- قۇبا: اتلى، كۆك (پاۋە)

۳- سالخۇم: سىرىن. كۆك اۇلاراق مۇغولجا سالخى- يىل

۴- يىرلنۇر: يىرلن

۵- گۆمۈر- گۆمۈر گۆمۈردىمك: بۇرۇلدەمك. بۇرادا: گۆمۈر- گۆمۈر گۆمۈردىن

۶- حمىلەلن: ھۆجۈم ائىدىن

۷- قارشىلاشان

۸- سىزىرگىمك: دىقتىنى آرتىرماق. بۇرادا سىزىرگنۇر- سىزىرگىن

۹- آلۇر: آلان

۱۰- دۇلدورۇر: دۇلدوران

۱۱- نىظرە گلن «آچىقلى آصلان ياورىسى» عىبارتى بۇرادا لزومسوزدور.

۱۲- يىرلنۇر: يىرلن

۱۳- دۆنك: يۇۋا. بۇرادا «سالۇر» كىلمەسى دۆشمۈش اۇمالى، اصلىندە: دۆنك سالۇر- يۇۋورا سالار.

۱۴- ساللا وۇرماق: جايناقلاماق، جايناقلا سالىدىرماق، ھۆجۈم ائىمك. مۇغولجا سالاخ- ھۆجۈم ائىمك، پارچالاماق، يىنىمك، مۇغول ائىمك، نىجە كى مۇغولجا ساللا- تاختادان دۆزلىش چاتال، (مجازى معنادا: جايناق، قارماق).

۱۵- اۇرۇر: اۇران، وۇران

۱۶- گۆتۈرۈر: گۆتۈرۈپ

۱۷- آشرى سالماق: آشىرماق. بۇرادا: سالۇر- سالان

۱۸- سۆمۈرۈر: سۆمۈرۈپ

۱۹- بازۇ: (فارسچا) قۇل

۲۰- ھۆگۈرمك (ھۆنكۈرمك): باغىرماق. بۇرادا: ھۆگۈرۈر- ھۆگۈر، باغىران

قارانقۇسى گىئە اۇلندە قاخر^۱ قۇپر^۲؛ كۇنگلجوكى اۇلندە، قارىنجوكى آج اۇلندە آلتىمىش آقاج يۇلى بىر گىئەدە دابان چالر^۳؛ قارىلرىنى^۴ وئرونى قاردە ياتر^۵؛ قابۇسى برک داش آغیلۇنگ قىين سۆكر^۶؛ قارتال اۆكچ سىمىزىنى قارىپۇب دۇتر^۷؛ بۇنى يۇقون تۆرك اۇغلىنى دۆن هايخيردۇر^۸؛ قارا كۆپك ايت اۇغلىنە غۇغا سالۇر^۹؛ قارا درە قۇيتوسىنە دالالانۇر^{۱۰}، اۆزىن سالۇر؛ سىنگىر^{۱۱} چكر؛ اۆپكە دئشر^{۱۲}؛ قانلۇ قۇيروق، باغىر- اۆپكە چالۇب اۇتر بۇسودكى^{۱۳} جانورلر پهلوانى- قۇرت انىكىنۇنگ قارا گىئە ايچىندە گۆنى دۇغر- گۆنى دۇغر.

جرگه ليۇب گندريكن گىنگ يازىنۇنگ^{۱۴} اورتاسىندىن بۇزجە يۇشان دىيىندىن چرسه^{۱۵}- قالخسه دۇشان؛ دۆشسه دۆزە؛ اياغلىرى خىئالى، قۇلاغلىرى پرچملى، قىرپۇب يۆگورور^{۱۶} الوار^{۱۷} تازى ايت اۇغلىنۇنگ مرسجوكى^{۱۸} چكىلندە؛ قۇيمە- قۇيمە^{۱۹} اۇلندە؛ دۇلامجە^{۲۰} يئرلر گتۆرنده دۆگوب- يىخۇب آوين آلسه؛ قىرپۇب- يۆگورور^{۲۱} الوار تازى ايت اۇغلىنۇنگ اۇل محلده^{۲۲} گۆنى دۇغر- گۆنى دۇغر.

۱- قاخر: (بۇرادا) يېرىندىن قالخان

۲- قۇپر: قۇبان

۳- چالر: چالان

۴- قارى: قۇل، مۇغولجا: قار- آل (مهنا)

۵- ياتر: ياتان

۶- سۆكر: سۆكن

۷- دۇتر: تۇنان

۸- هايخيردۇر: هايخيردان، باغىردان

۹- سالۇر: سالان

۱۰- دالالانۇر: دالالانان

۱۱- سىنگىر: سىنير، عصب، (معنا گىئىشلەمەسى ايله) دامار.

۱۲- دئشر: (بۇرادا) دئشن

۱۳- بوسودكى: پۇسوداكى

۱۴- يازى: چۆل

۱۵- چرسه: چۆخ احتىمالا گۆره سىچرسه- سىچراسا.

۱۶- يۆگورور: يۆگورن

۱۷- «لۇر» لار، لۇر خالقي (ايراندا ياشايان بىر ائتنىك قۇپ).

۱۸- مرسه: (عربجه) ايپ، خالتا

۱۹- قۇيما- قۇيما: قۇوما- قۇوما، وۇر- دۇيوش

۲۰- دۇلامجا: دۇلاناچ

۲۱- يۆگورور: يۆگورن

۲۲- محلده: زاماندا

كۆكسى گۆزل قاراداغدن ايلغار اۆلسه؛ بارگير^۱ آتلىر يۇرولونىڭ يۆلدە قالسه؛ ائله دمده نىجه آتلىرۇنگ- قىسقه بئلى، دار آرخالى، دگيرمىجه ساغرىلى، سۆيى بلى، قىز بۆرچكىلى، آلمه گۆزلى، گىنگ كۆكسلى، گىنگ ساتانلى^۲، قۇلانىنه^۳ دۆبدولى^۴ بدۇلرۇنگ ائله گۆندە گۆنى دۇغر- گۆنى دۇغر.

آشن^۵ يەردە ايكي قۇشون بىر- بىرىنە قارشى گلسه؛ ايكي جانبدن نقره لر دۆگولسه، كرنايلر بۆزلىنسه^۶؛ قىناشسه- قىناشسه قارا يىرۇنگ اۆزرىندە ساواش دۆشسه؛ اۆل ساواشده سارى يايلىر چكىلىندە قبضه آيرىلسه؛ صهار اۆقلىرە آر قادانسه^۷؛ سۆر جىدالر سۆسولندە^۸ جىبىر^۹ گىچسە؛ قارا پۇلاد ساو قلىجلر چالىنىدە قان شۇرلسه؛ قۇچ آلىنلى ايگىدلر قۇل بۇد اۆلسه، يىرە دۆشسه؛ ائله دمده گۆزى قانلى، دمۆر دۇنلى، اۆلۆمنىدن قۇرخمز مرد ايگىدۆنگ گۆنى دۇغر- گۆنى دۇغر.

گۆنۇنگ دۇغسونگ، ايشۇنگ اۇنسۇنگ^{۱۰}، بىر اللهدن گىچن گۆنۇنگ گىچۆبدور، گلن گۆنۇنگ، ددەم دىر، خىره دۇنسۇنگ.

سَـرپـجـه- سَـرپـجـه گىدن يىردە مرد ايگىدە بىر گۆن اۆلور ياغى دار^{۱۱}.
سَـرپ سۆگۆلر^{۱۲} ياوزى^{۱۳} دالاشۇقدە كۆكس دىلر.
آقجە تۇزلى قاتى يايلىر^{۱۴} ياوزى چكىچك بىلك اۆمر^{۱۵}.

۱- بارگير: يۆك داشى يان

۲- ساتان: بۇد، اۆنبادان آياغىن اۆجونا قدر اۆلان حيصه (پاوه).

۳- قۇلان: ايكي- اۆچ ياشىندا اۆلان آت دايچاسى

۴- دۆبدولى: كىلمەن بۇ كانتكىستدە معناسى چۇخ آيدىن دئىيل.

۵- آشماق: بىر- بىرىنە قۇووشماق، بىرلىشمك (پاوه)

۶- بۇزلاماق: اصليندە دوهن بۇيورمه سىنە عاييد اۆلور. ھابئله بۇزلاماق- چالماق، سىلىندىرمك

۷- قاداماق: مىخلاماق (سنگلاخ)، اۆخلاماق. صهار اۆخلارا ار قادانسا- صهار اۆخلارىلە اۆخلانسا.

۸- سۆسمك: سانجماق

۹- جىبىر: جىدانىن اۆجۇنداكى دمىر حيصه

۱۰- اۆماق: دۆزلىك، يۆلونا دۆشمك. آلاھ- آلاھ دىمەينىجە ايشلر اۆنگماز (كتاب ددە قۇرقۇد، مقدمه).

۱۱- داراماق: ھۆجۇم ائتمك، سالدىرماق. عىن كۆكدن بۇ گۆن داراشماق- تۇپلو شكىلدە سالدىرماق

۱۲- سۆگۇ: سۆنگۇ

۱۳- ياوۆز: ايتى، كىسكىن، قاتى، يامان، اصالتلى، باجارىقلى

۱۴- تۇزلى: تۇز آغاچىنىن قايبىغى ايله اۆرتولمۇش و حاضىرلاشمىش ياي. چۇخ احتىمالا گۆرە عىنن كۆكدن فارسجا

درخت طوس- تۇز آغاچى

اۋچ يىلگىلى صھار^۲ اۇقلىر ياوزى غنىمە دىگىچكىز يۆرك يارر، قان بۆركودور، آر مۇالدور^۳. قارا پۇلاد ساو قىلىنجۇنگ ياوزى چالیناجاق باش اۆكتورور^۴، سۆگسون^۵ بۇلر^۶.
آلا قالخان ياوزى قۇيتولنن قۇيتوسىندە آرلى ساخلىر.
شاهى شىنقار ياوزى قاناتىنۇنگ اۋچ يىلگىلى يىتتىشمىدىن^۸ آلا بۇلوت آلتىنە اۋزىن چىكر، ياغىرىسى^۹ اۆستىنسە^{۱۰} گۆن دۇغوردور، آرلى جهان يۆزىنە گۆز گزدورور، باخى باخر، اۋجە گۆگ يۆزىندىن يىر يۆزىنە قىزىلۇب گلور، بىر بۇلوجك^{۱۱} چاى قۇشىنە طۇفان سالور، بىرى جۆكىن^{۱۲} آلۇبنى گۆگ تىپەنۇنگ اۆستىنە باسر قۇنر، قىناقىنۇنگ اۋجىندە قان چىلادور، تۇمچوقىنۇنگ اۋجىندە تۆك تۇزادور، قابا دۇشدىن سۆكوبنى تۆم يۆرگى يىم يىملىنور.
آج قرچقاي ياوزى طبل بازى چالینىدە ياسدى گۆلر قىيىسىندىن^{۱۳} صۇنە قاپر.
آلجە لاچىن ياوزى قاز اۋشادور^{۱۴}.
بۇز اۆتلىكى^{۱۵} ياوزى آغىر چاپلىر قىيىسىندىن حقار^{۱۶} آلور، چۆلجە يىردە جىيران يىخر.
يۆگۈرۈك قىرقى ياوزى فرە بىلدىرچىن آلور، اۋىن يۆزە يىتتورور.
آلا قاپلان ياوزى ساداق بىلى قىبارمىدىن^{۱۷} آلتىمىش آرشۇن سارى قىيا يالچىنىدە يىر يىرلىنور، قارا بۇلوت اۋتدە گۆمۈر- گۆمۈر گۆمۈردنور، اۆستىنە آلا بدرلى آي گلندە

۱- اۇمراماق: تىترەك

۲- صھار: ھەدىنە چاتاندا ياندىران، ارىدن (اۇخلار)

۳- مۇالدور: مۇلدار

۴- اۆكتورمك: پارچالاماق

۵- سۆگسون: انسه، بۇيونون آرخاسى

۶- سۆگۆ: جىدا (- ك)

۷- بۇلمك: پارچالاماق

۸- يىتتىشمىدىن: يىتتىشمەدىن. قانادى نىن اۋچ يىلگىلى ئىتىشمەدىن- گىچ ايكىن

۹- مەندە: ياغىرىنىسى. يازىلىش سەھى اۇمالىدىر، چۇخ احتىمالا گۆرە ياغىرىسى. ياغرى ياغرىن- كۆرك و چىگىن، (ھابىللە مجازى آنلامدا) يۆك داشىيان حيوانلارنىن آرخاسىندا عملە گلن يارا (دىوان، سىنگلاخ).

۱۰- اۆستىنسە: يازىلىش سەھى اۇمالىدىر، احتىمالا گۆرە اۆستىندە- اۆستۈندە. بىللەلىكە ياغىرىنىن اۆستۈندە گۆن دۇغوردور- كۆرگىنىن اۆستۈندە گۆنۈن دۇغماسىنا شاھىد اۇلور.

۱۱- بۇلوجك: دىستە، يىغىن

۱۲- بىرى جۆك: بىرىجۆكىن آلۇبنى- اۋلاردان بىردانەسىنى آلاراق

۱۳- قىيىندىگ: قىيىسىندىن

۱۴- اۋشاماق: سىندىرماق، پارچالاماق (پاۋە). كۆك اۇلاراق اۋش- پارچا، بۇلوك. عىن كۆكدن اۋشاق- كىچىك.

۱۵- اۆتلىگى: بىر نۇوع آلچى قۇش

۱۶- كەلمەنىن ايملاسى دۈزگۈن نظره گلىمىر. بىلكە عربجه صقار- قىزىل قۇش، لاچىن

۱۷- ساداق بىلى قىبارمادان: بىر اىگىدى كىمى حالا ساداق بىللىنە آمادان، گىچ ايكىن

سېچىرماقە حملەلنۆز، قۇيروقىنى گۆزىدە سىزىرگىنۆر، اۇجە يىردە قىر^۱ تەكەيلن قىزىل گىيىكى ماريخىدە آلور، اينجە بىلدىن سىندىرۇر، گۆگ پنجهسى آراسىنە ات دلدۇرور. آجىقلى آصلان ياوزى قارىلرى قابارمىدىن^۲ آران سازدىن گۆر مئشەنۆنگ كۆلىندە^۳ دۆنگ^۴ سالور؛ يىر يىرلنور؛ ايلخىلردىن ساللا اورر؛ ات آيرۇر؛ آيقىر دۇتر؛ آلين باشى اوستىندىن كورەلر^۵ آشرى سالور؛ ات يىتمۇب، سۆمۈگىندىن سىندىرمىۈب يال دىيىندىن سۆكۈبىنى سۆ يىرىنە قان سۆمۈرور.

قۇرت انىكى ياوزى آلتى آيلۇقىنە يىتىشىدە ار كىمى اولور؛ قارىلرىن دۇشۈبىن قاردە ياتر؛ آقجە قۇيىن ايزىنى اله آلور؛ آلتىمىش آقاج يۇلرى دۆندە يۇرتىر؛ يارى گىجە محليندە^۶ يانى بركجە داش آغىلۇنگ قىين سۆكر؛ قارتال اۇكچ سىمىزىنى قارىپر- دۇتر؛ قابا بۇيىنى گۆجىنە سىرلنور^۷؛ دۇرت يانئىندىن آزۇلرىن ساو باتۇرور؛ بۇيىنى يۇغون تۆرك اۇغلىنى دۆن هاخىردۇر؛ قارا كۆپك ايت اۇغلىنە غۇغا سالور؛ قارا درە قۇيتوسىنە دۆلاندورور؛ سىنگىر^۸ چكر؛ اۈپكە دئشر؛ قۇيمە- قۇيمە^۹ دىمىندە قارا باغر، ياغلى قۇيروق خىرپ- خىرپ اۇتر.

چالۇق^{۱۰} آتلىر ياوزىنە چىر^{۱۱} اۇغراسونگ^{۱۲}، غۇغا گۆنى يۇلدىن چىقر، اياسىنى^{۱۳} چىقر تىر^{۱۴}، يىرە اورر، سالور گىدر.

ياياق اولسە بىر اىگىد، چوق سگىرتسە، عقل آزر، بىلىك چاشر. ياغلى يۈزلى^{۱۵} يىنىدە كۆنگل بۆكر^۱.

۱- قىر : بۇز رىنگدە اولان

۲- قارىلارى قابارمادان: اللرى- قۇللارى اۇزامدادان، گىج اىكن

۳- كۆلىندە: كۆلۈندا

۴- دۆنگ : (هابىللە دۇنگ) يۇوا

۵- كورەلر: كىلمەنىن معناسى بۇ كانتكىستدە آيدىن دئىيل.

۶- محليندە: زامانىندا

۷- سىرلنور: كىلمەنىن معناسى آيدىن دئىيل.

۸- سىنگىر: عىب

۹- قۇيمە قۇيمە: قۇوما- قۇوما

۱۰- چالۇق: سۆزە باخمىيان، اىيە گىلمەين

۱۱- چىر: يازى سەوى اۇلا بىلر، احتىمالا چۇر- آزار، يامان گۆن. چالۇق آتلىر ياوزىنە چىر (چۇر) اۇغراسونگ- يامان درە دۇشسون، آزارا دۇشسون.

۱۲- اۇغراسونگ: اۇغراسىن. اۇنا چىر اۇغراسونگ- گۆزلىرى قىزارسىن، يامان خىستەلىگە تۇتۇلسون!

۱۳- اياسىنى: يىيەسىنى

۱۴- تىر: تىپىكلر. مصدر اولاراق تىپىك- تىپىكلەمك

۱۵- ياغلى يۈزلى: اۆزىرىندە بۇللو ياغ اۇلان يىتمك

ياماقلى دۇن كئىندە، حق تعالى گۇسترمسۇنگ، چىگىن چۆكر.
ساقىنىب- ساقىنىب سۇز سۇيلىش اۇلو بىگىلر ياماجىندە ايش بىتۇرور،
ساقىنىمۇب سۇز سۇيلىش، ددەم دئر، صۇنگره اۇتانور، گىرى اۇتورور.

يالايىۇب گۇن دۇغرسە، بۇلوت قۇيمز.
ساواش گۇنى هامى ايگىد آر اۇلئىدى، ئىگ اۇلئىدى.
ايلرىجه^۲ سگىرتىگه چۇق ايگىدده يۆرك اۇلمز.
هامى اتلر آق^۳، الجە ميدانده سگىرتسىدى^۴! اۇل ميدانده قىسقه بئلى، دار آرخالى، آله
گۇزلى، مرال انگسەلى^۵، مخمل تۆكلى، سمن كاكلى، تۇسمە^۶ بۇينلى، تپەسىندىن دىك
قۇلاقلى، دگىرمى ساغرىلى، گىنگ كۆكسلى، گىنگ ساتانلى، آشۇقى^۷ اۇزون، سۇى دىرناغ،
دىك باخىنچاق^۸ بدۇ واردۇر؛ ياناشىندە، قىچقىرىندە اۆكجه گلور^۹ - اۆكجىل آلور؛ ار اليندىن
جىلو دارتر؛ كۆپوك ساچر؛ دابان قىزر^{۱۰}؛ گۆز چرالور^{۱۱}؛ داغ گۇزادور^{۱۲}؛ اياسىنى^{۱۳}
ساغىندۇقى^{۱۴} يئرلىرىنە يىتۇرور؛ اۇل ميداندىن چىخىر قۇيمز.

۱- بۆكر: (حدىندن آرتىق) دۇيار، هوسى دۇنر (ديوان). چاغداش آذربايجان تۆركجهسىندە مصدر اۇلاراق چىيرىمك،
بىخماق سۇزلىرى ايله عىنن آنلامدا.

۲- ايلرىجه سگىرتىمك: اۇنجول اۇلاراق سگىرتىمك، اۇردونون اۇنۇندە داياناراق هۇجوم ائتمك
۳- آغ: اۇجا.

۴- سگىرتسىدى: سگىرىدى، يۇرتاراق حرىكت ائدهدى (فعلين آرزو و ايستىك شكل). مصدر اۇلاراق: سگىرتىمك-
حرىكت ائتمك، چاپماق، سۇرعتلە يۇرومك. بۇ فعل آذربايجان تۆركجهسىندە گىنلىكلە تائىرلى فعل كىمى ايشلىنير
(آت سگىرتىمك، آت سىيرىمك)، آنچاق بعضى باشقا تۆرك دىللىرىندە، اۇ جۇملەدن تۆركىيەدە، بۇ مېثالدا اۇلدوغو
كىمى، تائىرسىز فعل كىمى ايشلىنير.

۵- انگسە: انسە، بۇيونون آرخاسى

۶- تۇسمە: تۇسما، قىسا

۷- آشوق: قۇل سۇموگو (مھنا)

۸- باخىنچاق: آتىن قۇللارى و قىچلارى نىن آلت سۇموگو (سنگلاخ)

۹- اۆكجه (اۆكچه): دابان (سنگلاخ). مجازى آنلامدا اۆكجهلى- جسارتلى، چالاغان. اۆكجهسىز- غىرتسىز، جسارتسىز.
اۆكجه ايتدى- سۇرعتلە گىرى دۇندو (پاوه). بۇ اساسدا اۆكچه گلور- سۇرعتلە گلر.

۱۰- قىزر: قىزدىرار (دابان قىزار: دابان قىزدىرار، دابانى قىزار)

۱۱- چرالور: (گۇزلىرىنى) قىيار. گۆز چرالور، داغ گۇزادور- دىقتلە باخار، داغلاراي گۇزدن كىچىر. چراغمك- (دىقتلە
باخماق اۇچون) گۆچنمك (پاوه).

آرى اطللس سمۇر كۆركى ھامى ايگيد چيگين آلا^۱ گئيسيدى! چۇق ايگيدۆنگ گۆجى يىتمىز؛ چۇق ايگيدۆنگ گۆجى يىتر، الى وارمىز. آقجە^۲ بىرچلى قلعەلرۆنگ اۆستينە وارى^۱ بىگلر وارسيدى! دۆگە- دۆگە^۳ غنىمىندىن اۆل قلعەنى آلسيدى! اۆل قلعەلرۆنگ ساغىندە- صۆلئىندە اۇچرومى وار، وارمىق اۆلمىز، بارۇسىندە كماندارى اورر قۇيمىز.

ايچىندەكى سردارى جھىدىن ائىلر، غنىمىنە قلعە وئرمىز. اۆل قلعەلرۆنگ اۆستينە وارن ايگيد نئجە گرک؟ گۆنلوك يىردە گۆرونندە آل اردۇلى؛ اۆلنگ^۴ يىردن اۆلنگ يىرە تىكىلندە بارگاھ ائولى؛ اطلسىلن ياپىلندە^۵ گئنگ سايىانلى؛ آشرى- آشرى^۶ چكىلندە بۆل طىنابلى؛ يىرى گتۆر دئىندە اۆتكون سۆزلى؛ ھاي دئمەدىن باش گتۆرور يۆز جلالدى؛ چالۇق^۷ آتلىر ياواشىدۇر^۸ مىراخۇرلى^۹؛ چالخانندە ياغ تۆكولور شىلانيندە؛ بۆل نعمتلى قادىر تارى كۆلگەسى؛ سىكس مىن ايچ اۇغوزونگ، تۆقس مىن داش اۇغوزونگ پادشاھى بايندر پادشاھ كىمى دۆلتلى اۆلسە!^{۱۰} اندىن اۆتە وارندە؛ دىانسە بىر قلعەلرە اۆكجە^{۱۱} دگن؛ دگدۆگى^{۱۲} ايگيدلرە خۇرمىت ائىدىن؛ دگمىن^{۱۳} قاتولرە قان اۆتدوروب، جزا وئرن؛ سالور، ايمور^{۱۴} بىگلرئىنۆنگ تۆم يۆرگى؛

۱- گۇزادۆر: گۆزتر. مصدر اۇلاراق گۆزتمك- گۆز اۆنونه آلماق، گۆزلەمك، باخماق، نظر سالماق، دقتلە باخماق (پاوه).
آسلانينگ آلتىن گۆزدۆب بىر يۇمروق ائىلە اۆردو كىم، يۇمروق چنەسىنە تۆقوندو، اۆواتدى. (قانلى قۇجا قانتورالى بۆيۇ)

۲- ياسىنى: يىيەسىنى، صاحىيىنى

۳- ساغىندۇقى: ساندىغى، نظردە تۆتدوغو، نظردە تۆتولموش

۴- چىگىن آلا: چىگىنە آلاراق

۵- آقجا: اۇجا

۶- وارى: باشقا قايناقلاردا ھابىلە بارى- تۆم، ھامى، بۆتون (سنگلاخ)

۷- دۆگە دۆگە: دۆيە- دۆيە

۸- اۆلنگ: ياشىل بۆلگە، اۆتلاق (سنگلاخ، دىھخدا)

۹- ياپىلندە: ياپىلمىش

۱۰- آشرى- آشرى: طىنابلى آشرى- آشرى چكىمك- چادىرىن دۆرد يانيندان طىناب چكىمك.

۱۱- چالۇق آت: سۆزە باخمايان آت، ايپە گلەمىن آت (پاوه)

۱۲- ياواشىدور: ايپە گتير، تعليم ائىدر. ياواش- دىنج، يۇلا گلىملى (ديوان). بۇرادا ياواشىدور- ايپە گتيرن، تعليم ائىدىن.

۱۳- مىراخور: بىگ آتلارىنىن تعليم مسؤلىتىنى داشىيان شىخى

۱۴- اۆلسا: (چاغاتاى تۆركجەسى ايلە بنزىرلىك گۆسترن بىر ايفادە طرزى) اۇلار، اۇمالىدىر. باغىنى رىياض خرم ايتسام، شىھرىنى سواد اعظم ايتسم- باغىنى ياشىل جنت ائىدرم، شىھرىنى عظمتلى بىر شىھر ائىدرم (نوايى).

۱۵- اۆكجە (اۆكجە): دابان (سنگلاخ). آتى اۆكجەلەمك- آتى حركتە گتيرمك اۆچون ايكى بۇيروندىن اھمالجا تىپكەلەمك. مجازى آتلامدا اۆكجەلى- جىسارتلى، چالاغان. اۆكجەسىز- غىرتسىز. جىسارتسىز. بۇرادا اۆكجە دىن- ضرىه وۇران، ھۆجوم ائىدىن. مصدر اۇلاراق اۆكجە دگەمك- ھۆجوم ائىتمك، سالدىرماق

۱۶- دگدۆگى: مصدر اۇلاراق دگەمك- دگدىرمك، وۇرماق. بۇرادا دگەدۆگى ايگيدلر- ھۆجوم ائىدىن ايگيدلر.

سالخۇم- سالخۇم سۆڭۆلى؛ قۇنگور آتى پرچملى؛ قاينار دىنگىز قۇرساقلى؛ قارا پۇلاد يالمانى؛ سۆر جىدانۇنگ جىيىرى؛ قاتى يايلىر قبضەسى؛ صھار اۇقلىر پىكانى؛ دم ششپرلر دۇگدوسى؛ آل قىادە آلا قاپلان انىگىنۇنگ دىسكىركنى؛ گۆر مئشەنۇنگ كۆلریندە قاقان آصلان انىگىنۇنگ ھۆگورگىنى؛ قايىش دىلى قۇرت انىگىنۇنگ قاپقۇنجىسى؛ ساوالان داغى يىلاقلى؛ سارى قامىش قىشلاقلى؛ سكسن مین ار ھىبتلى آذربايجان^۱ لنگرى؛ اسلام دىنى قوتى؛ قۇنگور آتلى؛ چاقمور^۲ گۆزلى؛ سالور يىڭى؛^۳ ايمور گۆركى؛ ذوالقدر دلۇسى؛ پادشاهۇنگ وكىلى؛ اۇلاش اۇغلى قازان كىمى سعادتلى گرک.

اندن اوتە وارندە؛ خىنالىنۇنگ گدىگىندن دۆنلە كۆچن؛ قىزىلجە كند تېرىزدە آت نعللدن؛ آرسىلن كۆر سۇيىنى دىلب^۴ كئچن؛ كئچدۆگىندە مۇسكىرلن^۵ قبايە تالان سالن؛ شىروانىلن شماخىنى اۆلكالانن^۶؛ مین قىشلاقۇنگ ايجىنە اۆركو سالن؛ لىزگىلن داغستانە طۇفان سالن؛ دمور قاپۇ دربندى تپۆب آلن؛ تپدۆگىندە غنىمىندن قايتىمىن^۷؛ يارمە قاباق^۸ جىداسىنۇنگ اۇچىندە ار بۆگوردن^۹؛ قىمۇقىلن قىتاقۇنگ اۋدىن يارن؛ شاه داغىنۇنگ اۋستىندە سايان گرن^{۱۰}؛ سامور چايۇنگ اۋستىندە اىچكى قۇرن؛ قاراسۇدن^{۱۱}،

۱- دگمىن: دگەمەين، وۇرمايان

۲- ايمور: اۇغوز خانىن اۇغلو داغ خانا منسوب اۇلان تۆرك طایفاسى (دىوان). سالور و ايمور ائللرى نين آدى عادتاً ياناشى چكىلر. سالور ائلى دە داغ خانا منسوبدور. ايمورلار بۇ گۆن قاشقاي ائللرى نين بىر قۇلو حساب اۇلورلار، آنجاق ايرانىن باشقا يۇردلارىندا دا ايزلرى وار. تارىخى سىندلرە گۆرە بۇ ائلىن باشچىسى اۇلان ابوالقاسم بىگ مىلادى ۱۵۹۰- جى ایلدە ذوالقدر ائلى نين باشچىسى يعقوب خانلا بىرلىكدە شاه عباسا قارشى عصيان قالدېرمىش و حكومتين غضبىنە اۇغرامىشدير.

۳- سۆڭۆ: جىدا، نىزە معناسىنە (- ك)

۴- يالمان: (قىلىچ و باشقا سىلاحلارین) كىسجى آغزى. ھابىئلە يالمان- سرت، كسكىن، اۆتكىم (پاۋە). قارا پۇلاد يالمانى- قىلىچلارى سرت چالان كىمسە.

۵- جىيىر: جىدانىن اۋجۇنداكى دمىر ھىصە

۶- دۇگدو: «دۇگمك» آلتى، ضربە آلتى.

۷- مئندە آذربايجان

۸- چاقمور: ایلدىرىم.

۹- يىڭى: ابيىسى، ياخشىسى، لياقتلىسى

۱۰- مئندە تلىب

۱۱- مۇسكىر: يىر آدى

۱۲- اۆلكالانن: مصدر اۇلاراق اۆلكەلنمك- اۋزۇنە تابع ائتمك

۱۳- قايتماق: قۇرماق، اۆركمك.

۱۴- يارما قاباق جىدا: ايكى اۇجۇل نىزە

۱۵- بۆگوردن: بۆيوردن، باغىردان

۱۶- گرن: مصدر اۇلاراق گرگمك- يايماق، آچماق، سرمك

۱۷- قاراسۇ: يىر آدى

قبادن قىش گۆنلىرى يانگىل آلە ال اۆستىندە (انوڭگىچۆن) مزە گلن؛ طېرسران سلطانى؛
 قالىن بيات آقاسى؛ ديوان بىگى؛ قيان اۇغلى دلو دۇندار كىمى بهادر اۆلسە.
 اندن اۆتە وارندە؛ حلبى آلن؛ شامى آلن؛ آلتۇن تاختى مصرده سلطان اۆلن؛ شام آتلى،
 شام بدولى، ايگ^۱ يايلى، خدنگ اۇقلى، چايە كىرسە چالۇملى؛ چال قارقۇش قىيىنقىلى؛
 قارا بۆرگوت صفاتلى ياتمز- اۆيىمز؛ دۆلتلى سرحدلرۆنگ ياماجى؛ قلعهلرۆنگ كلىدى؛
 ائلچىلرۆنگ جوابى؛ چۆل يئرلرۆنگ حصارى؛ يالانگاچلر^۲ گىنىگى^۳؛ بۆرجىلرۆنگ
 خرجلوگى؛ آدا باسە^۴ يىرىنىدە هييتىندىن يئر اۆمىرلىن؛ غنىمىنە هييتايلن باخندە يۆرك
 يارن؛ اياغىنى اۆزنگويە باسندە تۆقوز تۆمىن گۆرجۆستانە اۆركى سالن؛ اۆلوندوقجە عمى
 قازانىلە آتاسى قارا گۆنيە اميد اۆلن؛ بۆيۆدۆكجە دۆشمىنىنۆنگ اۆدىن يارن؛ قارىدۆقجە
 غنىمىنە قان قۇسدورن؛ قالىن اۇغوز يۆگوروكى؛ يك قلم ائشىك آقاسى باشى قارا بداغ
 كىمى اۇغورلو اۆلسە.

اندن اۆتە وارندە، يىددى يۆلون اۆستىندە ياتۇب- اۆيىن^۱؛ آلا بىداق جىداسىنە آت باغلىن؛
 سالار^۲ باشى آلتىنە قالخان آلن؛ غىرقەسى آلتىنە داش دۆشىن؛ اۆن آلتى جانغى^۳ بىگى
 ضربىنە قايم دۇرن؛ هرەسىنى^۴ بىر ضربىلن يگە- يگە آتدن سالن؛ تانىميۇب دايىسى
 قازانى كىشىش دىيۆب آغزىن سۆگن^۵؛ قارا بداغىلن ضربى برابر گلن؛ يىگدن ائنىمىش،
 يىگدن دۇغمىش^۶؛ قىلىجىلە آدىنى يىگ سۆلتىمىش^۷؛ پادشاھۇن مىرغىبى؛
 بىگدىلىنۆنگ بۆيۆگى؛ يىگلر باشى يىگىنك^۸ كىمى قىلىجەنە پهلوان، قۇچاق اۆلسە.

۱- ايگ: ايگ آغاچىندىن دۆزلىدىمىش، اىپلىك اىيرىمك جىهازىندا ايشە يارايان، ايكى اۇجو سىورى اۆلان آلت
 (ايضاحلى لغت). ايگ آغاچى- ايگ قايىرماق اۆچون ايشە يارايان بىر نۆوع آغاچ. ايگ ياي- ايگ آغاچىندىن
 حاضىرلانمىش ياي.

۲- يالىنقاج: چىلىپاق

۳- گىنىنك: گىنىم. بۇرادا گىنىك- گىنىم باغىشلايان شىخى.

۴- آدا باسا يىرىمك: ھۆجۇم ائتمك

۵- اۆمروملق : اۇغۇملق، تۇز اۇملق

۶- اۆيىن: اۆيان، اۆيويان

۷- سالار (سالارلار): سالالان، دالالانان.

۸- جانغى: مۇغۇلچا چانقا- اۇجا، يۆكسك، گۆجۇلو، سرت. تىمورىلر و صفويلر دۆوروندە پادشاھىن سىاسى و حربى
 مسألەلر اۆزەرە چالىشان يۆكسك رۆتبەلى مشورت شوراسى (سنگلاخ، دۇرفر، پاوه).

۹- مئندە: سىرىنى

۱۰- سۆگن: سۆيىن. آغ ساققاللو قۇجانىن آغزىن سۆگدى- اۇنلارنىن سۆزلىرىنە قارشى كۆبۇد سۆزلىرىنى دىنىشىدى، سۆزلىرىنە
 سۆيىدو (دىرسە خان اۇغلو بۇغاچ بۆيۇ).

۱۱- يىگدن ائنىمىش، يىگدن دۇغمىش: سۆيىلو، اۆلو سۆيىلو

۱۲- سۆلتىمىش: سۆيلىتىمىش

۱۳- يىگىنك: يىگىنك (شىخىس آدى)

اندن اۆتە وارنده؛ وارۇبنى مگەدە پيغمرونگ يۆزين گۆرن؛ حاجى اولوب مگە قفلىنه
الى گئچن؛ گلۆبنى اۇغوزونگ ايچينده صحابه اولن؛ بيغلىرىنى يئىددى يئردە چالۇب-
دۆگن؛ قالدۇقنى^۱ تاولغاسى آراسيندن قاىخى^۲ سانجن؛ هايخيرنده بيغلىرىنۇنگ دىيىندن
بۇغدا دانلى^۳ قان داشلانن؛ قارا يئرونگ اورتى، كرستانۇنگ بۇيوگى، بۆرە دۇستونگ^۴
آقاسى، اۇجان خانۇنگ ياورۇسى، اولومىنى سايىمين آمن كىمى قهرلۇ اولسه.
آندن اۆتە وارنده؛ بايندر پادشاهدن بيجن پادشاهه ائلچى گئدن؛ آلاى خانيله بۇلاى
خانۇنگ بلخيله بخاراده باشىن كسن؛ قىرباراغىن ائلىرىنى يئتكاچ^۵ آلن؛ قايدىشده بيجن
پادشاهۇنگ غضبىنه دۆشوبنى ستم چكن؛ يئتمىش يئردە آق اندامى اۆستينه فتيله^۶
قوين؛ قايدىشده قاپلانتۇنۇنگ گديگينده قونگور آلپۇنگ بۇيىنن اۇرن؛ قالين اۇيماق
بۇيوگى، معركه لر چيچگى، قۇرچى باشى افشار كىمى يىگ كماندار اۇخچى اولسه.
اۇل قلعيه سيبه لرى^۷ يئريدور؛ حواله لر^۸ قالدۇرور؛ خندقلرين دۇلدورور؛ بۇ بۆرجيندنگ
اۇل بۆرجينه يئريش ائدر؛ غنيمىندن اۇل قعله نى باغيردور آلور، قۇيىمىز.
قارى دده اۇزون يىلر ياشيۇبن سۇ يئتوروب، ساي اۇغوزونگ وصفين قىلر اولسه؛
باشه يئتوره بيلمىز.

قارشى ياتن قارلى داغه اۇسال^۹ باخن آرانده قالىنى مىچكلره دالانمىزى؟
آينيدۇرى داشقۇن چايلره اۇسال باخن ائللر ايچمز، بۇلاندروغ، ساسى^{۱۰} سۇيى
سۇلنمىزى؟

۱- قالدۇقنى: قالدېغىنى

۲- قاىخى: آرخايا دۇغرو آيىلمىش

۳- بۇغدا دانلى: عىبارتىن معناسى آيدىن دئىيل.

۴- بۆرە دۇست: يئر آدى

۵- يئتكاچ: يئتكچ، يئتجك

۶- فتيله: قانى قۇرۇتماق اۆچون يارانين اۆستونه قۇيۇلموش بيتكى

۷- سيبه: آغاجدان دۆزلىلمىش، هۆجوم و مۇدافيعه زامانى ايشه يارايان قۇرۇنچاق (دۇرغر)

۸- حواله: چتىن آنلاشيلان بير كلمه، آنچاق آذربايجانين بعضى يئرلى لهجه لرينده بيرينه هاوالا گلمك- دۇيمك،
ديوان تۇتماق (ايضاحلى لغت). بۇ اساسدا بلكه حواله لر قالدۇرور- قالا دۇين حربى آلتلر ايله قالانين ديوارلارينا
ضربه ائنديرر.

۹- اۇسال: آلچاق، دۆشوك، گۆزدن دۆشموش (پاوه). اۇسال باخماق- تحقيرله باخماق، گۆزدن سالماق. اۇسال كشى-
ايشلردن غافيل اولان شخص (ديوان).

۱۰- ساسى: قۇخوموش

آلتىندىكى مېنىن آتىنە اۋسال باخن يىرش ايلغار^۲ اولنده آيرجۇقنى^۳ آرخاسينە
گۆتورمزمى، قاتى چكەمە اول ايگيدۆنگ دابانىنى قاربارتمزمى؟
ايشيگيندە جفت گاوينه^۴ اۋسال باخن آقير قيزلۇق^۵ اولنده آقير شەرلر قئيسيندە^۶ نان-
نان دئوب چاقيرمزمى؟
ايشيگيندە^۷ ساغيننه^۸ اۋسال باخن ياز گۆنلرى قارا چاناق گۆتوربنى آقجه ايران دئوبنى
قونشيلرە گزينمزمى؟
يوكيندە كۆلوگينه^۹ اۋسال باخن ائلر يورتدن كۆچندە پرتالجۇقى قارا يوردونگ بوجاقيندە
قارالمزمى؟^{۱۰}
اوگرغيشجه^{۱۱} اۋز بگينه اۋسال باخن اۋزگە بىگلر قولوقينه گئندە تولوتليسنگ^{۱۲}
دئوبنى دۆگۆلمزمى، سۆگۆلمزمى^{۱۳}؟
حق كتابىنى اوقويندە ملالره اۋسال باخن غامزىزجه حق يىرينه^{۱۴} قۇيولمزمى؟
قارا دۆنلى درويشلره اۋسال باخن دار يىردە درين سۇدە قالندە خضر نبى، خضر الياس،
مدد مدد دئوبنى چاقيرمزمى؟
آرى دينلى صفا يۆزلى دوست محمدە اۋسال باخن عاصى^{۱۵} اولوب بۇ درگاهدن
سۆرولمزمى؟
يىرى- گۆگى ياردان بير اللهه اۋسال باخن، ددەم دئر، اجل سىزجه گۆچ اولومه^{۱۶} تۇش
اۋلمزمى؟

۱- سۇ سۇلغماق: سۇ ايچمك

۲- يىرش ايلغار: ھۆجۈم

۳- آيرجۇق: يېھرىك

۴- گاو: (فارسجا) اۋكوز

۵- قيزلۇق: قيتلىق، چاتيشمازلىق

۶- قئيسيندە: قىيى سىندا، قىراغىندا

۷- ائشيك: (بۇرادا) كۆۈشن، تارلا

۸- ساغىن: اينك و باشقا ساغمال حيوانلار

۹- كۆلوك: يىر شۇملايان و يوك داشىيان حيوان (ديوان، سنگلاخ)

۱۰- يازىلىش سھوى اۇماليدىر. احتمالاً گۆرە قالمزمى؟

۱۱- اوگرغيشجه: اۋىرنديكى

۱۲- تولوتلى: تۇلو، ايرى- اوغرو

۱۳- سۆگۆلمزمى: سۆيولمزمى

۱۴- حق يىرى: قېر

۱۵- عاصى: گۆناھكار

۱۶- گۆچ اولوم: آجىناجاقلى اولوم

یئله یالپا^۱ تۇخوندە دنگیز گۆنى^۲، یالچین- یالچین^۳ گۆرینۆر ایراق یئردن باخنده داغ
هۆندوری.
یانین باسه^۴ مینیلۆر ساواش گۆنى آت گۆجلوسى.
یاناشنده- قیچقندنه اۆن اۆلنده اۆكجه گلیر- اۆكجیل آلور، آر الیندن جلۇ دارتر، ال
غنیمه یئتۆرور یۆگوروك اصلی، بدۇ سۆیى.
بیر نامرد ایگید ائله دمده یاد یاغیلر ایچینده قارا قیلج آلتینده یۆلداشینى سالور قاجر،
یۆلداش هیچی^۵، نۆكر^۶ پیسی، ار کۆتیسى.
بیر مرد ایگید یۆلداشینۆنگ اۆستینه هاولر^۷ دۆنر؛ قایم اۆخه قادانور^۸؛ سۆر جیدایه
سۆسۆلور^۹؛ یارا- پاره گۆتورور؛ قیزیل قانه بلشۆر؛ یا باش وئور، یا باش آلور، یۆلداشینى
قۇرتارور ارۆنگ قۆچى، ایگید خاصى.
واره- گله^{۱۰} ایپرغمدى^{۱۱} كعبه یۆلى.
وئروب- آلۆب^{۱۲} تۆكنمدى جواغرد مالى.
وئرمزىكن، یئمزىكن تئز تۆكنور كۆرلۇقیلن قازانیلمیش كۆرونك^{۱۳} مالى.
آبادانجه باى ائولرى خراب ائلر بهتان سۆزى.
یئرلى- یئرلى^{۱۴} دنگیزلره بنگزر یئگ ار كۆنگلى.

۱- یالپا: یاریلتى، ایشیق

۲- دنگیز گۆنى: گۆندوز واختى دنیزده

۳- یالچین: دیک و چیلپاق قایا. عین حالدا «یال» كۆكونه اساسلاناواق یالچین- پارلاق.

۴- یانین باسا مینمك: چتین آنلاشیلان بیر عبارت، احتمالا گۆره آتی یانین باسا مینمك - حرکت حالیندا سیچراییب،
آتین بئلینه مینمك.

۵- هیچ: بۇ كلمه نین متنده سهو یازیلیمیش اۆلدوغو احتمالی چۆخدور، چۆنكى قافیله پۆزولوشونا سبب اۆلور: هیچی
(؟)، پیسی، كۆتیسى. عئین حالدا یۆلداش بیجی ده اۆلا بیلر.

۶- نۆكر: (مۆغولجا) یۆلداش

۷- هاولر: باغیراراق، هایقیراراق

۸- قادانماق: تۇش گلیمك، وۇرولماق، اۇخلاماق

۹- سۆسۆلور: سانجیلار

۱۰- واره- گله: چوخ گندیپ- گلمكله

۱۱- ایپرغمك: داغیلماق، كۆهنلمك

۱۲- وئروب- آلیب: وئریپ- آلماقلا

۱۳- كۆر: اردمسیز، لیاقتسیز

۱۴- یئرلى: دالغالى. كۆك اۇلاراق اسكى تۆركجه یئر- ماهنى، نغمه (دیوان)

قۇچ ايگيدلر قۇرشانور پۇلاد خاسى.
پۇلادە تۇخۇنسۇنگ چۇقۇل باشى.
آيقاقرۇنگ^۱ آغزىندىن، چۇقۇلۇرۇنگ دىلىندىن، قۇرو بهتان بلاسىندىن، ددەم دئر، حق
تعالى ساخلسۇنگ جانۇنگزى.

۱۲

قارا بۇلوت اردمىدۇر گۇگدە اۇرماق^۲.
قاي^۳ - بۇسالوق^۴ اردمىدۇر تۇكلين^۵ تۇكوب، يئرا سىنۇب، يئر سۇيودماق.
قارشى ياتان قارا داغلر اردمىدۇر اوتى بيتۇب، چىقۇب- چىقۇب، ائل يايلىماق^۶.
آيىندۇرى^۷ داشقۇن سۇلر اردمىدۇر يازە قارشى قىژا داشماق.
آلجە لاپچىن اردمىدۇر گۇگ يۇزىندىن دۇگە- دۇگە^۸ يئر يۇزىنە دۇرنا اندۇرماق.
آج قرچقاي^۹ اردمىدۇر سارقمىشۇنگ اورتاسىندىن، ياسدى گۇلۇنگ قىيىسىندىن اۇغۇرلنوب
صۇنە قاپماق.
بۇز اۆتلىكى^{۱۰} اردمىدۇر چۇل يئرلردە جئىران آلماق، آخر سۇلر اۆستىندە حقار^{۱۱} باسماق.
يۇگورك قىرقى اردمىدۇر فرە بلدرچىن آلۇب، اۆين يۇزە يىتۇرماق.
مرد ايگيدلر اردمىدۇر آقاسى اۇنگىندە غنىم اۇلۇب، يۇز آقارماق.
قازاقۇجلر^{۱۲} اردمىدۇر ميدانىندە چاپۇبنى دۇمان چۇكوب، تۇز اگلنماق.
قايتابانلر اردمىدۇر يۇلە گىرۇب، يۇل بۆكمەك^{۱۳}.

۱- آيقاق: انگى بۇش، يانشاق

۲- اۆرلەمك: سس سالماق (مھنا)

۳- قاي: قار- بۇران (حيان). ھابئلە قاي- قارىشىق ياغان ياغىش و قار (سنگلاخ)

۴- بۇسالوق: بۇسارىق- اۇزاقدان ياخىنلاشان دۇمان (كتاب ايدراك)

۵- تۇكل: ياغمۇر، تۇكونتو

۶- يايلىماق: يايلاماق

۷- آيىندۇرى: آيدىن و دۇرو

۸- دۇگە- دۇگە: دۇنە- دۇنە، دال بادال

۹- قرچقاي: بىر آلبىجى قۇش نۇوعو

۱۰- اۆتلىكى: بىر آلبىجى قۇش

۱۱- حقار: بىر نۇوع دنىز قۇشو

۱۲- قازاغۇج: ھابئلە قازاغۇج (چاپاغان آت

۱۳- بۆكمك: (يۇل) اۆتمك، طى ائتمك

آغايتلر^۱ اردميدور يازە قارشى ملشوين دولين^۲ توكماق، كورپە قوزى بسلويين كامل ائتماق.
آلپ اوزانلر اردميدور مرد ايگيدى مرد ايگيدە تعريف ائتماق.

۱۳

سونوبنى^۳ سگيرتمكه، دئونوبنى قايتماقە مرد ايگيدونگ آلتينده ساواش گونى بدو گرگ.
اول بدوونگ اوستين آلوب اگلنماقە مرد ايگيدە هنريلن آردم گرگ.
آلا جيدا بوليوب^۴ غنيمينى آت بئليندن قارا يترە دوشورماقە مرد ايگيدونگ قولرينده قوت گرگ.
قوت داخى نئيلسونگ؛ بير اللهونگ وئركيسى- ايگيدلردە دؤلت گرگ.
يئخينك^۵ ارى دورقوزماقە آر آرە قئيمسه^۶، ايگيد ايگيدى اولدورمسه. يئخيلن آر امان دئسه؛ مروت دئسه، مروت شاه مردان على ده اولور، على قولرينده ائله دمده مروت گرگ.
يئگه^۷ گلن غنيمە سگيرتمكه يورك گرگ.
اول ياغينونگ ايچينده الشمكه- دؤگوشمكه ايكي^۸ سايمز، توم يوركلى، گوزى قانلى، دمور دونلى، اوق اكولكى^۹، اولوميندن قورخمز مرد ايگيدونگ گنجيگه سينده^{۱۰} اعتبارلى يولداش گرگ.
سوموروب- سوموروب آل شرابلر ايچمكه مزاج^{۱۱} گرگ.

۱- آغايتل: قۇيون سۆرسو

۲- دۆل: نسل، تۇخوم

۳- سونوبنى: يازى سهوى اۇلا بيلر، چۇخ احتيالا گۆره مينوبنى

۴- بوليوب: مصدر اولاراق بولاماق- فيرلاماق، تۇولاماق

۵- يئخينك: يئخيناك، يئخيلميش

۶- قئيمسه: قئيمماليدير.

۷- يئككه: (مۇغولجا) بۇيوك، ايرى. عئين حالدا يئكه- تۆركلردە بير آت نۇوعو (نوابى، محاكمة اللغتين).

۸- ايكي سايمز : ايكي دفعه سايمايان، تردد ائتمەين

۹- اكولك: چتين آنلاشيلان بير كلمه. بلكه اكولك- اگلنمك يئرى. اوق اكولكى- اۇخون تاخيلديغى و سانجيلديغى يئر.

يازيليپ سھوى احتيالي دا وار و بو اوزدن احتيالا گۆره دمور دونلى، اوق اكولكى اۇمالى. بۇرادا اوق- گۆموش

(پاوه)، اكوك- دمير دئونون اوزرينده گۆمشدن سۆسلەمەلر.

۱۰- گنجيگه: (مۇغولجا) آرخا، انسه (دۇرفر)

۱۱- مزاج: (عربجه) قىليق، اوقات، روحسال دۇروم. اسكى يۇنان طب بيليمنيە اساسلانان و دۇرد تمل عۆنصور ايله

باغلى اۇلان دۇرد انسان قىليغيندان بيرى، تھپرامنت. دۇرد قىليق ياخود دا تھپرامنت بۇنلاردان عيبارتدير: قان

ايچدوگىنى سىندورمگە^۱ معركەلر ايچىندە، مجلسدە مرد ايگىدە قۇرساق^۲ گرک.
 ار نامۇسى اردە گرک، ار غىرتى اردە گرک. اگر اردور؛ اگر خاتۇن؛ بۇ دنيادە نامۇسلى،
 غىرتلى، قۇچاق گرک.
 نامۇسسىز- غىرتسىز آدم اوغلى آرى جهانۇنگ يۆزىندە گزمىۋېن قارا يىرۇنگ آلتىندە،
 گوردە گرک.
 نامۇس اۆستە بۇيۇمىش، غىرت اۆستە دالاشمىش مرد ايگىدلر اۆلىنجه اۆلمسە يىگ.
 اۆلمز دىسك، ددەم قۇرقۇد سۆزى يالان اۆلور. يىخشى ايگىدلر اۆلور اۆلسە، اۆچ اۆتوز
 اۆن ياشىنى دۆلدورسە يىگ.
 اۆچ اۆتوز اۆن ياشۇنگز دۆلتىلن دۆلى گلسۇنگ، ددەم دىر، گىچن گۆنلرۇنگز گىچۇبدور،
 گلن گۆنلرۇنگز خىرە دۇنسۇنگ.

۱۴

تايىن- تۇشىن بىلمز قاوات^۳ بىر گۆن اۆلور تىپكىدە اۆلور.
 ايچكىسىنە بدمست ايگىد بىر گۆن اۆلور يۇمرۇقدە اۆلور.
 تىپكىدە اۆلمز، يۇمرۇقدە اۆلمز مرد ايگىد اۆز آقاسى اۆنگىندە ساواشدە اۆلور.
 دىگرىجگى^۴ يۇمرى بدۇ آتلىر يىرىش ايلغار گۆنى ايلغارده اۆلور.
 دابانى ياسدى بۇختى^۵ دوه كارواندە اۆلور.
 تۇخۇلىسى چۇق، دۇغان قۇيىن طۇيلن شىلاندە اۆلور.
 اوغۇرلۇقە دادانلر بىر وارۇب ايكى گلور، شىرىنجىنور^۶، مال گتۇرۇر، اۆچمىجىدە آقىر
 بىگلر غضىينە دۇشر، ستمىلن چىنگالدە اۆلور.
 قۇمىنى قۇيۇبىنى ياد اۇجىنە^۱ گوانلر^۲ ياغلى يۆزلى آشۇنگ بىشسە، اۆل يادلىر قۇم اۆلور،
 گۆلە- گۆلە يىيۇب داغىلور، يارامزجە ايش دۇشندە نە يىدۇم دىر، نە گۆردۇم دىر، سنى
 سالور گىدر، گۆردۇم دىمىز.

قىلىغى، صفرا قىلىغى، سۇدا قىلىغى و بلغم قىلىغى. بۇرادا آل شرابلر ايچمگە مزاج گرک- انسان شراب ايچىندە
 قىلىقلى و دۇوق صاحىبى اۆملىدىر.

۱- سىندورمىك: سىنىرمىك، هضم ائتمىك

۲- قۇرساق: سۇد امر حثوانلاردا اۆلان دۆردونجو معدە. بۇرادا حقيقى و مجازى معنادا ايشلىنىمىش قۇرساق- جسارت.

۳- قاوات: خاتىن، پۇزغون، قواد

۴- دىگرىجىك: ساغرى، آتىن ساغرىسى

۵- بۇختى دوه: (احتمالا گۆرە و افسانە اساسىندا بابىل حاكىمى بخت النصرە منسوب اولان) عرب- عجم قارىشىغى

بىر دوه نۇوعو

۶- شىرىنجىمىك: داداھاق

گوانورسنگ يئردە- گوڭدە بىر اللّٰه گوانگ، دايانورسنگ بىر اللّٰه دايانگ، اللّٰه گوانن،
يۇمرۇق اۇرسە، قارا داغلر يىخير.
اول الله، آخر الله دۇست اولۇبن مدد اولسۇنگ، دنيا سيندە قرآندن، آخرتدە ايمانندن،
صفا يۈزلى محمدۈنگ ديداريندن بى نصيب ائلمسۇنگ.

۱۵

يالايۇب گۆن دۇغدۇقى قيان شەرى،
دان يۇلدۇزى دۇغدۇقى ايجان^۲ شەرى،
قارينجه سى^۳ قارا ايت جه دگۆلميدور^۴ قارخۇن ائلى،
بالى- ياغى تۆكنمدى^۵ بایيۇرد^۶ ائلى،
ائشكىلن معاش ائيلر أبرؤل^۷ ائلى،
سرپجه- سرپجه يئرلردە مسكن ائيلر^۸ كۆرد ائلى،
قلىجىلن مسلماندور^۹ قديميدن اۇرۇملو ايله اۆشنى ائلى،
هر ائوى بىر قلعه دور^{۱۰} مۇصل ائلى،
قديميدن اۇليالر- انبيالر يتاقيدور بغداد ائلى،
ايمان- انصاف فرق اولمز همدانيلن درگزين شەرى،
كربلا تۇپراغينه نسبتدور قم تۇپراغى،
جميع شەرلر گلىنى دگۆلميدور^{۱۱} كاشان شەرى،
اۇز وزيرلر چيقدۇقى اصفهان شەرى،

۱- اۇچ: مرام، ايستك، هدف

۲- گواننلر: گۆونلر

۳- يئر آدى

۴- قارينجه: قارشىقا

۵- دگۆلميدور: اولان

۶- تۆكنمدى: توكنمەين

۷- ائل آدى

۸- ائل آدى

۹- ائيلر: ائيلهين، ائدن

۱۰- مسلماندور: مسلمان اولان

۱۱- قلعه دور: قلعه اولان

۱۲- دگۆلميدور: اولان

آتلى گتتى، ياياق^۱ گلدى^۲ محبوبى چوق شيراز شھرى،
آلاچيدا پاريلدادۇر^۳ چركس ائلى،
آتى يوگوروك، اۆزى بيلگه عرب ائلى،
يۆزى قارا، ديشى آقجه هندى ائلى،
آرككلى كورك تىكر، دۇغدوقى كۆر^۴ اولر، كاھل قۇپر قزوين ائلى،
ماللى گتتى، مالسيز گلدى طارم ائلى،
قدىمىدن ايچىندن چوقۇل چىخمز كرميلن خلخال ائلى،
آق دوگيلر^۵ چىقدۇقى گيلان ائلى،
استنبۇلدە آدى سۇيلىنور پلاوينه، آذربايجان ديارينده اردبيل شھرى،
تالش^۶ قۇيىن چىقدۇقى، آقچەسى چوق، مروتى يۇخ شيروان ائلى،
گۆزى قارا، بئلى اينجه ختا ائلى،
قارا ساچى ھۆرمەلى گورجى ائلى،
قدىمىدن ايچىندن اۆلت^۷ چىقمز رۇم ائلى،
گنچيسى گرجه^۸، آدمى شرجه^۹ ايروان، نخجوان، شەول ائلى،
قدىمىدن قان چاناقى، آت اۇيناقى دگولمىدور تبريز ائلى،
قدىمىدن اولۇرلۇنگ يىقناقى، پادشاھلرۇنگ يۇردى، آذربايجان ديارينده اۇجان^{۱۰} ائلى،
بۇ يئرلىرى كىملر آچدى؟ چاو^{۱۱} آرئلر. چاو آرئلر سردارى كىمىدى؟ آصلان على،
بۇ سۇيلىرى كىم سۇيلىدى؟ بيات ارى ددەم قۇرقۇد.

۱- ياياق: يترده

۲- آتلى گتتى، ياياق گلدى: آتلى گنديب، ياياق گلن

۳- پاريلدادۇر: پاريلدادان

۴- كۆر: لياقتسىز، اردمسىز. سىنىگ اۇغلونگ كۆر قۇيىدى، ارچل قۇيىدى- سىنىن اۇغلون اردمسىز چىخدى (دىرسه خان اۇغلو بۇغاچ). تانرى بيزه بير كۆر اۇغول وئرميش... (قازان بىگ اۇغلو اوروز بىگىن تۇتساق اۇلدوغو بۇى)

۵- دوگيلر: دۆيولر

۶- تالش: كلمه نىن معناسى ائله چۇخ آيدىن دئيبيل. تاليش خالقى نىن آدينا اشاره اۇلا بيلر.

۷- اۆلت: يۇلوخوجو خستەلىك

۸- گرجه: قۇتور

۹- شرجه: شر قۇپاران، آرا قارىشديران

۱۰- پتر آدى

۱۱- چاو: اۇجا سسلى (حيان)، بۇرادا چاو- جسارتلى

۱۶

يالاييۆب گۆنش سوينۆر، ددهم دئر، گۆنده دۇغسه.
دولۇسينده آي سوينۆر، دۆن بالغيرسه.
دۇغرى مكه سوينۆر، يىلده بير كز حاجى وارسه.
وارن حاجى سوينۆر، حق قاپۇسينده حجى قبول دۇشسه.
آلتميش ياشار قۇجهلر سوينۆر، قۇجالۇق چاقينده اۇغلى اۇلسه.
اۇلن اۇغلان سوينۆر، قرآن اوقۇسه.
تۇقا^۱ بۇيلى قيز سوينۆر، بختى آچيلسه.
دۇرلاق^۲ اۇغلان سوينۆر، آتاسينۆنگ ائوينده مرادينه - مقصۇدينه حق يئتۇرسه.
آغايىلر سوينۆر، يازه قارشى مله شۆين دۇلين تۇكسه.
قازاقۇجلر سوينۆر؛ ميدانينده تۇز اگلنۇب، دۇمان چۆكسه.
قايتابانلر سوينۆر، قرانقلۇ گئجه ده منزل كسسه.
آق تۇزلى^۳ قاتى ياپلر سوينۆر؛ قۇچ ايگيدلر آق بيلكده، گئنگ داليدە^۴ يۇمشاتسه.
اۇچ يىلكلى صهار^۵ اۇقلر سوينۆر؛ دۇشميننه دگجك گئيم سۆكۆب، باغر دلۆب،
كئچۆب - اؤتسه.
آلا بيدقلى سۆر^۶ جيدالر سوينۆر، غنيمي آت بئليندن ايليپ - بۆكۆب^۷ يئر يۆزينه خۇب
اندۆرسه.
قارا پۇلاد ساو قليجلر سوينۆر؛ باش اۇچۇرۇب، سۆگسۆن^۸ بۇلسه.
آلتى پرلى گۆر ششپرلر سوينۆر؛ تاولغالر يئنجۆبنى قباق يارۇب، قان بۆركۆتسه.
ددهم سۇيى آلپ اۇزانلر سوينۆر، پادشاهلر نظرينده^۹ سۇي يئتۇرسه^{۱۰}.

۱- تۇقا: كلمه نىن معناسى ائله چۇخ آيدىن دئيىل، آنجاق تۇكا - داغ، تپه (پاوه). بۇ اساسدا بلكه تۇقا بۇيلى - اۇجا بۇيلىو.

۲- دۇرلاق: اسكى قايناقلاردا ئۇلاق - آرىق، ضعيف (ديوان)، آنجاق دۇرلاق - ساققالسىز (پاوه)

۳- تۇزلى: تۇز آغاجى نىن قابىغى ايله اۇرتولموش و حاضيرلاميش ياي

۴- دالۇ: (مۇغولجا) چيگين

۵- يۇمشاتماق: آيمك

۶- صهار: ذوب ائدن، اریدن

۷- سۆر جيدا: قۇجا قاميشين قالين گۆوده سيندن دوزلديلميش نئيزه

۸- ايليپ بۆكۆب: آيىپ - بۆكۆب

۹- سۆگسون: انسە، بۇيۇنون آرخاسى

۱۷

بۇرۇلدومىسە^۲، سارالدۇمىسە، گۆگ يۈزىندە بۇلۇت اۇلدۇم.
 آلچاق آوہ^۱ يئرلرە چىسكىن اۇلدۇم^۵، اۇجە داغلر باشىنە دۇمان اۇلن قازانىدۇم.
 يئددى باشلى يئر اۆرنى^۱ اۇلۇبنى قۇيرۇق چالدۇم^۶، داغ دۇلاندۇم^۸، آغو^۹ ساچدۇم^{۱۰}، يئر
 بۇيادۇم^{۱۱}، نفس چكۆب دۇن سۆمۆرن^{۱۲} قازنىدۇم.
 آقارۇم^{۱۳} گۆتۈرمىشدۇم، آلاچاقۇنگ چۆلپە^{۱۴} داغىنۇنگ دىيىنە گىتمىشدۇم.
 بۇيۇرمىشدۇم آلا سايان چاتىلمىشىدى، لىلى چاقىر سۆزۈلمىشىدى، كۆرپە قۇزى
 چۆرۈلمىشىدى^{۱۵}. آقارۇملە ايچىرىدۇم. قىادن بىر قارا داش آيرىلدى- گلىدى. ساقىدىكى
 بىگلر ساقە قاچدى، سۆلدىكى بىگلر سۆلە قاچدى. ساق الۆمدن سۆل الۆمە پىالەنى
 تېرەمدۇم^{۱۶} قارىلرۇمى^{۱۷} قارشى وئروب قارا داشى ساخلىن قازانىدۇم.
 آلا دمۆر كافر خاندن گلن آلتى دگۆل، آلتىمىش باتمن قازانىدى^{۱۸}. ايچ اۇغۇزۇنگ، دىش
 اۇغۇزۇنگ آقارلى بۇش يىرىندن گۆتۈرە بىلمزدى. ايچىنە لىلى چاقىر دۇلدۇردۇم، آق^{۱۹}

۱- نظرىندە: اۇنۇندە، مجلىسىندە. قالقدى، بايىندىر خانىن نظرىنە واردى- حۆزورنا گىتتى. (غازىلىق قۇجا اۇغلى
 يىنگىك بۇيو)

۲- سۇي يىتتىرمك: شعر سۆيلىمەك

۳- بىر احتىمالا گۆرە بۇزۇلدۇم- بۇزاردىم.

۴- آوہ: آوا، دۆزىلىك

۵- اۇلان، اۇلارىكن

۶- اۆرن: اژدها

۷- چالان

۸- دۇلاندان

۹- آغو: زهر

۱۰- ساچان

۱۱- بۇيايان

۱۲- دۇن سۆمۆرمك: دۇيوش زامانى اژدها كىمى درىن نفس چكەرەك، قارشى طرفىن حربى گىيىمىنى ايچىنە چكەك.

۱۳- آقارۇم: آقارۇمو

۱۴- چۆلپە: داغ آدى

۱۵- چۆرۈلمىشىدى: چۆرۈلمىشىدى، تۇنقال اۆستە چۆرۈلەرەك قىزاردىلمىشىدى.

۱۶- تېرەمدۇم: تېرەمدىن

۱۷- قارى: قۇل

۱۸- قازان: يىمك بىشىرمك اۆچون ايشە يارايان درىن قاب

۱۹- آق: گۆجلو، قدرتلى

دالیمونگ اۆستینه خۇب گۆتۆردۆم. قارا قازانی بۇشادۇبنى يئره قويدۇم. آدۇم دلو دۆمەر
ايكن آد قازانن قازانيدۇم.

آلا دمۆر كافرخاندن گلميشدى اول كافرونك سارى يايى. اون آلتى تكه بۇيىنۇزىندن
قۇرۇلميشىدى^۱ قاتى يايى. ايچ اۇغۇزونگ بكلىرى، ديش اۇغۇزونگ آقالرى تپردە بيملزدى^۲
گۆورنى^۳ آق بيلكده، گئنگ داليدە يۇمشادۇب^۴ چكدۆم^۵، پادشاهدن وکیللۇقى آلن
قازانيدۇم.

آلا دمۆر كافرخاندن گلميشدى آلتى دگۆل، يئدى دۇتۇم^۶ پۇلاد شيش، اۇجى الماسدن.
آق^۷ دابانۇمىله قارا يئره پرچين ائتدۇم. پادشاه قىزى، بۇيى اۇرۇن بۇرلا خاتۇنى جلدۇ^۸
قاپن قازانيدۇم.

دەدم دثر، آى اۆته، يىل دۇلانه^۹، زمانه لىر قۇيۇپ- گله، داغ اوتلىرى تۆكنه، تىكان قاله^{۱۰}،
دادلى ديريلوك تۆكنه، دعويلن ساواش قاله.
اصل ييگلر تۆكنه، عوام قاله.
سيلينتىلر^{۱۱} يىقىله، بير يئردە اۇبه اوله^{۱۲}.

۱- قۇرۇلماق: يايىن تارىم چكىلمهسى، يايىن دۆزلىشى. بۇرادا قۇرۇلميشدى- قۇرولان

۲- بيلمزدى: بيلمه دىگى

۳- گۆوره: مصدر اولاراق گۆورمك- اينجلىتمك، يۇمشاتماق (ديوان). همين كۆكدن كۆورك- اينجه، يۇمشاق، ظريف.
بۇنا اساسلاراق گۆوره- (چۇخ احتيالا گۆره) كيريش، ياي كيريشى.

۴- يۇمشاتماق: آيمك

۵- چكن

۶- دۇتۇم: اۇزۇنلوق اولچوسو. عئين حالدا احتيالا گۆره تۇتۇم- قبضه. يئددى دۇتۇم پۇلاد شيش- يئددى قبضه پۇلاد
شيش.

۷- آق: گۆجلو، مۇحك

۸- جلدۇ: جلد- (عربجه) گۆجلو، مۇحك، دابانيقلى، دۆزوملو (معجم)، يئئين، سۆرعتلى (دهخدا، ايشاحلى لغت).
بۇيى اۇرۇن بۇرلا خاتۇنى جلدۇ قاپن قازانيدۇم. سۆز يۇخ كى، قازان بۇرادا بير قادىنى سۆرعتلى طرزده اۇزونه
حيات يۇلداشى ائتديگىندن و اۇنولا ائولنديگىندن دانيشير. كلمه نين باشقا بير يۇزومو: جلدۇ قاپنگ- چالدى
قاپان، چالاراق قاپان، سۆرعتلى طرزده اۇزونه حيات يۇلداشى ائدن.

۹- آى اۆته، يىل دۇلانه: گلر بير گۆن، آى اۆتر، ايل دۇلانا.

۱۰- قاله: قالار

۱۱- سيلينتى: آتيلاجاق شئيلر، چۆر- چۆپ

۱۲- اوله: اۇلار

درىنتىلر^۱ يىقىلە، بىر يىردە كىتلى اۆلە.
بىر كىتدە ايكى كۇخا اۆلسە، بئش داهىجە دارۇغە اۆلە.
اۆلار داهى بىر بىرىنۆنگ سۆزىنە بىتمىلەر^۲، اورتالۇقدە بدنفسىلن يالانچىنۆنگ گۆنى دۇغە.
اۆل گۆنلىرى گۆرمىشەمەن، ددەم گۆرمىشە گىبى سۆيلەم.
يازى- قىشى بىلىنمەز يىلار اۆلە.
قۆتى- گۆجى بىلىنمەز ائلار اۆلە.
يىلاقلار قىشلاق اۆلە، قىشلاقلار يىلاق اۆلە.
تات ائويلان تۆرك ائوى بىر آرايە قۇنشى اۆلە.
آقاج چاناق، داش چاناق بىر بىرىنە قارىشۇق اۆلە.
تات قىزىنى تۆرك آلە، تۆرك قىزىنى ھەم تات آلە.
تات قىزىندىن دۇغۇلن اۇغلان دايىسىنە دايى دىە.
تۆرك قىزىندىن دۇغۇلن اۇغلان دايىسىنە دايى دىە بىلىمە، دۇلاندۇرە- دۇندەرە خالۇ دىە.
اۆل گۆنلىرى گۆرمىشەمەن، ددە قۇرقۇد گۆرمىشە گىبى سۆيلەم.
درە- تپە قالمىە، اكينىلن شخم اۆلە.
دانە- بۇزۇ^۳ قالمىە جفتەكىدە، اۇغلان اۇشاق قالمىە اكينچى اۆلە.
اكينچىسى چۇق اۆلە، يىرىندە بركتى يۇق اۆلە.
چۇق اگەرلەر، آز گۆتۈرەرلەر، بىلىمەلەر ھكىمى نە، سىبى ندىن اۆلە.
سىلىنىمىش ياد ائلدن، ياد اۇيماقدن، اۇغۇز، سىنۆنگ ايچۇنگا بىر قىز گلە، گلەن دۇشە.
اۆل گلەن آي باشىنە يىتتىشمەدىن^۴ ياشماقنىنۆنگ آلتىدىن دۇنغۇلدانە.
يىل باشىنە يىتتىشمەدىن قاينان آتايلىن قاينان دىل يىتتۈرە.
«باشۇم بختى، آلپ ايگىدۇم، آتانگ يىمان، آنانگ يىمان، مەنۇم ئۇجىگىزىمى آيىر»- دئە.
ئۇجىگىزىن آيىرە، چادەرە گۆجى يىتمەسە، چۇبۇق اگەر، اۆستىنە ھىصىر سالە، ئۇۋۇم دئە.
بىر كىچىسى اۇقلاق دۇغسە، مالۇم دئە.
قازانە گۆجى يىتمەسە، چۇملىك آلە.
دۆگىە^۵ گۆجى يىتمەسە، يارمە سالە.

۱- درىنتىلەر: دۇرد بىر ياندان گلەن قارماقارىشىق آدمالار، يىغىنتىلار

۲- بىتمەك: گۆۋەك، اعتىماد ائتمەك (سنگلاخ)

۳- دانە- بىزۇ: دانە- بۇزۇ

۴- يىتتىشمەدىن: يىتتىشمەدىن

۵- دۆگى: دۆيۇ

آقشامەدنگ ھا بېشۆرە، ھا دۆشۆرە، آقشام اولندە «باشۇم بختى، آلپ ايگيدۆم، دادلى طعملى زاد بېشۆرمېش، گل يى»- دئيه.

«قايىن آتانۇنگ مېتىندىن، قايىن آنا جورىندىن قۇرتۇلدوم، شكر»- دئيه.

حق تعالى اول گلىندىن عيال وئرسە، دۇداغلى يالامە اوغلى اولە، بئش ياشينە يىتتىشمىدىن يىتتىش ياشار قۇجەلرە دىلى دگە.

ايگيرمى ياشينە يىتتىشمىدىن سقال باسە.

اوتۇز ياشينە يىتتىشمىدىن اورتالنه^۱.

قېرخ ياشينە يىتتىشمىدىن قېرقىل^۲ سېه.

الېسىندە، آلتىمىشىندە اجل آلسە؛ يىقىلەر^۳، گۆتۆرەرلەر، داھاي دۇلتلى قۇجە دئىوبنى سۆيلە(يە)لر.

اول زمانۇنگ قۇجەسى آللى، آلتىمىش ياشينە آدم اولە.

اول گونلرى گۆرمىش^۴ من، گۆرمىش^۵ كىمى سۆيلرم.

دنيادە نە ياشادۇم من ددە قۇرقۇد، اوچ يۆز آلتىمىش آلتى يىل ياش ياشادۇم، گون اورتە ايلن ايكىندىنۇنگ آراسىنجه گون گۆرمدۆم.

يئدى قويىن اولۇردى گۆندە منۆم شىلانۇمدە، باغر- اوپكە قدرىنجه ات يىمدۆم.

ايكى قابۇلى كاروانسرا تك بۇ جھانى بير ائو گۆردۆم من ددە قۇرقۇد، بۇ قايپىدن گيرندە اول قابۇدن چىخار گۆردوم.

۱۹

سېرپ يۆگۆرور سالار آتلىر- آر قاناتى. مينە بىلمز- چاپە بىلمز^۶ بير مخنت اول آتلىرى ساواش گۆنى مينىنجه مينمىسە يىگ.

چالار- كسر- گۆتۆرور قارا پۇلاد ساو قلىجلر- آر آزۇسى^۷. انى چالە بىلمز^۸- يىتتۆرە بىلمز مخنتۇنگ اليندە قلىجىدن ايسە، مرد ايگيدۆنگ اليندە بير آقاج يىگ.

۱- اورتالاماق: اورتا ياشلى كىمى گۆرۈمك، اورتا ياشا چاماق

۲- قېرقىل سېمك: ساچىن ياخۇد دا ساققالىن آغارماسى. قېرغىل (قېرچىل)- آغلى و قارالى (ديوان)

۳- يىقىلەر: يىغىلارلار

۴- گۆرمىش كىمى: (ددەم قۇرقۇد) گۆرمۈش كىمى

۵- مينە بىلمەيىپ چاپا بىلمەين...

۶- آزۇ: آزۇ دىشى، آزى دىشى

۷- بىلمز: بىلمەين

اۋتى بىتمز قارا داغلر يىخىلسە يىڭ.
آت يَمين آجى اوتلر قارا يئروڭگ اۋزىندە بىتينجە بىتمسە يىڭ.
آدم ايچمز، بۇلانوڭ، ساسى^۱ سۇ داماريندن چكىلسە يىڭ.
بئزە^۲ - مسكين خىر گوړمز كوړيلن^۳ ناكس^۴ بايلر^۵، ددەم دئر، تالانين پوزۇلسە يىڭ.

۲۰

كسيب- كسيب يىمگە، يىدورمگە محليندە^۶، دميندە يىخنى يىخشى.
چاپار گۆندە، گسر گۆندە سۆرچمسە^۷؛ بۆدرەمسە؛ ايگيد آلتيندە بدۇ يىخشى.
چاليشندە^۸ گديلمسە^۹، آر اليندە پۇلاد يىخشى.
يانگاقيندن^{۱۰} آقارۇرسە، بابا يىخشى.
ياغلى سۆتين تۇخ اميتسە^{۱۱}، آنا يىخشى.
اٹو يانيندا اٹو تكيرسە، اۇغۇل يىخشى.
امينلوگيلن، عادلوگيلن اۈلكە يىنسە؛ خانلر يىخشى.
يىخشيلردە نە يىخشيدۇر؟ يئرى- گوگى يارداندە الله يىخشى.
اۋل الله، اخر الله دۈست اۋلۇبن مدد اۋلسۇنگ.
ايش دۈشندە نامردە قادر الله يىخە دۈتۇب يالوارقمسۇنگ.

۱- ساسى: قۇخوموش، ايرىنج

۲- بئزە: (بىزە) يۇخسول و ميسكين. تۇلو قۇشونگ ياوريسى، بئزە- مسكين اۋمودى- يۇخسوللارين اۋمىدى (سالور قازانين ائوى ياغمالانديغى بۇي). بئزە- يۇخسول، ميسكين (عثمانلى سۇزلوگو)

۳- كۆر: اردمسيز، لياقتسيز

۴- ناكس: كۆك اۇلاراق عربجه نكس- دۈشمىن قارشىسىندا آيىلدى، جسارتسيز داوراندى. اسم فاعل اۇلاراق ناكس- دۈشمىنە يىتيلن، اردمسيز داورانان. آنتونيم اۇلاراق جۇمرد

۵- يۇخسوللارا خئيرى اۇلمايان اردمسيز بايلار

۶- محليندە: زامانيندا

۷- سۆرۈچمەسە: سۆرۈشمەسە

۸- چاليشماق: بىرى- بىرينە قارشى قىلىنچ چالماق

۹- گديلمسە: كۈتلمەسە

۱۰- يانقاق: ياناق

۱۱- اميتسە: امديرسە، كۆرپە نى اميزديرسە

۲۱

آيىلن گۆن سگيردۆرسه، دۇداش^۱ گلمز.

آلتۇنيلن گۆميش، سنده پاس اگلنمز.

آرى آتكلى نيكزنلرده قاو^۲ اگلنمز.

آرى اطللس ايپك دۇنده چرك اگلنمز.

بدۇ آتلىر يۆله گيرسه، يۇلدن قالمز.

آر ايگيدۆنگ غنيمي قارشى گلسه؛ يۆز چۆرۆب، گىرى دۆمىز.

ددهم سۆيى آلپ اوزانلر قۇردن^۳ قالمز.

آيىلن گۆن دۇداش گلسه، آراسينده فرشته وار، مانعى^۴ اندن.

آلتۇنيلن گۆميشده پاس اگلنسه، اصلينده مفرقى وار، مانعى اندن.

آرى اتكلى نيكزنلرده قاو اگلنسه، اصلينده (؟)^۵ وار، مانعى اندن.

آرى اطللس ايپك دۇنده چرك اگلنسه، آراغاجينده ايپليگى وار، مانعى اندن.

بدۇ آتلىر يۆله گيرسه، يۇلدن قالسه، اصلينده بارگيرى^۶ وار، مانعى اندن.

آر ايگيدۆنگ غنيمي قارشى گلسه؛ يۆز چۆرۆب^۷، گىرى دۇنسه؛ يۆرگينده قۇرقۇسى وار؛

دايىسينده كۆتيسى^۸ وار؛ مانعى اندن.

ددهم سۆيى آلپ اوزانلر قۇردن قالسه؛ چالقيسينده، بيلگيسينده اكسۆكلۆگى وار؛ مانعى

اندن.

۱- دۇداش: (تۇتاش) برابر، ائش، بير- بيرينه قارشى.

۲- قاو: چتين آنلاشيلان بير كلمه. بير احتيالا گۆره قاو- (مۇغولجا) باغ، بۇخۇو، زنجير، سۇچلۇلارن قۇللارنى باغلاماق اوچون ايشه يارايان نسنه. بۇ اساسدا آرى آتكلى نيكزنلرده قاو اكلنمز- نامۇسلو و صداقتلى قادينلار

سۇچلامازلار، كيمسه اۇنلارلا تۇھمت وۇرا بيلمز.

۳- قۇر: شىلىك ييغىنجاغى، ييغوا، مجلس (سنگلاخ)

۴- مانع: (مان، مۇن) عيب، نقصان (مهنا)

۵- كلمه متنده اۇخوناقسىزدير.

۶- بارگير: يۆك داشى يان (آت)

۷- چۆرۆمك: چتورمك

۸- دايىسينده كۆتيسى وار: دايىسى ايگيد دئيىلميش (قۇچ ايگيد دايىسينا چكر!)

۲۲

تاپ- تاپ^۱ دۇرر ايكن آدم سندن، نه ياواش^۲ ديل^۳.
 تپرتدقجە^۴ سۆزە گيرسە، چوق سۆزلى ديل.
 ايكي قولاغ اتشىدندە نهيبلى ديل.
 ايكي آلە دۇت دئىندە جوابلى ديل.
 ايكي اياغە سگير دئىندە^۵ پئىكىلى^۶ ديل.
 گوگ يوزىندن يئر يوزىنە ائندورن ديل.
 يئردە ايكن گوگ يوزىنە چيقارن ديل.
 بير پولۇم، بير حېم^۷ يوق دئر ايكن اولۇ بيگلر، آقئر خانلر خزينەسى سايدورن ديل.
 كۇنگل بۇيۇرمىسە، ديل داهيجە سۇيلمز، بيل.
 ملايم ايپكە^۸ بنگزرمىش آبي^۹ كۇنگل.
 دوگۇن دوشىنجه دوگۇنجوگى آچىلمزمىش دلى كۇنگل.
 چىنى چاناقە بنگزرمىش مسكىن كۇنگل.
 سىننچك سىننچاقى بيتزمىش ظالم كۇنگل.
 كۇنگل ايستر قالخە، دۇرە، چۇل يئرلردە چاه قازدۇرە، بستان اكە.
 كۇنگل ايستر قالخە، دۇرە، كپنك^{۱۰} پۇش آبدال^{۱۱} اۇلە،

۱- تاپ- تاپ: مەندە ايشلىنىمىش، چىتىن آناشلىلان بير عىبارت. اسكى قايناقلاردا تاپ- پىترلى (مەنا، ديوان). بۇ آش بىنغا تې- بۇ يىمك مەنە يىتلىيدىر. تې بۇلدى- يىترلى اولدو (ديوان). مەندە دىلىن نە زامان ساكىت و دىنچ (ياواش) اولدوغو، نە زامان ايسە سۆزلو اولدوغو بارەدە دانىشلىير. تاپ- تاپ دۇرر ايكن آدم سندن، نە ياواش ديل، تپرتدقجە سۆزە گيرسە، چوق سۆزلى ديل! بۇرادا «تاپ» كلمەسى ايلە «تېرتمك» (دىندىرمك، سۆزە تۇتماق) كلمەسى فۇنتىك باخىمدان قىرنە تشكىل ائدىرلر، مەنا باخىمىندان ايسە آنتونىم (ضد مەنالى) كلمەلر كىمى سىسلىرلر. بۇ باخىمدان بىلە بير يۇزوم منطىقى گۇرونور: مادام سنى دىندىرلر اولمور، نە قدر دىنچسەن، ائلە كى بير كىمەسە سنى دىندىردى و سۆزە گىردىن، نە قدر سۆزلوسن!

۲- ياواش: اۆزو يۇلا، سۆزە باخان، اطاعتجىل (ديوان)

۳- انسانلار سنە «دىنمە- دانىشما» دئىندە، نە قدر اۆزو يۇلا و سۆزە باخىملىسان.

۴- تپرتدقجە: دانىشدىراندا

۵- سگير دئىندە: يۇرو دئىندە

۶- پىكىلى: ائلچى ماھىيتىندە اولان

۷- حې: كلمەنىن مەناسى آيدىن دئىيل.

۸- ايپكە: ايپە، ايپكە

۹- آبي: چكىنگن. كوك اولاراق عربجە ابا- چكىنمك، رد ائتمك، قبول ائتمەمك

آجۇنگ قارننن دۇيۇره، يالانگاچۇنگ سترين^۳ اؤرتە،
گلن- گئدنه خير ائيليە، احسان قيلە.

اؤبكه سينه^۴ صبر قيلن باشدن قدا ساودۇرۇر.
قۇناقينه گل دۆش دئىن گۇزين آيدىن قىلدۇرۇر.
گۆندە گلن بئش وقت نماز هم پيشدۇرۇر^۵،
انى قيلن على يە خوشدۇر، محمده اۇلشدۇرور.
محمدۇنگ ديداريندن، كۇترونگ سۇيىندن، ددەم دئر، قۇلرىنى^۶ بى نصيب ايتمسۇنگ.

۲۳

نه چاقلردە؟ سحر ائرتە، دان بۇلۇتى سارالنده،
سارى قياق^۷ گۆگ اۇت باشى يايخاننده،
سحر يئلى آسيب- آسيب، كۆكسى گۆزل قارا داغه تۇخۇندە،
كاكلىجه تۇرقى لر^۸ سايرينده،
بدۇ آتلىر مهترينۇنگ ايسين^۹ آلميش، دابان چالۇب اۇخۇر- اۇخۇر اۇخراننده،
ساي سنجاقلى اۇغۇز قىزى حلالينۇنگ قوينىدن چيقۇبنى آياغى آلتينده بىزىندە-
دۆزىنده، ايگيدىنۇنگ كۇنگلين آلۇب گوجۇدنده^{۱۰}،
اۇل چاقلردە بدۇ آتلىرى سگيردين دۇرت آياغىندن نعل فرلاسه،
قاىخۇ^{۱۱} پۇلاد چالينده قان شۇرلاسه،
سارى يايلىر چكىلينده قبضه آيريلسه،
اۇل چاقلردە، ددەم دئر، قادر الله قۇچ ايگيده مدد اۇلسۇنگ.

۱- كپەنك: بۇرونچك

۲- آبدال: درويش

۳- سترين: چىلپاقلىنى

۴- اؤبكه سينه: غضبىنه

۵- هم پيشدۇرۇر: يازىلىش سهوى اۇمالى، احتيمالا گۆره خام پيشدۇرور- خاملارى يىتكىلىشىدريز.

۶- قۇلرىنى: قۇللارىنى

۷- قياق: قياق اۇتو

۸- تۇرقى: تۇراغى

۹- ايسين: قۇخوسونو

۱۰- گوجۇمك: كنىلىشىدىرمك، دىنچلىتمك، اۇخشاماق (ديوان)

۱۱- قاىخۇ: آرخابا دۇغرو آيىلميش

۲۴

قيصر سالۇر^۱ اياسى^۲، دۇمانلى داغ بۇرۇسى^۳، سالۇر يىڭى، ايمۇر^۴ گۆركى^۵، ذوالقدر دۇسى، بايندىر پادشاه وكىلى قازان دئر: آفالرومىلن آلا قارلى، گۆگ سنبلى داغلر آوه گىتمىشدۇم؛ ايجيريدۇم. سرحد بيگلىرىندىن چاپار كىلى، قازان نه ايجرسن؟ اۇن مین ياغى اۆستۇنگا كىلى. اۇن مین ياغى كىلدۇگىنى ائشىندى قۇل گۆتۈرۈپ، آق اۇتاق ايجىندى اۆيىنه كىردۇم. ايجىرمى مین ياغى كىلى دىئىندى يۆرۈمدىن ايمىرغىدۇم^۶. اۆتۈز مین ياغى كىلى دىئىندى ھىچە سايدۇم. قىرخ مین كىلى دىئىندى قارا گۆزۈمۈنگ اۇجىندىن قىيا^۷ باخدۇم، قىمىزمىدۇم^۸. الى مین كىلى دىئىندى ال وئروپ ائشمىدۇم، آزدۇر دىئىدۇم. آلتىمىش مین كىلى دىئىندى آللىھى آندۇم، آتلاشمىدۇم. يىتمىش مین كىلى دىئىندى يىلتىمىدۇم^۹. سىكس مین دىئىندى سىكسنىمىدۇم^{۱۰}. دۇقسىن مین ياغى كىلى دىئىندى آرخالۇقچاقىدۇم^{۱۱} دۇنۇم گىئىدۇم. يۆز مین ياغى كىلى دىئىندى يۆز چۆرۈپ، قايتىمىدۇم؛ آخار سۇدن آب دست قىلدۇم؛ آلىنۇمى يىزە قۇيۇپ قىلدۇم غاز؛ محمدى يارادن بىر جبارە بىل باقلىدۇم؛ يا محمد، يا على مدد دىئىدۇم. اۇنگۇمدە^{۱۲} كىملىرى چىرخى^{۱۳} بۇيۇردۇم! آدە باسە^{۱۴} يىزىندى ھىيتىندىن يىر اۇمىرلىن^{۱۵}، غىمىنە قىيا باخىندى يۆرك يارن، آج آصلانۇنگ باغر- اۆپكەسىن قارا ساج ايجىندى قاورۇپ يىئىن، چاپە گىرسە چاپلىملى،

۱- قيصر سالۇر: قىسار سالۇر (يۇر آدى)

۲- اياسى: بىيەسى، صاحىبى

۳- بۇرو: قۇرد

۴- ائل آدى

۵- گورك: گۇرونوش، ياراشىق

۶- ايمىرغىدۇم: ايم- اشارت، علامت، (عسىرى بىرلىكلر آراسىندا الين حرىكى ايله وئرىلن) اشارت. بۇ اساسدا ايمىرغىك- ترپىمىك، حرىكت ائتمىك.

۷- قىيا باخماق: ياناقى باخماق

۸- قىمىزمىدۇم: قىمىلداغىمىز، حرىكت ائتمەدۇم.

۹- يىلتىمىدۇم: مىصد اۇلاراق يىلتىمىك- حرىكت ائتمىك. عىنىن كۆكدن يىلتىمىك- دالغالناماق. ياوۇز يىزلرە يىلتىدىنگ،

قايتىدا دۇنگىل. (قانلى قۇجا قانتورالى بۇيو)

۱۰- سىكسنىمىك: دىكىسىنىمىك، يىزىندىن قالخماق

۱۱- آرخالۇقچاقىدۇم دۇنۇم گىئىدۇم: آرخالۇقچا اۇلان دۇنۇمو گىئىدۇم

۱۲- اۇنگۇمدە: اۇنۇمىدە، قۇللوغۇمدە

۱۳- چىرخى: كىلمەنىن مىناسى ائلە چۇخ آيدىن دىئىل، بىلكە چىرخى- اۇنچو، اۇردونون اۇنۇندە گىئىدن آلپ

۱۴- آدا باسا يىرىمىك: گۆجلو آدىمىلا يىرىمىك، ھۆجۈم سالماق

۱۵- اۇمىرلىن: اۇغۇلان، تۇز اۇلان (اۇمىرولماق: اۇغۇلماق)

چال قاراقوش اردملى، آليجي قوشونگ يۆگروكى، تركستانونگ ديركى، حلب خانى، ايگ يايلى^۱، خدنگ اوقلى، قراگوننه ياوريسى قارا بداغى چرخچى ائتدوم.

ساقدن كيمي سالدوم؟ بايندردن بيجن پادشاهه ائلچى وارن، واردوقينده آلاى خانيلن بۇلاى خانى دۆره^۲ باسن، قيل براقونگ باشين كسن، قايتيديشده قاپلانتو گديگينده داييسى قونگور آلپونگ بونينن اورن، آل آيغىرى پادشاه بايندردن جلدو قاپن، معركه لر چيچكى، قورچى باشى خان افشارى ساقدن سالدوم.

سۇلدن كيمي سالدوم؟ قىزىلجه تېرىزدن توكولوب كۆچن، ارسيلن كۆر سۇيىنى دلب^۳ كئچن، دمور قاپو دربندى تپوپ آلن، تپدوگنده جيداسى اوجينده ار بوگوردن^۴، قيموقيلن^۵ قيتاقونگ^۶ اودين يارن، شاهداغى اوستينده سايبان گرن، سمور سۇيى اوستينده ايچكى قورن، قبادن قيش گونينده آل اوستينده انونگيچون يانگيل آلمه مزه گلن، پانبوقچينون اون دورت كنديندن خراج آلن، مين قيشلاقه تالان سالن، طبرسران سلطانى، ايگيرمى دورت مين ايگيدونگ آقاسى، قيان اوغلى دلۇ دوندارى سۇلدن سالدوم.

قازان دئر: اوزوم تپيده^۷ دوردوم، ايچ اوغوزونگ بىگلرني ساقدن سالدوم؛ ديش اوغوزونگ آقالي رني سۇلدن بويوردوم؛ آلاكرونگ آغزينده، شرابخانه دوزوندە يوز مين كافره قارشى گلدوم. قارمه^۸ دوتدوم؛ ساواش سالدوم؛ يئدى گون، يئدى گيجه اۇل كافره قليچ چالدوم. يئدى گوندن سونگره قباقۇمى قوزدوم، يئدى كافر قليجوم اونگينده اۇنبه دۇرميشدى، يوز مين كافرونگ قيريلدۇغيني اندن بيلدوم. ارسيلن قارس قلعه سيني اۇل يئريشده آلدوم، باشى آچيقدن^۹ خزان^{۱۰} سورودم. آقجه قلعه^{۱۱} سرمه ليدە لله قيلباشى داروغه تيكدوم. بىگلرلن سرخاب داغينه سي ره چيقدوم. دماغومونگ چاق وقتينده اۇل آلتى بىگ اوغلي نه علم، تۇق، نقاره وئروب؛ اوزوم تكى بىگ قيلدوم. انده «آلپم، ارم» دئيوبنى- قازان دئر- گوومدوم.

۱- ايگ يايلى: ابي آغاجيندان دوزلميش ياي صاحبي

۲- دۆره: مصدر اولراق دئويرمك- آشيرماق، ييخماق، مغلوب ائتمك. دۆره باسن- دئويريب باسان، مغلوب ائدن.

۳- دلمك: يارماق. ايلرو ياتان دنگيزى دلديم، كئچديم- ياريب كئچديم. (غازيلىق قوجا اوغلو يئنگك بويو)

۴- بوگوردن: باغيردن، باغيردان

۵- قيموقى: داغيستانا منسوب اولان تورك طاي فاسى

۶- قيتاق: داغيستانا منسوب اولان تورك طاي فاسى

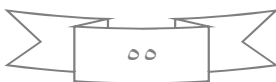
۷- تپ: دويوش وضعيتى آلميش اوردونون اورتاسيندا يئر آلان حربى حيصه.

۸- قارمه: قارماق- چنگال، چاتال، (مجازى آنلامدا) جايناق.

۹- يئر آدى

۱۰- خزان: خيزان، عاييله، قادين و اوشاق

۱۱- آقجه قلعه: يئر آدى

۲۵

بىر گۆن آدملىر آورنى، اسلام دىنى قوتى، قۇنگۇر آتلى، سالۇر يىنگى، ايمۇر گۇركى، ذوالقدرلى دلۇسى، سالان داغى يىلاقلى، سارىقمىش قىشلاقلى، سكسن مين ار هيبتلى، قارا پۇلاد يامانى، سۆر جىدانۇنگ جىيىرى، صهار اۇقلىر پىكانى، قاتى يايلىر قبضهسى، آذربايجان لىنگرى، پادشاهۇنگ وكىلى، اۇلاش اۇغلى قازان قارا يازۇنگ فصلينده تازى تۇله يىددوردى؛^۱ بحرى قۇشلىر^۲ گۇتورتىدى؛^۳ آلا پارسلر اۇنگورتىدى؛^۴ اۆچ يۆز ايگىد گۇتورتىدى؛^۵ آق مىقانى^۶ گۇزلىدى؛^۷ آوه گىتتىدى. آق مىقاندە آو اولدى، قۇش قۇشلىدى، ايكىندى زمانى دئدى كى، آقارلۇم، كىمسە مىنۇملن گلەسۇنگ. هامى اردۇيه وارۇنگز، مىن يالقۇز بىر آو اولرم، گلۇرم. اردۇيه آقارلىن يۇلۇبۇنى قازان يالقۇز آق مىقانىۇنگ تەپەسىنە قۇنگۇر آتى اويىتتىدى، قارانقلۇق قارىشىدى، داهى بىر آو اىنە گىرمىدى. دئدى پروردگار، مىن آقارلۇمدىن آيرىلدۇم، بىر آو اولايىم، الى اوسىز گىتتىمىم اردۇيه، سىن مىن الى اوسىز قۇيمە. آلچاق آوه يىرلەر گۇز گزىدوردى، قارا داغۇنگ دامانىندە يىندى يىردە مشعل كىمى يانار گوردى. يىندى يىردە قۇيى- قۇيى^۸ تۇتۇن^۹ چىقار گوردى. قازان ساندى، اۆز اردۇسىنۇنگ چراغ ايشىغىدۇر. آت اويىتتىدى، اۇل ايشىغە سارى يۇلە دۇشدى. قازانۇنگ اردۇسىندە لىلە قىلباش- قازانۇنگ لىلەسى ائشىتتىدى كى، قازان يالقۇز اودە قالىبدۇر. قاتلانمىدى، ايلغادى^{۱۰} قازانۇنگ آردىنچە. قازان اندە يىتىشىندە تەپە كىمى بىر نىسەنى ياتار گوردى، مۇشە كىمى بىر نىسەنى آسەر گوردى. يىندى باشلى يىر آورنى بىر اژدهايە راست گلىدى. يىندى يىردە مشعل كىمى يانان اۇل اژدهانۇنگ گۇزلىرىمىش. يىندى يىردە قۇيى- قۇيى تۇتۇن چىقن اۇل اژدهانۇنگ آغزىنۇنگ بۇقىمىش. مۇشە كىمى آسن اۇل اژدهانۇنگ يالىمىش. اژدهانى گۇرندە قازانۇنگ ايجىندە كى تۇم

۱- يىددوردى: يىدكەلەدى

۲- بحرى قۇش: سۇ قۇشو، دىنيز قۇشو

۳- گۇتورمىك: ھاوالاندىرماق، قالدىرماق. بحرى قۇشلار گۇتورتىدى- بحرى قۇشلار اۇچورتىدۇ.

۴- اۇنگورتىدى: قاباغا سالىدى، ايرىلىپ يۇنلىتىدى.

۵- يىر آدى

۶- گۇزلىدى: اۆز تۇندۇ، يۇلا دۇشۇدۇ

۷- قۇيى: قۇيۇ، سۇ قۇيۇسى، زۇلاق، تۇستۇ بۇروسو

۸- تۇتۇن: تۇستۇ

۹- ايلغاماق: ھۇجۇم ائتمەك

يۆرگى دۆلدى- داشدى. دىنيا عالم قازانۇنگ باشىنە آيدىن^۱ اۆلدى. اژدهايىلن دۆگوشماقه قصد ائىلدى. قايتىدى، گىرى باخدى، لىلە قىلباشى قۇل لۇقىندە حاضر گۆردى. لىلە ايلن مصلحت گۆردى: جانۇم لىلە، بۇ تپە كىمى ياتن اژدهانى گۆرمىسن؟ بۇ اژدهانۇنگ اۆستىنە وارالىمىمى؟ يۇقسە يان وئروب ساشۇبىن اۆتەلىمىمى؟ سالاخۇنگ نەدۆر؟ جانۇم لىلە، مىنگا دىگىل- دىدى. لىلە فكر ائىلدى كى، قازان دىدۆكلرى^۲ آر اىگىددۆر، مرد اىگىددۆر. «گىتمە» دىسم، بىلكە مىنگا غضبى اۆلە. لىلە دىدى: آقام، قارشى ياتن قارا داغۇنگ ھۆندۆرىسنگ، اۆلەگىلن. آيىندۆرى داشقۇن سۇيۇنگ تۆرگىسنگ^۳، اۆلەگىلن. قازاقۇجۇنگ آيغىرىسنگ، اۆلەگىلن. قايتابانۇنگ بۇغۇرىسنگ^۴، اۆلەگىلن. آغايىلۇنگ قۇچقارىسنگ^۵، اۆلەگىلن. آزلرۇنگ سردارىسنگ، اۆلەگىلن. اىگىدلرۇنگ قۇچاقىسنگ، اۆلەگىلن. اژدها دىدۆكلرى اصلى بىر يىلاندىر، اۆل يىلانۇنگ اۆستىنە گىتگىل- دىدى. قازان قۇنگۇر آتى اۆيتتىدى، اژدهانۇنگ اۆستىنە يىگىن گلىدى، اژدهانى ياتۇبىنى اۆيىمىش گۆردى. قازان فكر ائىلدى كى، ياتۇر يىردە آر اۆلدۆرمك مردلۇك اۆلمز. حىلە ايلن دىرىلمك^۶ آر اۇغلىنە دىرىلۇك اۆلمز. ساداقىندن صهار قاپدى، بىر اۇقىلن اژدهانى آتدى اۆردى. اژدها اۆيانندە قۇيرۇق چالدى، داغ دۆلەندى، آغۇ ساجدى، يىر بۇيادى، نفس چكدى، دۇن سۆمۆردى. كىگرچك^۷ بۇتەسى يىل اۇنگىجە^۸ گىدر كىمى آتلىن، دۇنيلن قازان اژدهانۇنگ بۇغازىنە گىتمەلى اۆلدى. قازان نەرە چكدى، اللەيىنە يالواردى: «يا گۆتۆردۆگۇنگ گۆگە يىتۆرن گۆركلى تارى، يا اۆردۆگۇنگى^۹ اۆلاقىن^{۱۰} اۆلۇ تارى، چۇق كىمسەلر سنى گۆگدە اىستر، مۇمنلرۇنگ كۇنگىلىندەسنگ، سادقلرۇنگ دىلىندەسنگ، اللە تارى، سىنگا بىر دىئانۇنگ^{۱۱} آغزىن اۆيىم، ايكى دىئانۇنگ آغزىن چارىم، آخار چاپلر اۆستىنە كۆرپى سالىم، قالمىشلرۇنگ آلىن دۇتىم، يالانگاچلرۇنگ^{۱۲}

۱- آيدىن: (اسم) ايشىق، نور تارلاسى

۲- قازان دىدۆكلرى: قازان دىيىلن

۳- تۆرگىن: (مۇغولجا) سۆرعتلى، يىيىن، سۆعتلە آخان، گۆر، چاپىن سۆرعتلى و گۆر آخان يىرى.

۴- بۇغۇر: ايكى ھۆرگۇچلۇ دۈە (پاۋە).

۵- قۇچقار: قۇچ، ارىك، دۇيوشكن قۇچ

۶- دىرىلمك: ياشاماق

۷- كىگرچك: ياغىنا گۆرە مشهور اۆلان گرچك بىتكىسى

۸- اۇنگىجە: اۆنۈندە

۹- اۆردۆگۇنگى: وۇردۇغۇنو

۱۰- اۆلاقىن: آغلامايان

۱۱- دىئانۇنگ: دىئىن

۱۲- يالانگاچ: چىلپاق

ستىنىڭ ئۇرتىم، دىمە سۆنلەر سۇن چاقىندە قازانى بىر يىلان ئۇتدى، يا پروردگار، سەن مىڭا بىر نىجات ئۇرگىل».

يامان گۆنۈڭ دۆشمىسۆڭ، يامان گۆنۈڭ دۆشسە، اللھۇڭا يالوارگىلەن. اللھىنە يالوارنلەر محروم قالمۇر. قازان كى اللھىنە يالواردى، انىلەن ئاژدھانۇڭ آراسىندە بىر ئۇتاق كىمى قىيا پىدا ئۇلدى. قازان ئۇل قىانۇڭ دالداسىنە يىتتىشىندە ئاتىن دۆشدى، جىداسىنى يۈرە تىكىدى، قالخانىنى ياپۇندى.^۱

بىر اىگىد ساق ئۇلدۇقچە بىر يىراقە جان ئۇرۇر. ئۇل يىراق بىر دىم، بىر سەت جۇق ئۇل اىگىدە گىركلى ئۇلۇر. ئاژدھا نە قدر جەد ئاىلدى قازانى سۆمۈرۈپ ئۇتاقچە، جىدا اىلەن قالخان قۇيمىدى قىانۇڭ دالداسىندە چىقماقچە. قازان ئۇل قىانۇڭ دالداسىندە ئۇزىن تۇقتاشدۇردى.^۲ ئاژدھانۇڭ ھىيتىندە قازانۇڭ بىر گۆزى بۇلاشدى، قانە دۇندى. قازان ئۇز گۆزىنە آچىقلىندى:

مارا^۳ سەن مەنۇم نامرد گۆزۈم،
قارا پۇلاد ساق قىچۇڭ يامانىندەن قۇرخمىزدۇڭ،
سەھار ئۇقلىر پىئىكانىندەن ئۇشامىزدۇڭ،
ئۇن ئالتى تاقەن كافر گۆزى تىمەن دىگى، پۇرتلەمدۇڭ.^۴
ئاژدھا دىندۇكلرى^۵ بىر يىلاندىر، اندە نە وار كى، بۇلاشۇرسىڭ^۶، ئۇلازۇرسىڭ^۷؟
سەنۇڭ كىمى نامرد گۆز مەنۇم كىمى مەرد اىگىدە ئىلەر؟

۱- ياپۇندى: (قالخانى) ئۇزۇنە ئۇرتۇك ئاتىدى، (قالخان اىلە) ئۇزۇنۇ قۇرۇدۇ. ياپماق- (بىر شىئىن ئۇستۇنۇ) ئۇرتۇك (سەنگلاخ)، نىجە كى، چۇبان ياپىنجىسى- ھىوان دىرىسىندە دۆلدەلىمىش، شاختادان قۇرۇتاق ئۇچۇن اىشە يارايان گىتىم.

۲- تۇقتاشدۇردى: يىزىنى آراخىيىنلاشدىردى. يىزىنى بىركىتىدى.

۳- مارا: (مەرە) ھەئى! ئاى!

۴- ئۇشامىزدۇڭ: ئۇشۇمىزدىن، قۇرخمازدىن

۵- پۇرتلەمدۇڭ: قىزارمايدىن

۶- دىندۇكلرى: دىئىلەن

۷- بۇلاشۇرسىڭ: بۇلانىرسەن

۸- ئۇلازۇرسىڭ: ئۇلۇرسەن، گۆجەن دۆشۈرسەن. كۆك ئۇلاراق ئۇلۇرمىك- گۆجەن دۆشمەك

خنجرىنى چىقاردى گۆزلىرىنى اۇيماقه قصد ائلدى. گننه فكر ائلدى كى، اگر من گۆزۆم اۇيسم، دئرلر قازان اژدها گۆرۆبدۆر، قۇرقۇسىندىن هيچ بهانه تاپمىۇب، گۆزلىرىنى چقارۇبدۇر. ساداقىنى اۇنگىنه تۆكدى، سكسن اۇقى ساداقىندىن تۆكنىنجه اژدهايه بۇقۇن- بۇقۇن^۱ شىشلىدى. اژدهاده داهى سۆمۆرمك هۆرى^۲ قالمىدى، داهى جان هۆرى قالمىدى. قارا پۇلاد ساو قلىجين الينه آلدى، سىيره^۳ قىلىچ سگىرتدى اژدهانۇنگ اۆستىنه، يئدى باشى بىر بۇقۇندىن^۴ قلىجلىدى، يئرە سالىدى. اژدهانۇنگ آغۇسى يئر يۆزىنه تۆكۆلنده آغۇسىندىن يئر يۆزىنه يانار- يانار اۇدلر دۆشدى. قازان خنجرىن سانجىدى، قلىجين سانجىدى، بىچاقىن سانجىدى، اژدهانۇنگ اۆستىنده بغداس^۵ قۇردى.

لله قىلباش ائله كى اۇدى گۆردى، ساندى اژدها قازانى اۇتدى. «آق^۶ اكىگىن يئدىگۆم آقا- آقا» دىيۇبنى سىيره قلىچ اژدهانۇنگ اۆستىنه يئگىن گلىدى. گلدۆگىنده نئجه گۆردى؟ اژدهانۇنگ يئدى باشى قارا يئرونگ اۆزرىنده ياتۇر گۆردى. قازان اۇزى اژدهانۇنگ آرخاسىنده بغداس قۇرمىش گۆردى.

لله دئدى: بارك الله، آقام قازان، آرلۆگۆنگا^۷؛ يئگلوگۆنگا^۸ تحسىن قازان! دئدى: جانۇم لله، اژدهانى من اۇلدۆرمدۆم، سنۆنگ دۆزومونگىلن (دۆرۈمونگىلن) همتۆنگ اۇلدۆردى، يئگ اۇستالر گتۆر، بۇ اژدهانۇنگ درىسىن سۆيگىل- دئدى. لله يئگ اۇستالر گتۆرۆب، اژدهانۇنگ درىسىن سۆيدۇردى. اژدهانۇنگ درىسىندىن قازان قۇرقۇ بىلمز جانىنه دۇن تىكدۆردى، آقجه تۇزلى قاتى يايىنه قۇربان^۹ ائىلدى، اۆچ يئلكلى صهار اۇقلىرىنه ساداق تىكدۆردى، قارا پۇلاد قلىجىنه قىن دۆزتدى، آلتى پرلى دم شىشپرىنه قاب ائىلدى، آلا بىدىق سۆر جىداسىنه قاب ائىلدى، قۇرت تۆكلى قۇنگۇر آتى آيرىنه^{۱۰} اۇرتۆك ائىلدى. سايبانىنۇنگ يئلكنلرىن اژدهانۇنگ درىسىندىن ائىلدى. يئدى

۱- بۇقۇن- بۇقۇن شىشلىدى: بۇغون- بۇغون شىشلەدى، مفصللرى نىن (سۆمۆك اۇيناقلارى نىن) هر بىرىندىن اۇخلادى.

بۇغ، بۇغم- قامىشدا اۇلان مفصل، مجازى معنادا- اينسانىن سۆمۆك اۇيناقلارى (ديوان)

۲- هۆر: هېر، هئى، گۆچ

۳- سىيره: سىيىرا، سىيىراراق، قىيىندىن چىخارداراق

۴- بىر بۇقۇندىن: بىر- بىرىنه قۇووشان يئرىندىن. بۇقۇن- مفصل، اۇيناق، سۆمۆكلرىن قۇووشاغى

۵- بغداس: باغداس

۶- آق: بۇل

۷- ارلۆگۆنگا: ارلىگىنه

۸- يئگلوگۆنگا: يئلىگىنه

۹- قۇربان: دريدىن دۆزلىدلىمىش ياي و كامان قابى

۱۰- آيرىنه: يهرينه

باشىنى بىر تصرفىلن^۱ سۇيۇبنى يىگ باشى اۆستىنە قازان گئىدى^۲. آتيلن، دۇنيلن اژدهانۇنگ دۇنيە گىرۇبنى پادشاه بايندىرى گۆزلىدى^۳. يۇلە دۆشدى. پادشاه بايندرە خبر گلىدى كى قازان اژدها اولۇب گلىر. اوغۇز بىلە تۆرك صادقدور كى، دىمۇز آدم اژدها نىجە اولر. ساقدن- سۇلدن سۆزە گلىلر كى، قازان آدمىكن بىز عەھدەسىندن چىقمىزدۇق، ايمىدى كى اژدها اولۇبدور، بىزى هامى اوتر. بىر تىپە چىقالىم، انى تىر باران اندەلىم. بايندر پادشاه سۆزە گلىدى، دىدى: «منوم وكيلىم قازان آر ايگىددور، يىگ ايگىددور، بلكە بىر اژدهايە راست گلىدى اولە، اولدوردى اولە، اژدهانۇنگ دۇنيە گىردى اولە. اگر قازان اژدها اولۇبدور، نە قوم تانور، نە قرداش تانور». قارا بداغ دىدى: «پادشاهوم، منغا رخصت وئىگىلن، گندىم، قازانۇنگ قارشى سىنە. اگر اژدها اولۇبدور، اول منى اۆتسۇنگ».

قارا بداغ آت اۆيتتىدى، قازانۇنگ قارشى سىنە گتتىدى، سىسىتر يئردە دۇردى، ساداقىندن صهار قاپىدى. «عمو، سنى اژدها اولدى دىرلر. اگر اژدر اولمىۇبىسنگ، منومىلن گۆمور- گۆمور^۴ دانىش-» دىدى. «دانىشمەسنگ، صهار اوقۇنگ پىكانىلن اولدورۇم، قازان، سنى. قارا پۇلاد قىلجۇنگ يالمانىلن^۵ دۇغرىم، قازان، سنى. اگر اژدها اولدوربىسنگ، غزواتۇنگ مبارك، آوينگدن بىر شىلالغە^۶ منغا وئىگىل». قازان آتدن دۆشدى، قىلجىن قارا بداغۇنگ بىلنە باقلىدى. قارا بداغ قىلجىنە پهلوان اندە اولدى- اولمىدىمى؟ پادشاه بايندر ائشىتىدى قازان اژدها اولدورۇبدور؛ ايچ اوغۇزى، داش اوغۇزى گۆتورب؛ قارشىلىدى. قازان آتدن دۆشدى، يىتمىش قدم سگىردى، بايندر پادشاهۇنگ اياغىنە دۆشدى، اژدها درىسىندىگ دۆزلىش سايبانى تىكىدى. بايندر پادشاه سايبانۇنگ آلتىندە بخداش قۇردى. يىدى گۆن، يىدى گىجە پادشاهى قۇناقلىدى. دىدەم قورقۇد دىر، قازان كىمى قۇچاق ايگىد دىيادن گلىدى- گىچىدى.

۱- تصرف: داورانىش، حرىك

۲- قازان گئىدى: بۆرك اولاراق گئىدى.

۳- پادشاه بايندىرى گۆزلىدى: پادشاه بايندىرا اۆز تۇتدو.

۴- گۆمور- گۆمور دانىشماق (گۆموردىمىك): آچىق- آيدىن دانىشماق، بۇل- بۇل دانىشماق

۵- يالمان: (قىلجىن و باشقا كىسجى) سىلاحلارىن ايتى آغزى

۶- شىلالغە (شىرالغا): اوو اتىندىن پاى (سنگلاخ)

تۆركمن صحرا متنی چاغداش آذربایجان تۆركجه سینده

حق تعالی گۆگدن قرآن ائندیردی آری دینلی محمد اؤخوماق اؤچون.
جبرئیل گلدی، بۇراغی گتیردی، ایستکلیم- دۇستوم مینسین، معراجا گئتسین.
چۆن دۇست دۇستا یئتیشدی، دۇخسان بیر مین کلمه سۆز دانیشیلدی. سۆن سۆزو
رحمت و شفقت آدینا آری دینلی محمد دانیشدی.
جنتلر دۆزولوب، حۇریلر بۆزئیب، آری دینلی دۇست محمد جنتین قاپیسینی آچماغا
گلیر.
علی میندی دۆلدولو، قۇرشاندى ذوالفقاری، دین اؤغروندا کفاره قارشى قلیچ چالدى.
سلیمان نبی ایدی، مرتبه سى ده اۇجا ایدی، حق تعالانین امری ایله اۇچان قۇش سلیمان
کۆلگه لیک اۇلسون دئیّه گۆیلردن یئره ائندی.
داود نبی جبه دار ایدی و زیرئّه دۆزلدردی. حق تعالا اۇنا داشدان پۇلاد چیخارماق
باجاریغینی باغیشلامیشدی.
ابراهیم خلیل الله مناجات زامانی تانریسینا اۆز تۇتاراق سۆیله دی: تانریم، منیم اۇغلوم
یۇخدور. یا الها، منۆم اۇغلوم یۇخدور، منه بیر اۇغول وئر. (ایسته سن) سنین یۇلوندا
اۇغلومو قۇربان دا وئرم.
آلاه تعالی بئله لیکله ابراهیمه اسماعیلی وئردی. ابراهیم اسماعیلی عرفات داغینا
گۆتوردو، اسماعیله بیچاق چکدی، بیچاق اۇنا کار کسمه دی. اسماعیلین یئرینه قۇربان
کسیلسین دئیّه حق تعالی گۆیدن بۇینوزو بۇرما بیر قۇچ ائندیردی.
دهدم قۇرقۇد، قیرخ شاگیرده وئر نصحیت؛ ایگیدلر، دۇعا قیلاق جۇمردلری گۆرمک
اؤچون.

آغيز آچىپ، بىرجه اولان تانرى نىن آدىنى كىم چكىم؟ تانرى نىن آدىنى چكىن ايگيدلر اۆز اۆرگىندە ايناملى و صداقتلى اۇمالى.

تانرى بىلىمى اولان آرى قرآنى كىم آچىپ اۇخوماز؟ قرآنى اۇخويان كىمسە اۇنا اينانسا، بۇ دۇنيادا بىلىك و معرفت قازانار.

تانرى نىن ائوى سايىلان عظمتلى كعبەيە كىم گىتمىز؟ هر كىم گىتسە، گلسە، يۇلدا آزماسا، باشقاسىنى آزديرماسا، يقين كى صداقتى دانىلمازدىر، نىتى دۆزدور و اۆزو دە دۆزگون بىر حاجىدىر.

بۇل چۆركلى احسان سرفرەسىنى حق يۇلۇندا كىم آچماز؟ اكىمىگىنە قىيان بىر اينسان ابراهيم خليل كىمى سخاوتلى بىر اينسان سايىلمالى.

ايگيدلر شاهمردان على كىمى جواهرىد ايگيدلر اۇمالى.

دۇيوشچولر على نىن اۇغوللارى، آدى گۆيچك، آرى دىنلى دىن سرورى، صفا اۆزلو محمدىن نوهرلى، خدىجه ايله فاطمه آنانىن سۆگىلىرى، دىن يۇلۇندا شهيد اۇلان غازىلر امام حسن، امام حسين كىمى شهيد دۇيوشچولر اۇمالى.

درويشلر پىغمبرىن بىر دىشى پارچالاندى دئيه اۆز اۆتوز ايكى دىشىنە كلبتىن سالان، درويشلرىن دۆزگونو، ساربانلارلىن سرمايه سى سلطان ويسالقرن كىمى درويشلر اۇمالى.

قارا پۇلاد كىسكىن قىلجى كىم اله آماز؟ دىن يۇلۇندا ترسا دىنلى كافىرلر كىملر چالماز؟ اله قىلجى آلانلار و دۆشمەنە قارشى قىلجى چالانلار نىجه اۇمالى؟ اۇنلار قىلجى چالان؛ اۆلكەلرى آلان؛ باشلار كىسنى؛ حلبى آلان؛ شامى آلان؛ مىصىر اۆلكەسى نىن آلتون تىختىنە اۆتوراراق سلطان اۇلان؛ شام آتلى، شام بدۆلى، اىگ^۱ يايلى، خدىنگ اۇخلو؛ چاپا گىردىگىندە چاپىلمى؛ چال قارا قۇش جايناقتى؛ قارا قارتال داورانىشلى؛ ياتماز- اۆيوماز سعادتلى سرحدلرىن قۇرۇقچوسو؛ قالالارىن كلىدى؛ دۆشمەنلرىن قۇرخوسو؛ بۇرجوللارىن بۇرجونو اۆدەين؛ چىلپاقلار گىنىم وئرن؛ مسجدلرە چىراغ، غرىبلرە آرخا اۇلان؛ هۆجوم زامانى قۇرخوسوندىن يىر تىترەين؛ دۆشمەنە غىزبلە باخاندا اۆرك ياران؛ آياغىنى اۆزنگىيە قۇياندا گۆرجوستانا وحشت سالان؛ شۆهرتى آرتدىقچا عمىسى قازان، آتاسى قاراگۆنەيە اميد اۇلان؛ بۆيودوكچە دۆشمەننىن باغرىنى چاتلادان؛ ياشا دۆلدوقچا دۆشمەنە قان قۇسدوران؛ قالىن اۇغوزون ايگىدى؛ اۇغوز ايچىندە تىكباشىنا ائشىك آقاسى باشى قارابۇداق كىمى قىلجى نىن ايگىدى، سرفرەسى نىن بهادىرى غازىلر اۇمالى.

۱- اىگ: اىگ آغاچى. اىگ ياي- اىگ آغاچىندان دۆزدىلىمىش ياي

آدلى- سانلى اۇغوزون وصفيني كيم سؤيله مز؟ سؤيله نلر قوپوز چالان، بوى بۇيلايان،
شعر سؤيله ين، بيات اربى اولان، اۇغور صاحيبى اولان، ياخشى شوهرته صاحيب اولان
دهم كيمي بيلگين اۇمالى.
دهم دئير، حق تعالى سيزه دؤولت ايله بيلگى وئرسين.

قارشى ياتان قارا داغلار ائل يايلاعى.
آيدين آخان داشقين سۇلار يئر دامارى، ائل ايچيگى.
آيت- آيت آرى قرآن دين تملى.
سكگيز پارلاق جنت مؤمن ائوى.
قارا دۇنلو درويشلر گيزلى دۇنيالارين ايگيدلرى.
صفا يۆزلو محمد دين سرورى.
آلتى قارداشين بيرليگى گۆچ قايناغى.
آغساققال قۇجالار ائل باجاريغى، اۇبا سعادتى.
آغبيرچك ائو قادينلارى يئمكلرين لذتى، ائوين بركتى.
يئننى يئتمه اۇغلان ايگيد ائوين ياراشيغى، ائوين گؤونجى.
بير كيشى نين سۇيوندآ آلتى ياشار اۇغلو اۇلسا؛ يۇرد آرخاسى، گؤز آيدينليغى، بئل قۇتى،
اؤرك ياغى.
يئددى ياشار قيزى اۇلسه؛ ياغيدان بئر، ائو چاپقىنى، ائو پۇزغونو، ياد گلينى.
يالقيزليق يامان ايشدير، اى اينسان، بيلگيلن اۇنو.
يالقيزليقدا، دهم دئير، قادر الله ساخلاسين جانينيزى.

پارلايىب گۆن دۇغسا، دۇنيانى شۇعلەلر.
 دۇلغون آى شۇعلەلنىب دۇغسا، گىجەلرى ايشىقلاندىرار.
 ياپراقلارى ياشىل آغاجىن اۇجونا لاجىن قۇنار.
 يانى برىكجە سىرپ اۇچوروم قارا داغلار يىردن قالخار.
 آل قاينىن يالچىنىندا قاپلان سىچىرار، دۆزىلىكدەكى مئشەلرىن كۆللەرىنىن آراسىندا
 آسلان باغىرار.
 قۇيۇن سۆروسونون يۈرەسىندە قۇرد گىزلەر.
 چاپاغان آتلار چاپاندا ميدانا تۈز آبلشەر، دۇمان چۆكر.
 دۈلەر دۆزۈلۈپ يۇلا گىرسە، اۇزاق يۇللارنى اۇتر.
 قۇيۇنلار ملشندە كۈنۈل سۈيۈر، اۇنلار نىسلىنى تۈردەر، كۆرپە قۇزۇلار يىتتىشىدىر.
 آردىجىل شكىلدە ساغا- سۇلا يۇنلەرەك چاپار اۇلسان، دۆشمەنە يۈگۈرۈك يىتر.
 آت اىگىدى چاتدىرسا، دشمنى پۇلاد كىسەر.
 بۇيۇنوز ايلە تارىم چكىلمىش قاتى يايىلار بىلىك دارتار.
 ساغا- سۇلا يۇنلەمدەن، دۆز استقامتدە ايرىلى گىئەن اۇخو بارماق آتار.
 قارا ساجىن دۇلاشمىشىنى داراق چۆزەر.
 (بوسۈدكى؟) گىزلى سۆزلىرى سرخۇش سۇيلەر، چاخىر آچار.
 آل بايراقلار آچىلاندا گۆيدە دالغالانار.
 نقارەلەر دۇيولندە اۆركلەر قۇرخويا دۆشر.
 ايكى ياغى دۇرۇشاندا سعادەت آرتار.
 اىگىد ياد ياغى ايلە دۇرۇشاندا اۇنو مغلوب ائدر و اۆستونە اۇخ ياغدىرار.
 اصىل اىگىد آلتى نىسىلدن سۇنرا يىنە دە غالب گلر.
 اصىل اىگىد بىگ اۇغلونون يۇمروغوندا لاجىن چاپالار.
 اۇلو خانلار اۇردۇسوندا جارچى جارلار.
 پادشاهلار درگاھىندا، اسكىدن برى ددەم دىمىشكەن، اۇزان اۇلار.

قارا بۇلود- اۇچ ايلديرىم گۆيدن يئنسە، قارا پۇلاد گۆزل داشا يئتشنده دايانارمى؟
دايانماق يۇخ.

اغزى- بۇرنو تماميله داييرمى اۇلان قابقارا اژدهانين قۇرساغينا آغۇ دامسا، نفسدن
دۆشمى؟ نفسدن دۆشمك يۇخ.

قارا مئشەنى پۇسوب ياتان سسلى-كۆيلو فيل اتلى- جانى ارکک دوهنين قارشيسيندا
يئنىلرمى؟ يئنىلمك يۇخ.

هر قانادى بير آرشين اۇلان قيزيل قۇش گۆي اۆزوندن يئر اۆزونه كۆلگه سالسا، آرى
جهان اۆزونه گۆز گزديرسه، قالخيب اۇچان سۇيلو قۇشون اۆستونو آلسا، جايماغىنين
اۇجوندا قان چيلتسه، ديمديگىنين اۇجوندا تۆك سۇوورسا، دۇشدين سۆكسه، دۇيونجا
يئملەسه، آلا قاناد ساقساغانين قارشيسيندا يئنىلرمى؟ يئنىلمك يۇخ.

آلتيمش آرشين آل قايدا يئرلشن آلا قاپلان اۇجا يئرده بۇز تکه ايله قيزيل گئىيىكى
ماريقدا ياخالاسا، اينجه بئلدن تۇتوب سينديرسا، گۆي پنجهسىنين آراسينا ات دۇلدورسا،
اۆستونه آلا بدرلى آي گلنده سيچراماغا جهد گۆسترسه، قۇيروغونو گۆرنده ميريلدانسا،
آل قايدا بۇر- بۇر بۇرولدەسه، اۆستونه آلا سارى يايلى اۇوچو گلسه، اۇوچودان
اۆركرمى؟ اۆركمك يۇخ.

آراندانى گۆر مئشەنين كۇللاريندا يئر آلان آچيقلى آسلان ايلخيلارا يئتپشنده آت اله
كئچيرسه؛ آيغير تۇتسا؛ اۇنلارى گۆيه قالديريپ- يئرە وۇرسا؛ ات يئمەدن، سۆموگونو
سينديرمادان، يال ديبيندن سۆكەرک سۇ يئرینه قان سۆمورسه؛ آچيقلى اصلان نفسدن
دۆشمى؟ دۆشمك يۇخ.

گۆندوز- گئجه يۇرولمادان يۇرتان، قايش كيمي سرت دىلى اۇلان، (بۇسودكى؟) گزن قۇرد
بالاسى آلتيمش آغاج يۇلو گئجه يۇرتسا، يارى گئجه يانى مۆحكىم داش آغيلين بۇيرونو
سۆكسه، اۇچ ياشلى داوارين اتليسینی ياخالاسا، قابا بۇيونندان تۇتاراق قۆتلە سۆروب-
چكشه، مۆحكىم آزی ديشلرينى دۆرد يئردن اۇنا باتيرسا، ايگيد تۆرك بالاسینی گئجه
واختى هايقيرتسا، داواری قارا درەدهكى يۇواسى اطرافيندا دۇلاندیرسا، دامارینی
چيخارسا، اۇفكەسینی دئشسه، ياغلى قۇيروغونو خيرپ- خيرپ اۇتسا، بئله بير قۇرد
انيكى قارا كۆپك ايت تۇلاسينا يئنىلرمى؟ يئنىلمك يۇخ.

اۆلۈپ قالىدىغان بىر اېگىدە وئرسە دۈۋەت، قىلسا نەزەر، حىيات بۇيۇ اۆلۈ دۈۋەت اۆلۈ
 اېگىدىن باشىدىن سۇۋوشارمى؟ سۇۋوشماق يۇخ.
 بىر مەخنت كۆتۈرسە تەپەسىدىن دابانىغا گەيسە پۇلاد، اۆلسا زىرئە، ھۆجۈم ائىدىن بىر مرد
 اېگىدىن ضەبەسىنە قاتلاشارمى؟ قاتلاشماق يۇخ.
 قارا گەجە واخىتى پارلايىپ- دۇغان بۆتۈن آي، تانرىسىدىن اۇنا بۇيرۇق اۆلمەيىنچە
 پارچالانارمى؟ پارچالانماق يۇخ. سۇيۇلۇ اېگىدە بىگ اۆغلۇنا فرصت دۆشسە، اسكى
 دۆشمىنىن اۆلادىنا امان وئرمى؟ امان يۇخ.
 سارى آلا بالاجا بالىغىن سۇدا وۇرنوخماسى، بۆتۈن سىرپ دىنىزلىرىن قۇۋوشاغى اۆلۈن
 مەخپىت دىنىزىندە سىدىل آغاجىدىن دۆزەلىش و سۇلاردا اۆيىناغا آيىشمىش گەمىلەر تەئىر
 ائىدىمى؟ تەئىر ائىتمەك يۇخ.
 شەئەر اۆستاسى اۆلۈن دەدەم قۇرۇقۇد قالىن اۆغوزون و صفىنى دىئەر اۆلسا، باشا گەرمى؟ باشا
 گەلمەك يۇخ.

يىل گۆجۈ ايلە گلەن بۇلۇد يىرە يىتىشىدە ياغماسا؛ ياغدىرماسا؛ اۆنۈن گۆرۈلدايىپ،
 شاققىلدايىپ، اسەرك گەلمەك نەيە يارار؟
 «يىتەدى قارداش» اۆلدۈز تۇپلۇسۇندىن آيىرلىمىش «اۆچ ايلدىرىم» اۆلى بۇلۇد يىرە
 چاتاندا يىرەن يىتەدى قاتىنىن آلتىنا ايشلەمەسە، يىتەدى ايلدىن سۇنرا قارا يىرەن اۆزۈنە
 گەلمەسە، قارا پۇلاد قىلىچىن آغزىنا قۇيۇلماسا، اۆنۈن يىتەدى قارداشدىن آيىرلىپ- گەلىگى
 نەيە يارار؟
 يىردىن گۆيە اۆجالان يانى قارلى، الوان اۆتۈلۈ، گۆي سۆنبۈللۈ گۆزۈل داغلار اۆ زامان
 يارارلىدىكى؛ آغىر ائىللار اۆنۈن اۆستۈنە دىرماشسىن؛ آل اۆردۈلەر اۆندا يايلاق قۇرسون؛
 سەككىزلىرىندە بىدۇ اۆلەر دىنچلىك زامانى اۆتلاسىن؛ اۆ داغلارنى سىرتىندا قىزىل گەيىكلەر،
 بۇز نەخىلەر آيىلىپ- دۆشسۈن؛ چەشمەسىنىن اۆستۈندە آلا سايىپانلار چاتىلىسىن؛ چار
 ھۆۋۈزلەر چاپىلىسىن؛ قىزىل گۆللەر سىپىلىسىن؛ يانگىل آلما لار تۆكۈلسۈن؛ سىراخىلەر
 دۆزۈلسۈن؛ قىرمىزى چاخىر سۆزۈلسۈن؛ كۆرپە قۇزۇلار تۇنقال اۆستە كۆزلىسىن؛ اۆو
 ايتىدىن دادىلى كەپلەر يىيىلىسىن؛ بىگەزادەلەر اۆ چاخىردىن اچەرك شەئەر سۇيەلسىن. بۇنلار
 اۆلماسا، يىردىن گۆيە اۆجالان يانى قارلى، الوان اۆتۈلۈ، گۆي سۆنبۈللۈ گۆزۈل داغلار نەيە
 يارار؟

یئر آرخاسینی کسب- آخان داشقین چایلار او زامان یارارلیدیر کی، آیری یئر یئتیشنده آیلسین؛ دۆز یئر یئتیشنده دۆزلسین؛ کناریندا آغ آرپا، قیزیل بۇغدا اکیلسین. بئله اولمادیغیندا، یئر آرخاسینی کسب- آخان داشقین چایلار نه یه یارار؟

باشا قویولان دبیلقلر- ایگید یاراشیغی- گۆنو گلسه، دمی دۆشسه، آلتی پرلی گۆر ششپرین ضربه سینه دایاغماسا؛ نه یه یارار؟

قۇلو قیسا دمیر دۇنلار- ار کۆینگى- گۆنو گلسه، دمی دۆشسه، ایگیدین قۇللارینی و چیگیئلرینی قۇروماسا؛ نه یه یارار؟

بۇینوز ایله بۇرولموش ساری یایلار- ایگید قۆتی، بیلک گۆجو- گۆنو گلسه، دمی دۆشسه، آغ بیلکده، گئن چیگینده تاریم چکیلمه سه، اۇنلاری کامان قابی نین ایچینده گزديرمگین نه معناسی وار؟

اۇخ قابیندا تیتیشن سکسن اۇخ- دۆشمه قارشى ائلچى- گۆنو گلسه، دمی دۆشسه، بیر ایگید طرفیندن دۆشمه قارشى ائلچى اۇلاراق آتیلماسا؛ دۆشمی بۆلۆک- بۆلۆک محو ائتمه سه؛ نه یه یارار؟

قارا پۇلاد سرت قلیجلار- ار آزۇسى- گۆنو گلسه، دمی دۆشسه، سرت سۆمۆکلۆ باشلاری یئندیرمه سه؛ ایتی آغزیندا آلجا قانلار دۇندرمه سه، اۇنلاری سۇل بۇیورده داشیماغین نه معناسی وار؟

سرت قامیشدان دۆزلدیلیمیش آلا بایراقلی میزراقلار- ار بۇینوزو- گۆنو گلسه، دمی دۆشسه، دۆشمی آت بئلیندن یئر سالماسا؛ اۇنلاری سهنگ کیمی ائو یانیندا دیوارا سۆیکه مگین نه معناسی وار؟

آلتی پرلی گۆر ششپرلر- آر یۇمروغو، گۆنو گلسه، دمی دۆشسه، قبابق یاریب، قان پۆسکۆرمه سه؛ اۇنلاری بۇد آلتیندا ساхлаماغین نه معناسی وار؟

ایپک کیمی آلا قالخانلار- ار سیغیناجاغی- گۆنو گلسه، دمی دۆشسه، ایگیدین باشینی قۇرویا بیلمه سه؛ نه یه یارار؟

یئمک- ایچمک زامانی اویونن، منم- منم دئین کۆنوللو دۇیوشچو، ایکی قۇشون بیر- بیرینه قاریشاندا، ایگیدلر وۇروشاندا، آغاسی نین اۇنونه دۆشمندن غنیمت آلینمیش آتلاری، کسکک باشلاری و دیری دۇستقلاری گتیرمه سه؛ نه یه یارار؟

آرپا ایله بسلنیلن بدۇ آتلار- ار قانادی- گۆنو گلسه، دمی دۆشسه، لآرپا وئروب ساخلینده بدۇ آتلر- آر قاناتی، گۆنی گلسه- دمی دۆشسه، کۆپۆکلنپ، قان تره باتیب، صاحبینی سۆرعتله آرخۇ داغدان آرخۇ داغا گۆتورمه سه؛ نه یه یارار؟

دهدم سۇیوندان اولان اۇزانلار- آلپ اۇزانلار شادلیغی- مرد ایگیدین تعریفینی قۇچ ایگیده سۆیلمه سه؛ قۇلا قۇپوز گۆتوروب، اۇنو حامبال کیمی گزديردمگی نه یه یارار؟

يىل قىزىلداسا، بۇلۇد اۇيانىپ حرىكتە گلسە، ياغمور ياغسا، چاپلار داشسا، گۇللار دۇلسا، گۇلدەكى تۇتۇق قازىن باختى گتىرر.

آلا اۇردىك قاققىلداشسا، قۇققولداشسا، تۇتۇق قاز گۇلدن اۇچسا، لاچىن ياورۇسونون كاكىلى آلىنسا، اۇولاما طبىللىرى دۇيولسە، لاچىن ياورۇسو الدن چىخسا، قارا بۇلودون آلتىنا قدر گۇيە يۆكسلسە، اۇرادان قىزىلتى ايلە يىنسە، حالقا گۇللار قىيىسىنا تالان سالىسا، قازلارى- اۇردىكلىرى شىغايىپ آلسا، قالخىپ گۇي تپەنىن اۇستونە قۇنسا، دىمىدىگىنىن اۇجوندا تۆك سۇوورسا، جايناغىنىن اۇجوندا قان چلتسە، تۇتۇق دۇشدن سۆكەرك دۇيونجا يىملەسە، لاچىن ياورۇسونون اۇو اۇستونە باختى گتىرر.

سارى قاينىن سرىن يىلىندە اۇتوران، آلا بۇلۇد اۇستونە آرا- سىرا بۇرۇلدەين، آيى اۇزوندىن اۇجا گۇرنە اۇستونە سىچراماق اىستەين، سارى يايلى اۇوچو گۇرنە اۇستونە ھۇجوم ائدىن، اۇز قۇيروغونون اۇجونو گۇرنە شۇبھەلىپ- مىرىلدايان، قىزىل گىيىك- قىر تىكەنى ماربىقا آلان، گۇي پنجهسىنىن اىچىنە ات دۇلدوران آلا قاپلان ياورۇسونون اۇو اۇستونە باختى گتىرر.

گۇر مئشەنىن كۇللارىندا يۇرلىشىپ اۇرادا يۇوا سالان، ايلخىلار يىتىشىندە قارماق وۇران، آت آيىران، آيغىر تۇتان، اۇنلارى گۇيە قالدېرىپ يۇرە وۇران، اۇنلار يىن بۇينونو و بۇدونو دىدىن و سۇ يۇرىنە قان اىچىن، اۇنلار يىن قۇللار يىنى دىدىندە اۇچ دفعە باغىران آجىقلى آصلان ياورۇسونون آت ايتىندە باختى گتىرر.

گىئجە واختى يۇرىندىن قالخان؛ كۇنلۇنە دۇشندە، قارىنى آج اۇلاندن آلتىمىش آغاچلىق يۇلو بىر گىئجەدە دابان چالان؛ الرىنى يۇرە قۇيۇپ قاردا ياتان؛ قاپىسى مۇحكىم داش آغىلىن قىيىسىنى سۇكن؛ اۇچ ياشلى داوار يىن اتلىسىنى قارماقلايىپ تۇتان، اىگىد تۆرك بالاسىنى گىئجە واختى ھايقىردان؛ قارا كۇپك ايت تۇلاسىنا غۇوغا سالان؛ قارا درە سىغىناجاغىنا چكىلن و اۇرادا دالالانان؛ اۇزونو سالىپ، سىنىر چىكن؛ اۇفكە دۇشن؛ قانلى قۇيۇق، باغىر- اۇفكە چالىپ- اۇتان؛ پۇسوداكى (?) حىوانلار پهلوانى- قۇرد اىنگىنىن قارا گىئجە اىچىندە باختى گتىرر.

لۇر- عرب سۇيلو ايت تۇلاسى باشقا تۇلالارلا جىرگەلىنىپ گىتتىدىكى زامان، گىنىش چۇلون اۇرتاسىندىن، بۇزجا يۇوشان دىيىندىن دۇوشانلار سىچرايىپ- قالخسا و دۇزىلىگە دۇشسە، تۇلان يىن خالتاسى چكىلىندە، قۇيما- قۇيما اۇلاندن (?)، دۇلانباچ يۇرلە چاتاندن وۇروب- دۇيۇب اۇوونو تۇتسا، آياقلارى خىنالى، قۇلاقلارى پىرچىملى قىرپىپ يۇگورن لۇر- عرب سۇيلو ايت تۇلاسىنىن ائللە زاماندا باختى گتىرر.

کۆکسو گۆزل قارا داغدان ایلغار اۇلسا، یوک آتلاری یورولوب یۇلدا قالسا، ائله زاماندا اینجه بئلی، دار آرخالی، یومرو ساغریلی، اولو سۇیلو، قیز بیرچکلی، آما گۆزلو، گئن کۆکسلو، مۆحکم بۇدلو، قۇلنینا دۇبدولو (؟) بدۇلارین باختی گتیرر.

قارشیلانما یئرینده ایکی قۇشون اۆز- اۆزه گلسه، ایکی طرفدن دۇیوش طیبیلری چالینسا؛ کرنایلار سسلندیریلسه؛ قارا یئرین اۆزینده قاینشاراق ساواش دۇشسه؛ ساواش زامانی ساری یایلار تاریم چکیلنده قبضه سی قۇپسا؛ ایگیدلر یانیدیran اوخلارا تۇش گلسه؛ سرت قامیشدان دۆزدیلیمیش نئیزه لر سانجیلاندا دمیر اۇجلاری بدنلره ایشله سه؛ قارا پۇلاد سرت قیلیجلار چالیناندا قان شۇرلاسا؛ قۇچ آلینلی ایگیدلر قۇل- بۇد اولوب یئر دۇشسه؛ ائله دمده گۆزو قانلی، دمیر دۇنلو، اولومدن قۇرخمایان مرد ایگیدین باختی گتیرر.

(سنین ده) باختین گتیرسین، ایشلرین دۆزلسین، واحید تانری نین امری ایله کئچن گۆنون کئچدی، گلن گۆنون، ددهم دئیر، اۇغورلو اۇلسون.

غورورلا یورون مرد ایگیدین اۆستونه بیر گۆن اولار کی، دۇشمن هۆجوم ائدر. مۆحکم و ایتی سۆنگولر دۇیوش زامانی کۆکس دلر. تۇز آغاجی نین قایبغی ایله برکیدیلیمیش یامان قاتی یایلار چکیلدیکده بیلک تیتیر. اوچ یئلگلی یانیدیran اوخلارین یامانی دۇشمنه دئنده بیر آندا اۆرک یارار، قان پۆسکورد، ار یالواردار.

قارا پۇلاد ایتی قیلیجین یامانی چالیندیس، باش پارچالار، انسه یارار. آلا قالخانین یامانی بیر سیغیناجاق کیمی ار قۇرویار. قیزیل قۇشون یامانی هله گنج ایکن اۆزونو آلا بۇلودون آلتینا چکر، باشی اۆستونده گۆنون دۇغوشونا شاهید اولار، اۇرادان آری دۇنیایا گۆز گردیرر، هر طرفه باخار، قیژلاییب اۇجا گۆی اۆزوندن یئر اۆزونه گلر، بیر دسته چای قۇشونا تۇفان سالار، اۇنلارین بیرینی آلاراق قالخیب گۆی تپه نین اۆستونه قۇنار، جانباغی نین اۇجوندا قان چیلهدر، دیمدیگ نین اۇجوندا تۆک تۇتار، قابا دۇشدن قۇپاریب دۇیونجا یئم یئم لرنر. آج قرچیکای قۇشونون یامانی اۇولاما طیبیلری چالیناندا یاستی گۆللر قییسیندان سۇنا قاپار.

آلجا لاجين قۇشونون يامانى قاز اۆركودر.

بۇز اۆتلكى قۇشونون يامانى بۇيوك چايلار قىيىسىندان حقار اۇولار، چۆللردە جئيران بىخار.

يۆگۆروك قىرغىنين يامانجاسى فرە بىلدىرچين آلار، اۋوونو يۆزە يئتىرر.

آلا قاپلانين يامانجاسى ھلە گنج ايكن آلتىمىش آرشين سارى قايا كۆكسوندە دايانار، قارا بۇلود اۆتندە اۆستونە باغىرار، گۆيدە آلا بدرلى آى گۆرندە اۆستونە سىچراماق اىستر، اۆز قۇيروغونو گۆرندە اۆشنىب فيكرە دالار، قىر تكة ايله قىزىل گئىيىكى اۇجا يئردە ماريقدا آلار، اينجە بئلدن سىندىرار، گۆى پنجهسى آراسينا ات دۇلدورار.

آجىقلى آسلانين يامانجاسى ھلە گنج ايكن گۆر آران مئشەسىنين كۆللاريندا يۇوا سالار؛ اۇرادا گىزلز؛ ايلخىلاردان قارماقلايىب آلار؛ آت آيىرار، آيغىر تۇتار؛ اۇنلارى گۆيە قالدىرىپ، يئره سالار؛ ات يئمەدن، سۆمۆك سىندىرمادان يال دىيىنى ديدەرك سۇ يئرينە قان ايچر.

قۇرد انىگىنين يامانجاسى آلتى آيا چاتاندا ار كىمى اۇلار؛ اللرىنى يئره دۆشەيەرك قاردا ياتار؛ آغا قۇيونلارى ايزلر؛ آلتىمىش آغاجلىق يۇلو بىر گئجەدە يۇرتاراق گئدر؛ يارى گئجە زامانى يانى بركجە داش آغىلين قىيىسىنى سۆكر؛ اۆچ ياشلى اتلى- جانلى داوارى قارماقلايىب تۇتار؛ اۇنون يۇغون بۇينونو آغزينا كئچىرر (?). آزۇ دىشلىرىنى دۇرد يئردن اۇنا باتىرار؛ ايگىد تۆرك اۇغلونو گئجە واختى ھايقىردار، قارا كۆپك ايت بالاسينا غۇوغا سالار، اۇنو قارا درەدە يئرلشن يۇواسىنين اطرافيندا دۇلاندىرار، سىنيرىنى چكر، اۇفكەسىنى دئشر؛ قۇيما- قۇيما دىمىندە اۇنون قارا باغىر، ياغلى قۇيروغونو خىرپ- خىرپ اۇتار.

ايپە گلەمەين آتلارين يامانجاسى يامان گۆنە اۇغراسىن؛ اۇنلار ساواش زامانى يۇلدان چىخار، بىيەسىنى تىپىكلر، يئره وۇرار، سالار گئدر.

آياق اۆستە يۈروين بىر ايگىد چۇخ يۈروسە؛ عاغىلى آزار، بىليگى چاشار.

ياغلى اۆزلو يئمك اۆرگى وۇرار، مئىلى كۆسدورر.

ياماقلى گئىيم گئىر اۇلسان، تانرى اۇزاق ائلەسىن، چىگىنلرين چۆكر.

سۆزو اۆلچوب- بىچندن سۇنرا سۆيلەين اۇلو بىگلر ايشلىرى دۆزنە سالار، اۆلچ- بىچ

ائلەمەدن دانىشانلار، ددەم دئمىشلى، دانىشاندان سۇنرا اۇتانار و گئرى چكىلر.

۹

گۆن پارلاييب دوغاندا بۇلود قۇيماز

ساواش گۆنو هامى ايگى اۇلسايدى، نه گۆزل اۇلاردى!

ايرلى يه چاپماغا چۇخ ايگيدده اورك اۇلماز.

بۆتون آتار اۇجا، آجا مئيداندا چاپسايدى، نه گۆزل اۇلاردى! او مئيداندا اينجه بئلى،

دار آرخالى، آما گۆزلو، مارال انسهلى، مخمل تۆكلو، سمن كاكيللى، تۇسما (?) بۇيۇنلو،

تپه سيندن ديك قۇلاقلى، ديبيرمى ساغريلى، گئن كۆكسلو، مؤحكىم بۇدلو، آشيغى اوزون،

ديرناقلارى سۇيلو، ديك تۇپوقلو بدۇلار وار؛ ياناشاندا، قيشقيراندا اۆكجه گلر، اۆكجيل

آلار (?); ار اليندن جيلۇ دارتار؛ كۆپوك ساچار؛ دابان دؤير؛ گۆز گزديرر؛ داغلارا اۆز

تۇتار؛ بيهه سينى نظرده تۇتولان يئرلره چاتديرار و او مئيداندا چيخماغا آمان وئرمز.

بۆتون ايگيدلر آرى اطلس سمۇر كۆركوندىن دۇن گئيهه سدى، نه گۆزل اۇلاردى! چۇخ

ايگيدىن گۆجو چاتماز، چۇخونون دا گۆجو چاتار، الى گئتمز.

بۆتون بيگلر اۇجا بۆرجلو قالالارين اۆستونه چيخسايدى و او قالانى وۇروشارق

دۆشمندن آلسايدى، نه گۆزل اۇلاردى! او قالانين ساغيندا- سۇلوندا اۇچورومو وار، اۇنا

قالخماق اۇلماز، ديوارى نين اۆستونده اۇخچوسو وار، وۇرار و آمان وئرمز. قالانين

ايچينده كى دؤيوشچولر وۇروشار، دۆشمه قالا وئرمز.

او قالانين اۆستونه قالخان ايگيد نجه اۇماليدير؟ بئله ايگيد گۆنشلى يئرلرده آل اوردو

صاحيبى؛ ياشيلليقدان ياشيلليغا كۆچنده گۆزل ائولى؛ اطلس ايله دۆزلميش، دۆرد طرفدن

بۇل- بۇل كنديرلرلر بركىديلميش گئن سايبانلى؛ بيرينه امر ائندده اۆتكون سۆزلو؛ ايشاره

ائديگى آندا باش گئيرن يۆز جلالدى؛ وحشى آتلارى ايپه گئيرن مير آخورلو؛ شۇنلرينده

ياغ چالخاب- تۆكولن؛ اۆزو بۇل نعمتلى قادير تانرى نين كۆلگه سى؛ سكسن مين ايچ

اوغوز ايله دۇخسان مين دئش اۇغوزون پادشاهى بايندير پادشاه كيمى عاغيللى و

اۇغورلو اۇماليدير.

اۆسته ليك، دايانديغيندا مؤحكىم قالالارين اۆستونه هۆجوم ائدن؛ دؤيوشكن ايگيدلره

حورمت ائدن؛ دؤيوشدن بۇيون قاچيران ايكى اۆزلولره قان اۆتدوروب، جزا وئرن؛ سالور،

ايمۇر بيگلرى نين اورگى نين گوونجى اۇلان؛ سالخيم- سالخيم سۆنگولره صاحيب اۇلان؛

قۇنور آتلارى پرچملى اۇلان؛ قاينار دنيز كيمى قۇرساقلى اۇلان؛ آتلارى نين يالمانى قاراد

پۇلاد كيمى سرت اۇلان؛ اۆزو سۆر جيدالارين اۇجو كيمى سرت اۇلان؛ قاتى يايلا اۇنون

قبضه سى اۇلان؛ يانديران اۇخلار اۇنون پئيكانى اۇلان؛ ايتى گورزلر اۇنون دگهنگى اۇلان؛

آل قايادا آلا قاپلان انيگىنى دىسكىردن؛ گۆر مئشەنن كۆللارنىدا قىزىلى آسلان انيگىنى بۇرورلدىن؛ قايىش دىللى قۇرد انيگىنى قارىيىپ، تۇتان؛ ساوالان داغى اۇنون يايلاغى اۇلان؛ سارى قامىش اۇنون قىشلاغى اۇلان؛ سىكسەن مەن ار ھىيەتلى آذربايجانن دايانجى اۇلان، ايسلام دىنى قۇتى؛ قۇنور آتلى، پارلاق گۆزلو؛ سالۇر ائلىنن لياقتىلىسى؛ ايمۇر ائلىنن ياراشىغى؛ ذو القدر ائلىنن قەھمانى؛ پادشاھىن وكىلى اۇلاش اۇغلو قازان كىمى سعادىتلى اۇمالىدىر.

اۋستەلىك، خىنالى گىدىگىندىن گىجە اۋتن؛ قىرمىزى شەر تېرىزدە آت ناللدان؛ آراز ايله كۆر چاپلارنىن اىچىندىن چاپاراق كىچىن؛ يۇل اۋستو مىسكەر ايله قۇبايا تالان سالان؛ شىروان ايله شاماخىنى الە كىچىرن؛ مەن قىشلاغىن اىچىنە قۇرخو سالان؛ لىزگى ايله داغىستانا تۇفان سالان؛ دىمىر قاپى درىندى ھۇجۇم اندەرك آلان؛ ھۇجۇم ائتدىگىندە دۈشمىنىندىن قۇرخمايان؛ ايكى اۇجلو جىداسىنىن اۇچۇندا ار بۇيۇردىن؛ قىمۇق ايله قىتاقىن اۋدونو ياران؛ شاھ داغىنىن اۋستۇندىن سايبان آچان؛ سامۇر چاپىنىن اۋستۇندە اىچكى قۇران؛ قاراسۇدان، قۇبادان اۇنون اۋچون قىش گۇنۇندە مزە اۇلاراق آلما گلن؛ طېرسران سىلطانى، قالىن بايات آغاسى، دىوان بىگى، قىيان اۇغلو دلى دۇندار كىمى بەھادۇر اۇمالىدىر.

اۋستەلىك، حلى آلان، شامى آلان؛ مىسر اۋلكەسىنىن آلتۇن تاخىتىدا سىلطان اۇلاراق اۋتوران؛ شام آتلى، شام بدۇلو، اىگ آغاجىنىن قابىغىندىن دۈزلىش يايلارا و شۇيۇندىن دۈزلىش اۇخلارا صاحىب اۇلان؛ چاپا گىرىندە چاپلىملى؛ چال قارقۇش جايناقلى؛ قارا قارتال كىمى ياتماز- اۋيوماز؛ دۈۋىتلى سىرحدلىرىن آرخاسى؛ قىلالارىن آچارىنا صاحىب اۇلان؛ ائلىچىلىرىن جاۋابى اۇلان؛ چۆللەرىن حىصارى اۇلان؛ چىلىپاقلار گىيىم وئرن؛ بۇرجىلۇلارنى بۇرجۇنو اۋدەين؛ ھۇجۇم زامانى اۇنون قۇرخوسۇندىن يىر تىترەين؛ دۈشمىنە سەھم ايله باخاندە اۋرك ياران؛ آياغىنى اۋزىنگىيە قۇياندە گۇرجۇستانا قۇرخو سالان؛ شۇھرت تاپدىقچە مىمىسى قازان ايله آتاسى قاراگۇنەيە اۋمىد اۇلان؛ ياشا دۇلدۇقچە دۈشمىنىنىن اۋدونو ياران؛ قۇجالىقچە دۈشمىنە قان قۇسدوران؛ قالىن اۇغۇز قەھمانى؛ تەك باشىنا ائشىك آغاسى باشى قارا بۇداق كىمى اۇغۇرلو اۇمالىدىر.

اۋستەلىك، يىددى يۇلۇن اۋستۇندە ياتىپ- اۋيويان؛ آلا بايراقلى جىداسىنا آت باغلايان؛ دالغانان باشى آلتىنا قالخان قۇيان؛ قابىرغاسى آلتىنا داش دۇشەين؛ دۈشمىنن اۋن آلتى حىرى باشچىلارنىن ضىرەسىنە دايانان؛ ھەرسىنى بىر ضىرەيە بىر- بىر آتدان سالان؛ تانىمايىراق دايىسى قازانى كىشىش بىلىپ، اۋنا قارشى گۇبۇد سۇزلر دانىشان؛ قارا بۇداغ ايله ضىرەسى بىرەر گلن؛ سۇيۇلۇ نىسىلدن اۇلان؛ قىلىجى ايله اۋز آدىنى ھەر يىزدە

دئدير قيش اولان؛ پادشاهين مير غضبي اولان؛ بيگ ديللى ائلى نين باشچيسى اولان؛ ياخشيلار ياخشيسى يىگنك كيمي قيليجينا قۇچاق اولمايدير.

اوسته ليك، گنديب مگه ده پئيغمبرين اوزونو گورن؛ حاجى اولوب، مكه قيفيلينا صاحب اولان؛ گليب اوغوزون ايچينده پئيغمبرين صحابه سى اولان؛ بيغلاريني يئددى يئرده چاليب- دوين (هورن؟)؛ بيغلاريني نين قالان حيصه سيني ديبلقه سى آراسيندان آرخايا دوغرو سانجاقلايان، هايقيراندا بيغلاريني ديبيندن بۇغدا دانلى (?) قان داشلانا؛ قارا يئرين ازدهاسى اولان؛ كوردوستانين بۇيوگو اولان؛ بوره دوستون آغاسى اولان؛ اوجان خانين اۇغلو، اولومدن قورخمايان امن كيمي اوتكم اولمايدير.

اوسته ليك، بايندر پادشاهدان بيچن پادشاها ائلچى گئدن؛ آلاى خان ايله بۇلاى خانين بلخ ايله بخارادا باشيني كسن؛ قير باراغين ائللريني چاتديغيندا آلان؛ دۇنوشده بيچن پادشاهين غضبينه دوشوب، عذاب چكن؛ يئددى يئرده آغ بدننى اوستونه بيتكيدن مرهم قويان؛ دۇنوشده قاپلانتى گديگينده قونور آلپين بۇينونو اوزن؛ قالين اويماق بۇيوگو؛ دويوش مئيدانلاريني نين قهرمانى قورچو باشى افشار كيمي باجاريقلى كاماندار و اۇخچو اولمايدير.

بۇ كيمي آلپلار او قالايا سيبه لر (آغاجدان دوزلميش هوجوم و مودافيعه قوروناجاقلارى) يئريد، قالا دويىنلر قالديرار، خندقلريني دولدورار، بۇ بورجوندن او بورجونه يئريش ائدر، دوشمنى باغيرداراق او قالانى آلار و بۇراخماز. قۇجا دده اوزون ايللر بۇيو ياشاباراق سۇ سۇيله سه، شۇهرتلى اوغوزون وصفيني دئسه، باشا يئتيره بيلمز.

قارشى ياتان قارلى داغلارا خور باخان آراندا قاليب، ميلچكلره دالانمازمى؟
آيدين، دورو، داشقين آخان چايلارا خور باخان اينسانلارين ايچمه ديگى بۇلانيق،
قوخوموش سۇيو ايچمك مجبوريتينده قالمازمى؟

مينديگى آتا خور باخان دويوش زامانى آتى نين يهريني آرخاسينا گوتورمزمى؟ دابانلارى
قاتى چكمه دن قابر چالمازمى؟

كووشنينده جوت اوكونونه خور باخان آغير قيتلىق دوشنده آغير شهرلرين قيبسيندا
چورك- چورك دئهر ك ديلنمزمى؟

كووشنينده اينگينه و باشقا ساغمال حئيوانلاينا خور باخان ياز گونلرينده چاناق
گوتوروب، قونشولارين ائوينى قاپى- قاپى گزه رك آيران ديلنمزمى؟

يۆك داشىيان حئيوانلارينا خۇر باخان ائللر يۇرددان كۇچنده كئىيىمى قارا يۇردون
بۇجاغىندا قالمازمى؟
اۋز اۋيرىندىكى بىگىنە خۇر باخان اۋزگە بىگلر قۇللوغونا گئىندە آيرى- اۋغرو كىمى
گۇرونوب، دۇيولمزمى؟ سۇيولمزمى؟
حاق كىتابى اۋخوناندا مۇللالار خۇر باخان نامازسىزجا قېرە قۇيولمازمى؟
قارا دۇنلو درويشلرە خۇر باخان دار يئردە، درين سۇدا قالاندا خىضير نى، خىضير
الياس، مدد- مدد دئىهرىك چاغىرمزمى؟
آرى دىنلى، صفا اۋزلو دۇست محمدە خۇر باخان گۇناھكار اۋلوب، بۇ درگاھدان
قۇولمازمى؟
يئرى- گۇيو يارادان بىر آلاھا خۇر باخان، ددەم ائىر، گۇزلىلمەدن چتىن اۋلومە تۇش
گلمزمى؟

يئل ايله پارىلتى دىنيزدە گۇندوز واختى بىر- بىرىنە قۇووشاندا، اۋزاقداكى ھۇندور
داغلار يالچىن- يالچىن گۇرونر.
گۇجلو آتلار ساواش گۇنۇندە يان باسا^۱ مينيلىر.
اصىل يۇگوروك، بدۇ سۇيلو آت ياناشاندا- قىشقىراندا اۋكجە گلر، اۋكجىل آلار (؟)؛ ار
اليندن جىلو دارتار، دۇشمەنە چاتار.
بىر نامرد اىگىد، اردمىسىز يۇلداش، ياوا سىلاحداش، ياراماز ار بئله بىر دۇرومدا
يۇلداشىنى دۇشمىنلر اىچىندە، قارا قىلىچ ضربەلىرىنىن آلتىندا بۇراخار، مئىدانان قاچار.
قۇچاق بىر مرد اىگىد دە باغىرارق يۇلداشىنىن يانينا گلر؛ سرت اۇخلارلا اۇخلانار، بدنى
قابا جىدالارلا دئشىلر؛ يارالانار؛ قىزىل قانا بلشر؛ يا باش وئىر، يا باش آلار؛ يۇلداشىنى
قۇرتارار.
كعبەنىن يۇللارى گئىدىب- گلمكلە داغىلماز.
جۇمردىن مالى وئرىب- املاقلا تۇكنمز.
لياقتسىز اينسان لياقتسىزلىكلە قازامىش مالىنى نە اۋزو يئىر، نە باشقاسىنا وئىر؛ بۇنونلا
بئله مالى تتر تۇكنر.

۱ - يان باسا: (متندە يانين باسا). چتىن آلاشىلان بىر عىبارت، احتىمالا گۇرە آتى يانين باسا مېنىمك - حرىكت حالىندا
سىچرايىپ، آتىن بئلىنە مېنىمك.

بۇھتان سۆزو ئو يىخار.
ياخشى اينسانين اۆرگى دالغالى- ماهنيلى دنيزلره بنزر.
پۇلاد قىلجىلارى قۇچ ايگيدلر قۇرشانار.
چۇغولون باشينا پۇلاد قىليچ تۇخونسون.
يانشاكلارين آغزيندان، چۇغوللارين ديليندن، قۇرو بۇھتان بلاسيندان، ددەم دئير، حق
تعالى قۇروسون جانينيزى.

۱۲

قارا بۇلودون ياراشيغى اۇدور كى، گۆيلره سس سالا.
قار و آلاچارپۇو ياراشيغى اۇدور كى، ياغمور تۆكه، يئرە چۆكه، يئر سۇيودا.
قارشى ياتان قارا داغلارين ياراشيغى اۇدور كى، اۆتلارى بيتە و ائللر چيخيب، اۇنون
كۆكسونده يايلاق قۇرا.
آيدين، دۇرو داشقين سۇلارين اردمى اۇدور كى، ياز گلنده دۇلغون آخا و هر يانا داشا.
آلجا لاجين اردمى اۇدور كى، گۆي اوزوندن آرديجيل اۇلاراق يئر اوزونه دۇرنا يئنديره.
آج قارچىقاي اردمى اۇدور كى، سارى قاميشين اۇرتاسيندان، ياستى گۆلون قىييسيندان
گۆزلىلمەدن سۇنا قاپا.
بۇز اۆتلكى اردمى اۇدور كى، چۆللرده جئيران اۇولايا، آخار سۇلار اۆستونده حقار قۇشو
تۇتا.
يۆگورك قيرغىنين اردمى اۇدور كى، فرە بيلديرچين اۇولايا، اۇوونو يۆزە يئتيره.
مرد ايگيدلر اردمى اۇدور كى، آقاسىنين اۇنونده دۆشمىنلە دۆيوشە، اۆز آغاردا.
چاپاغان آتلاين اردمى اۇدور كى، چاپديغى زامان مئيدانيندا تۆز و دۇمان چۆكه.
دوهلرين لياقتى اۇندادير كى، يۇلا گيره، يۇللار اۆتە.
قۇيونلارين لياقتى اۇندادير كى، ياز گلنده ملشەرك جۆتلىشە، قۇزولار بسلەيه و
چۇخالدا.
آلپ اوزانلارين اردمى اۇدور كى، مرد ايگيدى مرد ايگيده تعريف ائده.

۱۳

مىنىب- چاپماق اوچون و گىرى چكىلمك اوچون ساواش گونو مرد ايگىدىن آلتىندا بدۇ
آت اۇمالىدىر.

اۇ بدۇ آتىن اوستونه قالخىب، اۇنو مىنمك اوچون مرد ايگىدە اردم و باجارىق
اۇمالىدىر.

آلا جىدا بۇلايىب، دوشمنى آت بىلىندىن يىرە دوشورمك اوچون مرد ايگىدىن قۇللارىندا
قۇت اۇمالىدىر.

قۇت و گۇچ تىك آلاھىن وئىگىسىدىر، بۇ وئىگىيە قۇوشماق اوچون ايگىدە اۇغور و
سعادت اۇمالىدىر.

يىخىلمىش بىر ايگىدى يۇردىن قالخىزاندا ايگىدە قىيمامالىدىر، ايگىدە ايگىدى
اۇلدورمەمەلىدىر. يىخىلان ار آمان دىلەسە، مروت دىلەسە، مروت شاھ مردان علىدە
اۇلار، على قۇللارىندا ائللە دىمە مروت اۇمالىدىر.

يگە (?) گىلن دوشمىن اوستونه يۇرومك اوچون ايگىدە اورك اۇمالىدىر.

اۇ دوشمىنلار اىچىندە دۇيوشمك اوچون تردۇد ائتمەين، قۇرساقلى، گۇزو قانلى، دىمىر
زىرئەلى، اۇخ اكيكلى (?) اۇلوموندن قۇرخمايان مرد ايگىدىن آرخاسىندا اعتىبارلى
يۇلداش اۇمالىدىر.

آل شىرابلار سۇموروب- اىچمك اوچون قىلىقلى . ذۇوق صاحىبى اۇلماق لازىمىدىر.
اىچدىگىنى هضم ائتمك اوچون دۇيوش مئىدانلارىندا و مجلسلەردە اىشتىراك ائدن مرد
ايگىدە قۇرساق اۇمالىدىر.

آر نامۇسو اردە گرک، ار غىيرتى اردە گرک. اىستىر ار، اىستىرە ايگىدە قادىن؛ بۇ دۇنيادا
نامۇسلو، غىيرتلى و قۇچاق اۇمالىدىر.

نامۇسسوز- غىيرتسىز آدام اۇغلو آرى جهانىن اوزوندا گزمكدنسە، قارا يۇرىن آلتىندا
اۇمالىدىر.

نامۇس اوستە بۇيوشموش، غىيرت اوستە دۇيوشموش مرد ايگىدلر اۇلۇنجه اۇملەسە
ياخشىدىر.

اۇلمز دىسك، ددەم قۇرقۇدون سۇزو يالان اۇلار. ياخشى ايگىدلر يۇز ياشىندان تىز
اۇملەسەلر ياخشىدىر.

اۇچ اۇتوز اۇن ياشىنىز دۇولت ايلە دۇلو گلىسىن؛ ددەم دىئر، كىچىن گۇنلرىنىز گىچىب-
گىدىب، گىلن گۇنلرىنىز خىيرە دۇنسون.

۱۴

اۆز تاي- تۇشونو بيلمەين خايين بير گۆن اۇلار كي، تپيكده اۇلر.
ايچكى ايچيب، اۆزوندن چيخان ايگيد بير گۆن اۇلار كي، يۇمروقتا اۇلر.
تپيكده- يۇمروقتا اۆلمەين مرد ايگيد اۆز آقاسى اۆنوندە ساواشتا اۇلر.
يۇمرو ساغريلى بدۇ آت ھۆجوم زامانى ساواشتا اۇلر.
دابانى ياستى بۇختى دۈھ كارواندا اۇلر.
قۇزولارى چۇخ اۇلان، چۇخ دۇغان قۇيون تۇيدا، شۇلندە اۇلر.
اۇغورلۇغا دادانان بير گنديب، ايكي گلر، شيرنيكر، مال گتيرر، سۇنودا آغير بيگلرين
غضبينه دۇشر، زاواللى شكيلده چنگلدە اۇلر.
اۆز ائلىنى بۇراخيپ، ياد ائللرين مرامينا بئل باغلانلارين دۇشونجەسى بئلە اۇلور كي،
ياغلى اۆزلو يئمك گۆرنده يادلارى قۇھوم بيلرلر، گۆلە- گۆلە يئييب داغليشارلار، آنجاق
خۇشا گلمز بير ايشە تۇش گلندە «نە يئديم، نە گۆردوم» كيىمى داورانارلار، سنى آتيب
گندرلر.
گۆۈمك اوچون يئردە- گۆيدە بير آلاھا گۆۈن؛ دايانيرسان، بير آلاھان دايان. آلاھا
گۆۈنن يۇمروق وۇرسا؛ داغلار ييخيلار.
اول الله، آخر الله دۇست اۇلۇبان مدد اۇلسۇن؛ دۇنياسيندا قرآندان، آخيرتدە ايمانندان،
صفا اۆزلو محمدين ديداريندان بى نصيب ائتمەسين.

۱۵

گۆنۈن پارلايلاق دۇغان يئرى قيبان شھرى،
دان اۇلدوزونون دۇغان يئرى ايجان شھرى،
قاريشقاسى قارا ايت بۇيدا اۇلان قارخۇن ائلى،
بالى- ياغى تۆكنمەين بايبۇرد ائلى،
ائششك ايله دۇلاناچاقلى ابرۇل ائلى،

چتىن يئرلردە مسكن سالان كۆرد ائلى،
اسكىدن قىليجلا مۆسلمان اۇلان اۇرمو ايله اۆشنو ائلى،
هر ائوى بير قالا اۇلان مۇصل ائلى،
اسكىدن برى اۇليالر- انبيالر ياتاغى اۇلان باغداد ائلى،
ايمان ايله اينصافين فرقىندە اۇلمايان همدان ايله درگز شەرى،
كربلا تۇرپاغينا نىسبىتى اۇلان قم تۇرپاغى،
بۆتون شەرلرين گلىنى اۇلان كاشان شەرى،
لياقتلى وزيرلر يىتىشىدىرن اصفهان شەرى،
آتلى گنديب- يئردە گلن چۇخ سئونلرى ايله تانىنمىش اۇلان شيراز شەرى،
آلا جيدا پاريلدادان چركس ائلى،
آتى يۆگۆرۆك، اۆزو بيلگە عرب ائلى،
اۆزو قارا، ديشلرى آغجا هيند ائلى،
كىشىلرى كۆرك تىكن، اۇشاقلارى اردمسيز اۇلان قزوین ائلى،
ماللى گنديب، مالسيز گلن طارم ائلى،
اسكىدن برى ايچيندن چۇغول چيخمايان كرمىلى ايله خالخال ائلى،
آغ دۆيولر چيخان گيلان ائلى،
پيلوۋو ايله ايستانبولدا مشهور اۇلان آذربايجان دياريندا اردبيل شەرى،
تاليش قۇيونلار يىتىشىدىرن، آغچاسى چۇخ، مروتى يۇخ شيروان ائلى،
قارا گۆزلو، اينجه بئلىلى ختا ائلى،
قارا ساچى هۆرمەلى گۆرجو ائلى،
اسكىدن برى ايچيندن يۇلوخوجو مرض چيخمايان رۇم ائلى،
كئچيسى قۇتور، آداملارى آرا قارىشىدىران ايروان، ناخجيوان، شەرول ائلى،
اسكىدن برى قان چاناغى، آت اۇيناغى اۇلان تبريز ائلى،
اسكىدن برى اۇلولارين يىغناغى، پادشاهلار يۇردو، آذربايجان دياريندا اۇجان ائلى،
بۇ يئرلرى كيملر آچدى؟ جسارتلى آرnlر. جسارتلى آرnlرين سردارى كيم ايدى؟ آسلان
على،
بۇ سۇيلىرى كيم سۇيلهدى؟ بايات ارى ددهم قۇرقۇد.

۱۶

پارلاق گۆنش سئوينر، ددهم دئميشكن، گۆنده دۇغسا،
دۇلغون آي سئوينر، گئجه لرى ايشيقلانديرسا،
دۇغرو مگه سئوينر، ايلده بير يۇل حاجى گئتسه،
گئدن حاجى سئوينر، حق درگاهيندا حجى قبول اولسا،
آلتميش ياشار قۇجالار سئوينر، قۇجالىق چاغيندا اۇغلو اولسا،
اولان اۇغلان سئوينر، قرآن اۇخوسا،
تۇقا (?) بۇيلو قيز سئوينر، باختى آچيلسا،
دۇرلاق (اۇجابۇي؟) اۇغلان سئوينر، آتاسى نين ائوينده مۇرادينا- مقصودونا حاق يئتيرسه،
قۇيونلار سئوينر، ياز گلنده ملشهرك دۇل تۆكسه (بالالاسا)،
چاپاغان آتلا سئوينر؛ مئيدانيندا تۇز آيلنىپ، دۇمان چۆكسه،
دوهر سئوينر، قارانلىق گئجه ده منزل اؤتسه،
آغ تۇزلو قاتى يايلا سئوينر، قۇچ ايگيدلر اۇنلارى گۆجلو بيلكده، گئنىش چيگينده
دارتسا،
اۆچ يئللكلى يانديران اۇخلار سئوينر؛ دۆشمه دگديكده گئيم سۆكوب، باغير دليپ،
كئچيب- اؤتسه،
آلا بايراقلى سۆر جيدالار (قۇجا قاميشدان دۆزلديلميش نئيزه لر) سئوينر، دۆشمىنى آت
بئليندن يئره آشيرسا،
قارا پۇلاد سرت قيليجلار سئوينر، باش اۇچوروب، انسه يارسا،
آلتى پرلى گۆر ششپرلر سئوينر، دبيقه لرى يئنجهرق قاباق ياريپ، قان پۆسكورتسه،
ددهم سۇيو آلپ اۇزانلار سئوينر، پادشاهلار سارايندا شعر سؤيله سه.

۱۷

بۇرولوب- ساراليپ (بۇزاريب- ساراليپ؟)، گۆي اۆزونده بۇلود اولدوم.
آلچاق، دۆزنلىك يئرله چيسكىن اولان؛ اۇجا داغلار باشينا دۇمان اولان قازان ايديم.
يئددى باشلى اژدها اولوب، قۇيروق چالان؛ داغ دۇلانيپ، آغو ساچان؛ يئر بۇيايان؛ نفس
چكيب، دۇن سۆمورن قازان ايديم.

آقالاريمى گۆتۈرۈپ، آلا چاغين چۆلپە داغى نين اتگينه گئتميشديم. بۇيورموشدوم آلا سايبان چاتيلميشدى، لعل چاخير سۆزۈلمۈشدۈ، كۆرپە قۇزۇ تۇنقال اۆستە قيزارديلميشدى، آقالاريملا اچيرديم. قايدان بير قارا داش آيريلدى- گلدی. ساغداكى بىگلر ساغا قاچدى، سۇلداكى بىگلر سۇلا قاچدى. پيالەنى ساغ اليمدن سۇل اليمە وئرمەدن قۇللاريمى ايرلى وئريب، قارا داشى ساخلايان قازان ايديم.

آلا دمير كافير خاندان گلن قازان، آلتى دئيىل، آلتىمىش باتمان ايدى. ايچ اۇغوزن- دئش اۇغوزون آقالارى اۇ قازانين بۇشونو يئرئندن ترپدە بيلمزدى. ايچينه قيرمىزى چاخير دۆلدوردوم، مۇحكىم چيگنيمين اۆستونە قالخيزديم. قارا قازانى بۇشادارق يئرە قويدوم. اديم «دلى دۆمز» ايكن آد قازانان قازان ايديم.

آلا دمير كافير خاندان گلتميشدى اۇ كافيرين سارى يايى. اۇن آلتى تكة بۇيۇنۇزوندان دۆزلىب- تاريم چكىلميشدى قاتى يايى. ايچ اۇغۇزون بىگلرى، دئش اۇغوزون آقالارى نين ترپدە بيلمەديكى گۆرەنى (كىرىشى؟) گۆجلۈ بىلگيمدە، گئن چيگنيمدە تاريم چكىب، پادشاهدان وكىللىك رۆتبەسىنى آلان قازان ايديم.

آلا دمير كافير خاندان گلن آلتى دئيىل، يئددى تۆتۈم (يئددى قبضە؟) الماس اۇجلۈ پۇلاد شيش ايدى. اۇنلارى گۆجلۈ دابانيملا يئرە پرچين ائدن؛ پادشاه قىزى، بۇيو اۇزون بۇرلا خاتۇنى اله كئچيرن قازان ايديم.

ددهم دئير، آى اۆتر، ايل دۇلنار، زمانەلر يئتيشر، داغ اۇتلارى تۆكر، تىكان قالار؛ دادلى ديرىلىك تۆكر، دعوا ايله ساواش قالار؛

اصيل بىگلر تۆكر، عواملار قالار؛

جۆربە جۆر اردمسيز آداملار بير يئرە تۇپلاشار، اۇبا حالينا گلر؛

يىغىنتىلار بير آرايا گلر، شهر اۇلوشدورار؛

ايكى داخمالى بير شەردە بئش دارغا اۇلار؛

اۇنلار بير- بيرى نين سۆزونە گۆۈمزلر، بۇ آرادا اۇغراشلارلار ايله يالانچىلارين باختى گتيرر؛

اۇ گۆنلرى من گۆرمەمىشم، آنجاق ددهم گۆرمۈش كىمى حاقيندا دانىشاجاغام.

يازى- قىشى بىلنمەين ايللر اۇلار؛

قۆتى- گۆجو بىلنمەين ائلر اۇلار؛

يايلاقلار قىشلاق اۇلار، قىشلاقلار يايلاق اۇلار؛

تات ائوى ايله تۆرك ائوى قۇنشو اۇلار؛
آغاچ چاناق ايله داش چاناق بير - بيرينه قارىشار،
تات قىزىنى تۆرك آلار، تۆرك قىزىنى دا تات آلار؛
تات قىزىندان دۇغولان اۇغلان دايىسىنا دايى دئير؛
تۆرك قىزىندان دۇغولان اۇغلان دايىسىنا دايى دئيە بيلمز، دىلىنى دۇلاندىريب، اۇنا خالا
دئير؛

اۇ گۆنلرى من گۆرمەمىشم، آنجاق دده قۇرقۇد گۆرموش كىمى حاقيندا دانيشاجاغم.
دره - تپه قالماز، هر يئر اكين ايله شۇخوم اۇلار؛
دانا - بۆرۈۈ قالماز جۆته قۇشماق اوچون، اۇغلان اۇشاغى قالماز اكينچى اۇلماق اوچون؛
اكينچىسى چۇخ اۇلار، بركتى يۇخ اۇلار؛
چۇخ اكرلر، آز گۆتوررلر، حكمتىنى - سببىنى بيلمەدن؛
يۇرddان سيلينمىش ياد ائلدن، ياد اويماقدان، اۇغۇز، سنین ايچينه بير قىز گلر، گلين
دۆشر؛

اۇ گلين آى باشينا يئتشمەدن ياشماغىنين آلتيندان دۇنقولدانار؛
ايل باشينا يئتشمەدن قاين آتا ايله قاين آنايا ديل چىخاردار؛
«باشيمين باختى، آلپ ايگيدىم، آتان يامان، آنان يامان، منيم ائوجىغازىمى آيير» - دئير؛
ائوجىغازىنى آييار، چاديرا گۆجو چاتماسا، چۇبوق اكر، اۆستونه حصير سالار، ائويم
دئير؛

بير كنجيسى اۇغلاق دۇغسا، ماليم دئير؛
قازانا گۆجو چاتماسا، چۆلمك آلار؛
دويويه گۆجو چاتماسا، يارما سالار؛
آخشاما كىمى ها بيشير، ها دۆشور، آخشام اولاندا «باشيمين باختى، آلپ ايگيدىم،
دادلى - طاملى زاد بيشيرمىشم، گل يى» - دئير؛
«قاين آتائين منتيندن، قاين آتائين ظۆلموندن قۇرتولدوم، شۆكر» - دئير؛
حق تعالى اۇ گليندن اوولاد وئرسە، دۇداقلارى يالاما اۇغلان اۇلار؛
بئش ياشينا يئتشمەدن يئتشمىش ياشار قۇجالارا ديل چىخاردار؛
ايگيرمى باشينا يئتشمەدن اۇنو ساققال باسار؛
اۇتۇز ياشينا يئتشمەدن اورتا ياشلى آدام كىمى گۆرونر؛
قيرخ ياشينا يئتشمەدن ساچى - ساققالى آغارار؛
اليسينده، آلتيمشىندا اجل آلسا، يىغىلارلار، گۆتوررلر، «آى دۇولتى قۇجا» - دئيەرك
حاقيندا دانيشارلار،

اۇ زامانين قۇجاسى اللى - آلتيمش ياشيندا آداملار اۇلار؛

اۇ گۆنلرى من گۆرمەمىشم، (دەم) گۆرموش كىمى حاقىندا دانىشىرام.
دۇنيادا نە ياشادىم من، دە قۇرقۇد، اوچ يۈز آلتىمىش آلتى ايل ياشادىم؛ گۆن اورتا ايله
ايكىندى نىن آراسى قدر گۆن گۆرمەدەيم.
شۇنلرىمدە هر گۆن يئددى قۇيون اۆلدورولردى، آنجاق باغىر- اۆفكە قدر ات يئمەدەيم.
ايكى قاپىلى كروان ساراي تك بۇ جھانى بير ائو گۆردوم، من دە قۇرقۇد، سانكى بۇ بۇ
قاپىدان گىرىب، اۇ قاپىدان چىخدەيم.

۱۹

سۈپ يۈگۈرن چاپاغان آتلا- ار قانادى؛ مېنە بىلمەين، چاپا بىلمەين بير مخنث اۇ آتلارى
ساواش گۆنۈ مېنىنجه، مېنمەسە ياخشى.
چالېب، كسېب، آتان قارا پۇلاد ساو قلىجلار- آر آزۇسى؛ چالا بىلمەين، ايشلتمىگىنى
باجارمايان مخنثىن اليندە قىلىچ اۇلماقدانسا، مرد ايگىدىن اليندە بير آغاچ داھا ياخشى.
اۆتۈ بېتمەين قارا داغلار يىخىلسا، داھا ياخشى.
آت يئمەين آجى اۆتلار قارا يئرىن اۆزۈندە بېتىنجه، بېتمەسە داھا ياخشى.
آدم ايچمەين بۇلانىق و قۇخوموش سۇ داماريندان چكىلسە، داھا ياخشى.
يۇخسوللار خىرى اۇلمايان اردمىسيز و جسارتىسيز يىگلر، دەم دئىر، تالانىب محو اۇلسا،
داھا ياخشى.

۲۰

كسېب- كسېب يئمگە، يئدىرتمگە اۇيغون زاماندا يىخنى ياخشى.
چاپار گۆندە، كسّر گۆندە آياغى سۆروشمەسە، ايگىد آلتىندا بدۇ ياخشى.
چالاندا چاتلاماسا، ار اليندە پۇلاد ياخشى.
ساققالى آغارارسا، بابا ياخشى.
ياغلى سۆدونو دۇيونجا امىزدىرسە، آنا ياخشى.
اۆ يانىندا اۆ تكىرسە، اۇغۇل ياخشى.
امىن- امانلىقلا، عدالتلە اۆلكە آلسا، خانلار ياخشى.
ياخشىلارېن ياخشىسى نەدىر؟ يئرى- گۆيو يارادان آلاھ ياخشى.
اۆل آلاھ، آخىر آلاھ، دۆست اۆلۇبان مدد اۆلسون.
ايشلر نامردە دۆشندە قادىر آلاھ ياردەيم ائتسىن، نامردە يالوارماق ايراق اۆلسون.

۲۱

آی ایله گۆنش نه قدر حرکت ائتسه لر، دۇداش گلملر (بیر- بیرینه قارشى گلملر).
آلتۇنلا گۆموش، سیز پاسلانا دئییلسینیز.
آرى اٲكلى نامۇسلو قادینلار تۆھمت یاپیشماز.
آرى اطلس ایپک گئییم چیرکلنمز.
بدۇ آتلاز یۇلا گیرسه، یۇلدان قاماز.
آر ایگیدین غنیمی قارشى گلسه؛ اۆز چئویریب، گئرى دۆنمز.
ددهم سۇیو آلمپ اۆزانلار مجلسدن قاماز.

آی ایله گۆن اۆست- اۆسته گلسه لر؛ آرالاریندا فیریشه وار، ساقینجاسى اۇنداندير.
آلتۇن ایله گۆموش پاسلانس؛ ایچینده مفرغى وار، سببى اۇنداندير.
آرى اٲكلى نامۇسلو قادینلار تۆھمت یاپیشسا؛ اصلینده (?) وار، سببى اۇنداندير.
آرى اطلس ایپک دۇن چیرکلسنه؛ آغاچیندا ایپلیگی وار، سببى اۇنداندير.
بدۇ آتلاز یۇلا گیرسه، یۇلدان قالسا؛ سۇیو یۆک داشییان آت سۇیو ایله قاریشیدیر،
سببى اۇنداندير.
آر ایگیدین غنیمی قارشى گلسه؛ اۆز چئویریب، گئرى دۆنسه؛ اۆرگینده قۇرخوسو وار،
سببى اۇنداندير.
ددهم سۇیو آلمپ اۆزانلار مجلسدن قالسا؛ چالغیسیندا، بیلگیسینده چاتیشمازلیغى وار،
سببى اۇنداندير.

۲۲

اینسان سنى دیندیرمه یینجه، سۇسقونسان، دیل.
سنی دانیشدیران اۇلسا، سۆزه گیرسن، نه قدر سۇزلوسن، دیل.
ایکى ائشیدن قۇلاق اۇلسا، نه قدر نهیبلیسن، دیل.
ایکى آله «تۆت» دئینده جاوابلى دیل.
ایکى آياغا «یۆرو» دئینده ائلچی کیمی سۆز آپاران دیل.
گۆی اۆزوندن یئر اۆزونه ائندیرن دیل.
یئرده ایکن گۆی اۆزونه قالدیران دیل.

اۇلۇ بېگىر سخاوتسىز داوراناندا، اۇنلارا آغىر خان خزىنەلرىنى سايديران (اۇنلارنى
اۇدەمگە مجبور ائدن) دىل.
كۇنول سۇزلو اۇلماسا، دىل نە سۇيلر كى!
يۇمشاق ايپە بنزرمىش چىنىگن كۇنول.
دويون دوشونجه دويونو آچىلمازمىش دلى كۇنلون.
چىنى چاناغا بنزرمىش يازىق كۇنول.
سېندىسا، سېتان يىرى بىتمزمىش، ظاليم كۇنلون،
كۇنول اىستر قالا، دۇرا، چۆللردە قۇيو قازدىرا، بۇستان اكە.
كۇنول اىستر قالخا، دۇرا، درويش دۇنو گىئە،
آجلارى دۇيور، چىلپاقلارى گىئىندىرە،
گلن - گئدنه خئير ائدە، احسان قىلا،
اۇفكە گلندە دۇزمك باشدان قادا سۇوورار،
قۇناغينا گل دۆش دئىن گۇزون آيدىن قىلدىرار،
گۇندە گلن بئش واخا ناماز خاملارى يىتكىنىلشدىرر،
اۇنو قىلان على نىن رغبىتىنى قازانار محمدە (ص) قۇووشار،
تانرى قۇللارىنى محمدىن (ص) دىدارىندان، كۇوثرىن سۇيوندان بى نصيب ائتمە سىن.

۲۳

نە چاغلاردا؟ سحر ائرتە، دان بۇلودو قىزاراندا،
سارى قىياق گۇى اۇتون باشى يايخاناندا،
سحر يىلى آسىب - آسىب، كۇكسو گۇزل قارا داغا تۇخوناندا،
كاكىللىجە تۇراغايلار سىيرىندە،
بدۇ آتلار مەترى نىن قۇخوسونو آلىب، دابان چالىب، اۇخور - اۇخور اۇخراناندا،
ساي سانجاقلى اۇغۇز قىزى حلالى نىن قۇيوندان چىخاراق آياغى آلتىندا بىزىندە -
دۆزىندە، اىگىدىن كۇنلونو آلىب، اۇنو آيلندىرىندە،
اۇ چاغلاردا قۇچ اىگىدىلر بدۇ آتلارى چاپدىراندا آتىن آياغىندان نال قۇپسا،
اۇجو آيرى پۇلاد قىلىچ اىگىدىلر تۇخوناندا قان شۇرلاسا،
اىگىدىلر سارى يايلىرى چىكندە قىبضە آيرىلسا،
اۇ چاغلاردا، ددەم دئىر، قادىر تانرى قۇچ اىگىدىلرە مدد اۇلسون.

۲۴

قيصر سالور ييبهسى، دۇمانلى داغ بۇرۇسو، سالور ائلىنن ياخشىسى، ايمور ائلىنن ياراشىغى، ذوالقدر ائلىنن جسور ايگىدى، بايندير پادشاه وكىلى قازان دئير: آقالاريملا آلا قارلى، گوى سۆنبوللو داغلاردا اووا گئتميشديم؛ اورالاردا ايچكى بساطى قۇرموشدوم. سرحد بيگلىرىندن چاپار گليب دئدى: قازان، نه ايچمك واختيدير؟ اون مين ياغى اوستونه گلدى. اون مين ياغى گلدېگىنى ائشيدنده قۇل گوتۇروب، آغ اۇتاق ايچينده اۇيناماغا باشلاديم. ايگيرمى مين ياغى گلدى دئينده دويوشه گيرمگه هوسلنمهديم. اوتوز مين ياغى گلدى دئينده هئچه سايديم. قيرخ مين گلدى دئينده قارا گوزومون اوجوندان ياناکى باخديم، يئريمىن قيميلدانهاديم. اللى مين گلدى دئينده ال وئريب اللشمهديم، آز اولدوغونو دوشوندوم. آلتيمش مين گلدى دئينده آلاهى آنديم. يتتميش مين گلدى دئينده يئريمىن قالخماديم. سكسن مين دئينده سكسنمهديم. دوخسان مين ياغى گلدى دئينده آرخالىغىمى گئيديم. يوز مين ياغى گلدى دئينده اوز چتوپرمهديم، گئرى دؤمهديم، آخار سۇدان آب دست قيلديم؛ آنىمى يئر قۇيوب، ناماز قيلديم؛ محمدى (ص) يارادان بير جبّاره بئل باغلاديم؛ يا محمد (ص)، يا على، مدد دئديم. ائونومه كيملىرى اۇنجول قۇيدوم؟ هوجوم زامانى هئيتتيدن يئر اۇغولان؛ غنىمينه ياناکى باخاندا اورك ياران؛ آج آسلانين باغير- اؤفكه سىنى قارا ساج ايچينده قووروب- يئين؛ چاپا گيرسه چاليملى، چال قارقوش اردملى، آليجى قوشون يۇگروگو، توركستانين ديرگى، حلب خانى، ايك آغاجيندان دوزلميش يايلارين صاحيبى، تۇز آغاجيندان دوزلميش اۇخلارين صاحيبى قاراگوننه اۇغلو قارابۇداغى اۇنجول قۇيدوم.

ساغدان كيمى سالدیم؟ باينديردان بيچن پادشاها ائلچى گئدن؛ گئتديگينده آلاى خان ايله بۇلاى خانلا وۇروشوب، اۇنلارى مغلوب ائدن؛ قيل باراغين باشىنى كسن؛ قايديشدا قافلانتى گديگينده دايبسى قۇنور آلپين بۇينونو اوزن؛ گوز قيرپيميندا پادشاه باينديردان آل آيغىرى اله كئچيرن؛ دويوش مئيدانلارىنن بزگى، قوزچو باشى خان افشارى ساغدان سالدیم.

سۇلدان كيمى سالدیم؟ قيرمىزى تۇرپاقلى تبريزدن ييغيشيب كۇچن؛ آراز ايله كور سۇيونو چاپارق كئچن؛ دمير قاپى دربندى هوجوم ائديب آلان؛ هوجوم زامانى جيداسىنن اوجوندا ار باغيردان؛ قيموق ايله قيتاقين اودونو چاتلادان؛ شاهداغى اوستونده سايبان آچان؛ سمور سۇيو اوستونده ايچكى مجليسى قوران؛ ائونون اوچون قيش گونونده مزه اولارق قۇبادان يانگيل آما گلن؛ پاميقچىننن اون دورد كنديندن

وئىرگى آلان؛ مېن قىشلاغا تالان سالان؛ طېرسران سۇلتانى؛ اىگىرمى دۇرد مېن اىگىدىن
 آقاسى؛ قىيان اوغلو دلى دۇندارى سۇلدان سالدېم.
 قازان دئىر: اۇزۇم اوردونون مەركىزىندە داياندىم؛ اىچ اوغوزون بېگلىرىنى ساغدان سالدېم،
 دېش اوغوزون آقارلىرىنا سۇلدا دايانماغا امر ائتدېم، آلاكرىن آغزىندا، شىراىخانه دوزونده،
 يۇز مېن كافىرە قارشى گلدېم. قارماقلىرىمى قاباغا وئردېم و وۇرۇشودۇم؛ يئددى گۇن،
 يئددى گىجە او كافىرە قىلىچ چالدىم. يئددى گۇندن سۇنرا دىمىر قاباغىمى اوزومدن
 قالدېردېم. يئددى كافىر قىلىچىمىن اۇنۇندە اۇنبا دۇرمۇشودۇ، يۇز مېن كافىرىن
 قىرىلدىغىنى اۇندان بىلدىم. آراز ايله قارس قالاسىنى او ھۇجۇمدا الە كئىچىردىم،
 قادىنلار و اۇشاقلىرى «باشى آچىق» بۇلگەسىندىن كئىچىرتدېم. آغجاقالا سۇرمەلىدە
 للە قىلباشى دارغا تەيىن ائتدېم. بېگىر ايله سىرخاب داغىندا سئىرە چىخدىم.
 داماغىمىن چاغ واختىندا او آلتى بېگ اۇغلونى بايراق، تۇغ و ناغارا وئرىپ، اۇنلار و
 اۇزۇم كىمى بېگ رۇتبەسىنە قالدېردىم. بئلە بىر زاماندا، قازان سۇيىر، «آلبام، ارم» دئىە
 فخر ائتمەدېم.

۲۵

بىر گۇن اىنسانلار اىن اژدھاسى، اىسلام دىنىن گۇجو، قۇنۇر آتلى، سالۇر ائلىن
 آدلىسى، اىمۇر ائلىن ياراشىغى، ذوالقدر ائلىن جىسارتلى اىگىدى، ساوالان داغى
 يايلاقلى، سارى قامىش قىشلاقلى، سىكسەن مېن ار ھىيىتلى، قارا پۇلاد قىلىچلار كىمى
 كىسرىلى، سۇر جىدالار كىمى دئىشلى، صھار اۇخلار كىمى دىلجى، قاتى يايلىرى الدە
 تۇتان، آذربايجان لىگرى، پادشاھىن وكىلى اۇلاش اۇغلو قازان قارا يازىن فەلىندە تازى
 تۇللار و يئدكەلىدى؛ آلىجى قۇشلار گۇيە اۇچۇرتدۇ؛ آلا بارسلىرى قاباغا سالدى؛ اۇچ يۇز
 اىگىد گۇتوردۇ؛ آغ مانقايا اۇز تۇتاراق اۇوا گىتتى. آغ مانقادا اۇو اۇولادى؛ قۇش
 قۇشلادى. اىكىندى زامانى دئدى كى؛ آقارلىرىم، كىمسە مېمىلە گىلمەسىن. ھامىنىز
 اۇردۇيا گىندىن. مەن تەكلىكەدە بىر اۇو اۇولارام گىلم. قازان آقارلىرىنى اۇردۇيا يۇللايىپ،
 قۇنۇر آتى اۇيىناتدى و تەك باشىنا آغ مانقانىن تەپەسىنە چىخدى. قارائىلىق قارىشىدى و
 داھا بىر اۇو اۇولاي بىلمەدى. دئدى تانىرىم، مەن آقارلىرىمدا يۇرىلدىم؛ الى بۇش اۇردۇيا
 نەجە گىندىم؟ سەن مەن الى بۇش بۇراخما. آلىچاق دوزىلىكلەر گۇز گزىردى. قارا داغىن
 تەگىندە يئددى يئردە مشەل كىي يانان اۇدلار گۇردۇ. يئددى يئردە زۇلاق- زۇلاق گۇيە
 قالخان تۇستۇرل گۇردۇ. قازان دۇشۇندۇ كى، بۇنلار اۇز اۇردۇسونون چىراق
 اىشىقلىرىدېر. آتىن باشىنى چۇيۇردى و اۇ اىشىغا سارى يۇلا دۇشۇدۇ. قازانىن اۇردۇسوندا

قازانين لله سى لله قىلباش ائشيتدى كى، قازان يالقيز اۇودا قاليب. قاتلانمادى و چاپاراق قازانين آردىنجا گتتى. يئتيشنده، قازان تپه كىمى بير شئى ياتار گوردو، مئشه كىمى بير شئى آسر گوردو. يئددى باشلى يئر اورنى بير اژدهايه راست گلدى. يئددى يئرده مشعل كىمى يانان دئمەلى او اژدهانين گۆزلىرلى ايميش. يئددى يئرده زۇلاق- زۇلاق چىخان تۆستو اژدهانين آغزىن بۇغو ايميش. مئشه كىمى اسن ده او اژدهانين يالى ايميش. اژدهانى گۆرنده قازانين ايچينده كى تۆم اورگى دۆلدو- داشدى. دۇنيا- عالم قازانين باشينا سانكى ايشىق تارلاسى اۆلدو. اژدها ايله دۆيوشمگه قصد ائلهدى. قايتىدى، گۆرى باخدى، لله قىلباشى قۇللوغوندا حاضير گوردو. اۇنونلا مصلحتلشدى: جانيم لله، بۇ تپه كىمى ياتان اژدهانى گۆرورسنمى؟ بۇ اژدهانين اۆستونه گئديممى؟ يۇخسا يان كئچىب، سۇووشوب اۆتوممو؟ نه مصلحت وئيرىسن؟ جانيم لله، منه دئگىلن- دئدى. لله فيكىرلشدى كى، قازان دئيىلن بير ار اىگىد، بير مرد اىگىددىر. «گئتمه» دئسم، بلكه منه غضيلنر. لله دئدى: آقام، قارشى ياتان قارا داغين ھۆندوروسن، اۆلمەگىلن. آيدىن و دۇرو چايلارين امانسىزجا آخان سۇلاريسان، اۆلمەگىلن. چاپاغان آتلاين آيغىريسان، اۆلمەگىلن. دۆهلىر قۇشا ھۆرگولجوسوسن، اۆلمەگىلن. قۇيونلارين قۇچوسان، اۆلمەگىلن. ارنلرين سرداريسان، اۆلمەگىلن. اىگىدلىر قۇچاغيسان، اۆلمەگىلن. اژدها دئيىلن اصلينده بير ايلاندير، او ايلانين اۆستونه گئتىگىلن- دئدى.

قازان قۇنور آتى اۆيناتدى و سۆرعتله اژدهانين اۆستونه گلدى. اژدهانى اۇيوش حالدا گوردو. دۆشوندو كى، اۇنو يۇخودا اىكن اۆلدورمك مردلىك دئيىل. حيله ايله ياشاماق اينسان اۇغلونا ياشاماق سايىلماز. ساداغىندان بير يانديرىجى اۇخ قاپدى و اژدهايه آتيب، اۇنو وۇردو. اژدها اۆيانىب، قۇيروق چالدى، داغ دۆلاندى، آغزىندان زھر پۆسكورتدو، يئرى بۇيادى، نفس چكدى و قازانين دمير دۇنونو اۆز ايچينه سۆمورمگه چاليشدى. گرچك بۇتاسىن كۆلو يئلىن اۇنونده نئجه گئدرسه، قازان دا ائلهجه سینه آت ايله و دمير دۇن ايله اژدهانين بۇغازىنا دۇغو گئتمەلى اۆلدو. قازان نعره چكدى و تانرىسنا يالواردى: «اى قالدیردیغینی گۆیه قالدیران گۆركلی تانری، اى وۇردوغونو آغلتمايان اۆلو تانری. چۇخلاری سنى گۆیده آختارار، آنجاق سن مۆمینلرین اۆرگینده سن، صادیق اینسانلارین دیلینده سن. اى آلاه تانری، سنین بیرلیگینه اینانانین آغزینی اۆپوم، سنه شریک قاییل اۆلانین آغزینی چارپییم. آخار چاپلار اۆستونه كۆرپو سالییم، داردا قالمیشلارین ایندن تۆتۆم، چیلپاقلارین بدنینی اۆرتۆم. دئمە سینلر كى، قازانی سۇن چاغیندا بیر ایلان اۆتدۆ. تانرىم، سن منه بير نجات وئرگىل».

يامان گۆن سندن ايراق اولسون، آنجاق يامان گۆنە دۆشسەن، آلاھينا يالوار، آلاھينا يالوارانلار محروم قالمازلار. قازان كى، آلاھينا يالوارى؛ اۇنونلا اژدهانين آراسيندا اۇتاق كىمى بير قايا گۆرونودو. قازان اۇ قاينين دالداسينا يئتيشنده آتدان دۆشودو، جىداسيني يئره تىكدى، قالخانىنى اۇنە وئردى.

بير ايگيد نه قدر كى، ساغدير؛ بير ياراغا احتياج دۇيار. اۇ ياراق بير دم، بيرجه ساعات اۇنا گركلى اۇلار. اژدها نه قدر چاليشدى كى، قازانى سۆموروب اۇتا؛ جىدا ايله قالخان اۇنو قۇرودو و قويمادى كى، قاينين داليندان چىخا. قازان اۇز يئرینی اۇ قاينين داليندا آرخايينلاشديردي، آما بيردن اژدهانين هئيتيتندن قازانين بير گۆزو بۇلاشدى. قازان اۇز گۆزونه آجىقلاندى:

ای منیم نامرد گۆزوم،
قارا پۇلاد ساو قىليجين آغزيندان قۇرخمازدین،
ياندیرجی اۇخلارین پئیکانیندان قۇرخمازدین،
اۇن آلتی باتمان کافیر گۆرزو باشیمدان دیدی، قیزارمادین،
اژدها آنجاق بير ایلاندير، اۇندا نه وار كى، بۇلاشیرسان، اۇلزیرسن؟
سین كىمى نامرد گۆز نه ييمه گرک؟

خنجرینی چىخاردی و گۆزلىرىنى اۇيماغا قصد ائلهدى. يئنه فيكىرلشدى كى، اگر گۆزلىرىنى اۇيسا، بئله بير دئدى- قۇدو اورتايا چىخار كى، قازان اژدها گۆروب و قۇرخوسوندان، هئچ بهانه تاپمادان، گۆزلىرىنى چىخاريب. ساداغينداكى بۆتون اۇخلارى تۆكدو قاباغنا، سكسن اۇخون هاميسيني اژدهانين بند- بدينه ياغديردي. اژدهادا آرتيق سۆمورمك اوچون هئى قالمادی و گۆجو تۆكندی و جانینی قۇرتارماغا چالیشدی. قازان قارا پۇلاد ساو قىليجینی الينه آلدی و سييريلمیش قىليجلا اژدهانين اۆستونه يۆرودو و اۇنون يئددى باشینی بير بديندن قىليجلادی و يئره سالدی. اژدهانين زهرى يئر اۆزونه تۆكولنده زهريندن يئر اۆزونه يانار اۇدلار دۆشودو. قازان خنجرینی، قىليجینی، بيچاغینی سانجىدى و اژدهانين اۆستونده باغداش قۇردو.

للہ قىلباش ائله كى، اۇدو گۆردو؛ ساندی كى، اژدها قازانى اۇتموشدور. «آغ اكمیگینی يئدیگیم آقا- آقا» دئیهرک سييريلمیش قىليجلا چاپاراق اژدهانين اۆستونه گلدی. چاتدیقدا گۆردو كى، اژدهانين يئددی باشی قارا يئرین اۆزرينده ياتیر، قازانى دا اژدهانين اۆستونده باغداش قۇرموش وضعیتده گۆردو.

للہ دئدى: بارک الله، آقام قازان، ارليگينه يئگليگينه آلقیش قازان!

قازان دئدی: جانیم لله، اژدهانی من اولدورمه دیم، سنین دۇرومون (دۇزومون) ایله هیمتین اولدوردو. گئت، یاخشی اۇستالار گتیر، بۇ اژدهانین دریسینی سۇیدور. لله ینگ اۇستالار گتیریب، اژدهانین دریسینی سۇیدوردو. قازان اژدهانین دریسیندن قۇرخو بیلمز جانینا دۇن تیکدیردی، آغجا تۇز آغاجیندان دۇزلیش قاتی یایینا قاب دۇزلتدی. اوچ یئلکی یاندىران اوخلارینا ساداق تیکدیردی، قارا پۇلاد قیلیجینا قین تیکدیردی، آلتی پرلی ششپرینه قاب دۇزلتدی. سایانین یئلکلرینی اژدهانین دریسیندن دۇزلتدیردی. داها سۇنرا اژدهانین یئددی باشینی جلد سۇیاراق، ینگ باشینا بۇرک ائله دی. آت ایله و دۇن ایله اژدهانین دۇنونا گیریپ، پادشاه باییندیرا دۇغرو اوز تۇندو و یۇلا دۇشدو. پادشاه باییندیرا خبر چاتدی کی، قازان اژدها اولوب گلیر. اوغۇز ائله بیر صداقتلی تۆرکدور کی، آدامین نئجه اژدها اولدوغونو سۇالا آلماز. ساغدان- سۇلدان سۇزه گلیدیر کی، قازان آدام ایکن اۇنا باتا بیلمز دیک، ایندی کی اژدها اولوب، یقین کی هامیمیزی اۇتاجاق. گلین بیر تپه نین اۇستونه چیخاق و اورادان قازانین اۇستونه اۇخ یاغدیراق. بایندر پادشاه بۇ زامان سۇزه گلدی، دئدی: «منیم وکیلیم قازان ار ایگیدیر، ینگ ایگیدیر، بلکه بیر اژدهایه راست گلیب و او اژدهانی اولدوروب و اۇنون دۇنونا گیریپ. قالدی کی، قازان اژدها اولسا، آرتیق قۇهوم- قارداش تانیماز». قارا بۇداق دئدی: «پادشاهیم، منه ایذن وئر، گئدیم قازانین قارشیسینا. اژدها اولموشسا، اول منی اۇتسون».

قارا بۇداق آتین باشینی چئویردی و قازانین قارشیسینا گئتدی. سسیتئر یئرده دۇردو. ساداغیندان بیر یاندىریجی اۇخ قاپدی و قازانا دئدی: «عمی، دئییلنه گۆره سن اژدها اولوبسان. اگر اژدها اولماییبسان، منیمله عمللی- باشلی دانیش گۇروم. دانیشماسان، بۇ یاندىریجی اۇخون پئیکانی ایله سنی اولدوررم، قازان. قارا پۇلاد قیلیجین یالمانی ایله سنی دۇغرارام، قازان. اگر اژدها اولدوروبسن، غزوه لرین موبارک، او زامان اوووندان منه بیر پای وئر». قازان آتدان دۇشدو، قیلیجینی قارا بۇداغین بئلینه باغلادی. قارا بۇداق بۇ زامان قیلیج لیاقتی قازاندى، دئییلمی؟ پادشاه باییندیر ائشیتدی کی، قازان اژدها اولدوروبدور؛ ایچ اوغۇزو، دیش اوغۇزو گۇتۆرب؛ قازانی قارشیلادی. قازان آتدان دۇشدو، یئتمیش آددیم یوزودو. باییندیر پادشاهین آیاغینا دۇشدو. اژدها دریسیندن دۇزلیش سایانی تیکدی. باییندیر پادشاه سایانین آلتیندا باغداش قۇردو. قازان یئدی گۆن، یئدی گنجه پادشاهی قۇناقلا دی.

ددهم قۇرقۇد دئیر، قازان کیمی قۇچاق ایگید دنیا دان گلدی- کنچدی.

متندە گئىدىن بعضى چىتىن سۆزلىرىن آچىقلاماسى

قىسالتىمالار:

ديوان	ديوان لغات الترك، محمود كاشغرى
حيان	كتاب الادراك للسان الاتراك، ابو حيان بن يوسف الاندلسى
مهنا	حلية الإنسان و حلية اللسان، سيد جمال الدين ابن مهنا
زمخشري	مقدمه الأدب، جار الله زمخشري
سنگلاخ	سنگلاخ سۆزلوگو، ميرزه مهدي استر آبادى
ايضاحلى لغت	آذربايجان دىلى نىن ايضاحلى لغتى
دهخدا	لغت نامه، على اكبر دهخدا
تاراما	تاراما سۆزلوگو، تۆرك دىل قۇرومو
عصمت	تۆرك دىلى نىن اتيمولوژى سۆزلوگو، عصمت ذكى ايوب اوغلو
دده	كتاب دده قۇرقود (درسدىن نىسخهسى)
معجم	معجم المعانى، معجم الوسيط؛ لسان العرب؛ قاموس المحيط و باشقا تانىمىش عربجه سۆزلوكلرى احتياوا ائدىن گنىش قاپساملى سۆزلوك كاتىب
سۆز دۇنياسى	<i>Kitabi- Dədə Qorqudun Söz Dünyası</i> , Əzizxan Tanrıverdi və Redaksiya Üzvləri
حاجى يىف	<i>Kitabi- Dədə Qorqud, Əsil və Sadələşdirilmiş Mətnlər</i> , Samət Əlizadə, Tofiq Hacıyev, Öndər Nəşriyyatı, Bakı 2004
ايستاروستين	<i>Etymological Dictionary of the Altaic Languages</i> , Sergei Starostin (et al)
ايرك بيتىك	<i>Irk Bitig (The Book of Omens)</i> , Talat Tekin
دورفر	<i>Türkische und Mongolische Elemente im Neupersischen</i> , Gerhard Doerfer, Franz Steiner Verlag GmbH, Wiesbaden 1963
پاوه	<i>Dictionnaire Turk-Orientale</i> , Pavet de Courteilles, Imprimerie impériale, Paris 1870
مينىنسكى	<i>Thesarus Linguarum Orientalium Turcicae, Arabicae, Persicae</i> , Franciscus Meninsky
تۇغلاجى	<i>Comprehensive Turkish- English Dictionary</i> , Dr. Pars Tuğlacı, ABC Kitabevi, 4-cu baskı, İstanbul 1991
نىشانىيان	<i>Nişanyan Sözlük, Çağdaş Türkçenin Etimolojisi</i> , Sevan Nişanyan (https://www.nisanyansozluk.com)
كۆكن	<i>Türk Kelime Kökeni</i> (https://www.etimolojiturkce.com)
عثم	<i>Osmanlıca-Türkçe Sözlük</i> (http://www.osmanlicaturkce.com)
اورخون	<i>Orxun Yazıtları</i>
بؤل	<i>Bolor Mongolian-English Dictionary</i> (http://www.bolor-toli.com)
ش	<i>Dede Korkut Kitabının Günbet Yazması</i> , Nasser Khaze Shahgoli, Valiollah Yaghoobi, Shahrouz Aghatabai, Sara Behzad, Modern Türklük Araştırmaları Dergisi (cilt 16, sayı 2, Haziran 2019)

سۆزلۈك

(آختارما آت). صاحبى يئره دۆشورولموش آت. جراسينلر اَلشندە آقاسينۇنگ اۇنگىجە آخترمه آتلر، كسيك باشلر، دىرى دۇستاقلر نظرينه گتۆرمسە؛ نيە يارار؟ (متن). باش كسدى، قان دۇكىدى، آدم آختاردى- آدماملارى آتدان يئره سالدى. (قام بۆره نين اۇغلو بامسى بئيرك بۇيو).

كۆك اۇلاراق ارک- اساس، تمل، دايانچ. دين ارکچى- دين تملى، دينين اساسى. ارليگينه. ارلۇكۇنگا، ينگلۇكۇنگا تحسين قازان!

اصل، سۇيلو، دۆزگون. اصل سلجىك بىگ اۇغلىنۇنگ يۇمروقتىدە لاچين دالبۇر- اصل اىگيد بىگ اۇغلولون يۇمروغوندا لاچين چاپالار.

آراشدرديغيمىز قايناقلاردا تاپيلمايان و چتين آلاشيلان بير كلمه. بلكه اكولك- اگلنمك يئرى. اوق اكولكى- اۇخون تاخيلديغى و سانجىلديغى يئر. يازىلىش سهوى احتيمالى دا وار و بۇ اوزدن احتيمالا گۆره دمور دۇنلى، اوق اكولكى اۇملىلى. بۇرادا اوق- گۆموش (پاوه)، اكوك- دمير دۇنون اوزرينده كى گۆموشدن سۆسلەملەر.

چۆكمك، اۇتورماق، دايانماق. قازاقۇجلر اردميدور ميدانينده چاپۇنى دۇمان چۆكوب، تۇز اگلنماق- چاپاغان آتلارين لياقتى اۇندادير كى، ميداندا چاپاراق، هر طرفه دۇمان چۆكوب، تۇز اۇتورسون.

«لور»لار، لور خالقي (ايراندا ياشايان بير ائتينك قرۇپ). يۆگورور الوار تازى ايت اۇغلىنۇنگ مرسجوكى چكىلنده- يۆگورك لور ايتىن تۇلاسىن خالتاسى چكىلنده...

امديرسه، (كۆرپەنى) اميزديرسه. ياغلى سۆتين تۇخ اميتسه، آنا يخشى.

انسه، بۇيونون آرخاسى. مرال انگسهلى- انسهسى مارالين انسهسى كىمى.

غضب، اؤفكه. اؤيكه سېنه صبر قىلن باشدن قدا سادۇرۇر.

ايرليده گندن. بۇرولمىوب دۇغرى چيقن اوق اۇتكۆينى بارماق آتر.

بير آيچى قوش نۇوعو. بۇز اۆتلكى اردميدور چۆل يۆلرده جئيران اَلماق

مرام، ايستك، هدف. قۇمىنى قۇيۇنى ياد اۇجينه گوانلر- اوز ائلىنى اۇنودوب، باشقالارينا بئل باغلايانلار.

«اۇچ ايلديريم» ادىنى داشىيان قارا بۇلود. اۇجلارى ايلديريم كىمى گۇرونن بير قارا بۇلود. ميتۇلۇرى باخيميندان «يتددى قارداش» اۇلدوز تۇپلوسوندان ايرىلمىش، ايرىلاركن اۇجلارى حالا اۇلدوزلارين پارىلتىسىنى تمثيل ائدن بۇلود. يىدىلردن ايرىلۇبدور اوج ايلديريم- يئددىلردن ايرىلمىش اۇچ ايلديريم.

اۇدۇنو ياران

اۇرتا ياشا چاتماق، اۇرتا ياشلى كىمى گۇروغك. اۇتۇز ياشينه يئتشمىدين اۇرتالنه- اۇتوز ياشينا چاتمادان اۇرتاياشلى گۇرونر.

ياشاماق، چۇخالماغينا اىجازه وئرمك. قارى دشمينۇنگ اولادىنى اۆره دورمى- قديمكى دۆشمىنلىرىن اۇولادينا تۆره مك و چۇخالماق ايمكانى وئرمى؟

وۇردوغونو. يا اۇردۇگۇنگى اۇلامين اۇلۇ تارى!

قۇرخو. ياغيان اۆزنگويه باسندە دۇقوز تۇمان گرجستانه اۆركو سالن...

اۆرلە مك. چيغىرماق، سس سالماق (مهنا). قارا بۇلوت اردميدور گۆگده اۇرلماق.

آخترمه آت

ارکچ

ارلۇگۇنگا

اصل

اكولك

اگلنمك

الوار

اميتسه

انگسه

اؤيكه

اۇتكون

اۆتلكى

اۇچ

اۇچ ايلديريم

اۇدين يارنگ

اۇرتالاھماق

اۆرئك

اۇردۇگۇنگى

اۆركو

اۆرلە ماق

اۋرماق	وۇرماق
اۋرن	اژدها
اۋرناج	داياق، سۆيكنەجك. اۋرناماق- يئر آلماق، يئرلشمك. اۋرناماق- يئر يىندە بركيتمك (پاوه). بير كيشينۆنگ سۆيىندا آلتى ياشار اۋغلى اۋلسە، يۇرد اۋرناجى.
اۋروك	اۋردونون دىنجلىك سۆرجى (ديوان). آل اردۇلر اۋل داغلىرى يايلىمىسە، سىكۇسىندە بدۇ آتلر اۋروك اۋستە اۋتلىمىسە...
اۋسال	آلچاق، دۆشوك، نظردن دۆشموش (پاوه). اۋسال كىشى- غفلت كىچىرن كىشى (ديوان). اۋسال باخماق- بير شئىي اسكيك گۆرمك. ساغىنىنە اۋسال باخن- اينگىنە و باشقا ساغمال حىئونلارينا خۇر باخان.
اۋستىنە	(اۋستىندە). يازىلىش سەھى اۋمالىدىر، احتىمالا گۆره اۋستىندە- اۋستونىدە. ياغىرىنن اۋستونىدە گۆن دۇغوردور- كۆرگىنن اۋستونىدە گۆنون دۇغماسىنا شاھىد اۋلور.
اۋستىنك	(اۋستىنكە). اۋستىنە، اۋستونە
اۋشاقماق	كۆك اۋلاراق اۋش- خىرداجا، بالاجا. اۋشاق- كىچىك، خىرداجا (ديوان). مجازى معنادا اۋشاق- پارچا، حىصە، بۆلوك. اۋشاقماق- سىندىرماق، پارچالاماق (پاوه). آلجە لاچىن ياوزى قاز اۋشادور (متن). بير قۇچاق يىغاجنى انىنگ اعضاسىدا اۋشاتتىلار- بير قۇچاق آغاچى اۋنون اعضاسىنن اۋستونىدە سىندىردىلار (نوابى). ايرانلار خىدمتىدىن چىكمە گىل باش، اگر باشىن غە گردون دىن ياغار تاش، كى گر اۋل تاش ايله باشىننگ اۋشالغى، سعادت خطىدور گر زخمى قالغى- ارنلر يىن خىدمتىدىن چىكىنمە، حتى اگر باشىنا گۆيىدن داش ياغسا، اگر دە باشىن اۋ داشدان پارچالانسا، ياراسىنن يىرى دە قالسا اۋزو بير سعادتدىر (نوابى).
اۋكتورمك	پارچالاماق. عىنن كۆكدن اۋگۆتمك (چاغداش دىلدە اۋيۆتمك)- تۈز ائلمەك، تۈز حالينا گىتىرمك. قارا پۇلاد ساو قلىنجۇنگ ياوزى چالينچاق (چالينچاق) باش اۋكتورور...
اۋكچە	دابان (سنگلاخ). مجازى آنلامدا اۋكچەلى- جسارتلى، چالغان. اۋكچەسىز- غىرتسىز، جسارتسىز. اۋكچە ايتدى- سۆرعتلە گىرى دۇندو (پاوه). مئندە اۋكچە دىن- ھۆجوم ائىدن، ضربە وۇران، ھابىئە اۋكچە گلۇر- سۆرعتلە گلر. اۋكچىل آلور- اۋن سىرادا يىرلش.
اۋلاماق	بۆيۈمك، اۋلو اۋلاماق، مشهور اۋلاماق. اۋلادوۋچە غمۇسى قازان، آتاسى قاراگۆنەيە امىد اۋلن...
اۋلت	يۇلۇخوجو خستەلىك. قدىمىدن اىچىندن اۋلت چىقمىز رۇم ائلى.
اۋلزمىك	گۆجىدن دۆشمك. اژدها دىندۆكلرى بير يىلاندىر، اندە نە وار كى، بۇلاشۇرسىنگ، اۋلازۇرسىنگ؟
اۋلكەلنىمك	اۋزونە تابع ائتمك. شىروانىلن شماخىنى اۋلكالنىن...
اۋلنگ	ياشىل بۆلگە، اۋتلاق (دەخدا، سنگلاخ). اۋلنگ يىردن اۋلنگ يىرە تىكىلىندە بارگاه ائولى...
اۋمۇرۇماق	اۋغۇلماق. آدا باسە يىرىندە ھىيتىندن يىر اۋمىلن... (متن). گۆرورسىنمى، آى اۋغول نەلر اۋلدو؟ سارپ قايلار اۋينامادى، يىر اۋبىرىلدى. (دىرسە خان اۋغلو بۇغاج بۇيو)
اۋنگ گۆركى	اۋون گۆزلىكى، ياراشىغى.
اۋنگۆرتمك	ايرلى يە يۇنلىتمك. آلا پارسلر اۋنگۆرتدى- آلا بارسلرى قاباغا سالىدى، ايرلى يە يۇنلىتىدى.
اۋنگىجە	اۋنۇندە، اۋنۇنە... آفاسىنۇنگ اۋنگىجە اخترمە آتلر، كسىك باشلر، دىرى دۇستاقلر نظرىنە گۆنۇرمسە، نىە يارار؟
اۋئاق	دۆزلىك، يۇلونا دۆشمك. گۆنۇنگ دۇغسونگ، ايشۇنگ اۋنسۇنگ (متن). آلالە- آلالە
(اۋنقماق)	دۇمەيىنچە ايشلر اۋنقماز (كتاب ددە قۇرقۇد، مقدمە)

اۋىنسە	(اۋىانسە). اۋىانسە
اياسى	يىيەسى، صاحىبى
ايپچىن	زىرئە. بىر مەخنت كۈتۈسى تېسەندىن دابانىنە گىيسە پۇلدا، اۋلسە ايپچىن. مۇغولجا اۋپچىن-زىرئە (دۇرغۇ).
ايرىمىك	داغىلماق، كۈھنلىك. وارە- گلە ايرىغدى كەبە يۇلى.
اير، ايرجۇق	يەر، يەرچىك
ايرغاماق	داغلاماق. آل علملر آچىلۇرسە، گۇگدە ايرغانۇر.
ايكى سايمز	ايكى دىفە سايمايان، تردد ائتمەين. ائشمگە، دۇگۇشمگە ايكى سايمز تۆم يۆركلى...
ايگ	ايگ، اياغچىندان دۆزلىلمىش، ايلپىك ايرىمك جىھازىندا ايشە يارايان، ايكى اۋجو سيورى اۋلان آلت (ايضاحلى لغت). ايگ آغاچى- ايگ قايرىماق اۋچون ايشە يارايان بىر نۇوع آغاچ. ايگ ياي- ايگ آغاچىندان حاضىرلانمىش ياي. ايگ يايلى- ايگ آغاچىندان دۆزلىش ياي صاحىبى اۋلان اياگىد.
ايلرىجە	اۋنجول اۋلاراق حرەكەت ائتمەك، اۋردونون اۋنوندە يئر آلاراق ھۇجوم ائتمەك
سگىرىمك	ھۇجوم ائتمەك. قاتلامدى، ايلغادى قازانۇنگ آردىنچە...
ايلغاماق	ايم- اشارت، علامەت، (عسگرى بىرلىكلر آراسىندا ايلەن حرەكتى ايلە وئرىلەن) اشارت. بۇ اساسدا ايمىرەك- تىرىمەك، حرەكەت ائتمەك. ايكىرىمى مەين ياغى گلدە دىئىندە يۆرمەن ايمىرەدۇم.
ايمىرەمك	دۇيغولانماق، حىسسىيات كىچىرىمەك. آغايىلر مەلشۇرسە، كۈنگەل ايمىر...
ائشيك	ساراي، قات، تالار، قاپى (پاۋە). ائشيك آقاسى- ساراي ايشىلرىنى دۆزەلمەك وظيفەسىنى داشىيان دۇولت مەستولو.
ائلچى دۆزمەك	اۋخ باغدىرىماق. دۇرۇشمىشچە ياد ياغىنى دارۇر، گلۇر اۋرتالۇقدە ائلچى دۆزەر.
آبدال	درويش
آبى	چكىنگەن. كۆك اۋلاراق عربجە ابا- چكىنەك، رد ائتمەك، قبول ائتمەكەك. عئىن حالدا اباىمق- رد ائتمەك، امتناع ائتمەك (پاۋە)، حەتتا قازاق تۆركچەسىندە اباى (مەشھور قازاق شاعىرى و مەتەكرىنەن ادى)- احتىياطلۇق، دىقەتلى اۋل. بۆتۈن بۇنلار اىساس گۇتۇرەرك، ملايم اياپكە بىزگىزمىش اباى كۈنگەل- ظرىف بىر اياپە بىزىزمىش چكىنگەن كۈنول.
آدا باسا يىرىمك	گۇجلو آددىملا يىرىمەك، ھۇجوم ائتمەك. آدا باسە يىرىندە ھىيتىندەن يىر اۋمىرلن...
آرخالۇقچاقىدوم	آرخالۇقچاقىدوم دۇنوم- آرخالۇقچا اۋلان دۇنوم.
آرخۇ داغ	داغ ادى
آزۇ	آزۇ دىشى، آزى دىشى
آشرى- آشرى	طىنابلار اشرى- اشرى چكىمەك- چادىرىن دۇرد يانپىندان طىناب چكىمەك.
آشرى سالماق	آشپىرماق. آلەين باشىن گۇتۇرور، اشرى سالۇر...
آشماق	بىر- بىرىنە قۇۋوشماق، بىرلەشمەك (پاۋە). آشن يىزدە ايكى قۇشون بىر/ بىرىنە قارشى گەلسە- قارشىلاشما يىرىندە...
آشۇق	قۇل سۇموگو (مەنا). گىنگە ساتانلى، آشۇقى اۋزون...
آغايىل	قۇيۇن سۇروسو
آغۇ	زەر. آغۇ ساچدۇم، يىر بۇيادۇم...
آغىل	قۇيۇنلار اۋچون ساخلاماق و بىسلەمەك يىرى.
آق، آقچا	آغ، بۇل، گىنىش، گۇجلو، اۋجا، نىجە كى عئىن كۆكدەن آغاچ- يۆكسەن، اۋجالان، ھابىلە آغناماق- اۋجالماق (آنلام دىيىشمەسى ايلە آغناماق- اۋجا يىزدەن دۆشمەك). آق، الجە مىدان-

اۇجا، مۇحتشم ميدان. آقچە برجلى قلعه‌لر- اۇجا بۆرجلو قالالار. آق بىلكدە- گۆجلى بىلكدە. آق اكىمگىن يىندىگۆم آقا- بۇل اكىمگىنى يىندىگىم آقا. بۇرولدىر، بۇرولدىر. گۆر مىشەنۆنگ كۆلرېندە آصلان انگرۇر. آوا، دۆزىلىك. آلچاق، آوہ يىزلرە چىسكىن اۇلدۇم...

انگرۇر (آنقرۇر)

آوہ (آوا)

آی اۆتہ، يىل

دۆلانہ

آيدىن

۱ - (اسم) ايشيق، نور تارلاسى، گۆندوز، گۆنون ايشيق زامانى، صباح چاغى. آيدىن/آقشام دىمۆبىنى دۆندە يۇرت- گۆندوز/گىنجە بىلمەدن/داواملى اۇلاراق گىنجەلر يۇرۇين ۲ - (صفت) ايشيق، آيدىن. قۇناقىنە گل دۆش دىن گۆزىن آيدىن قىلدۇرۇر. آيرىلمىش. يىددىلردن آيرىلۇبدور اۇچ ايلدىرىم- يىددىلردن آيرىلمىش اۇچ ايلدىرىم (يىددى قارداش اۇلدوز تۇپلوسوندان آيرىلمىش «اۇچ ايلدىرىم» ادلى بۇلود). ھابىئەلە آيغاق- انگى بۇش، يانشاق (پاوه). آيقاقلرۆنگ آغزىندىن، چۇقۇلرۆنگ دىلىندىن، قۇرو ھەتان بلاسىندىن، دەم دىر، حق تعالى ساخلىسۇنگ جانۇنگىزى. آيدىن، دۇرو. آيىندۇرى داشقۇن سۇيۇنگ تۆرگىنى سىنگ، اۇملەگىلن.

آيرىلىبدۇر

آيقاق

آيىندۇرى،

آيىندۇرى

باخىنچاق

آتىن قۇللارى و قىچلارى نىن آلت سۆمۆگو (سنگلاخ). آشۇقى اۇزون، سۇى دىرناغ، دىك باخىنچاق بدۇ.

باداتماق،

بادادماق

يىنىلمىك، مغلۇب اۇلماق. كۆك مصدر اۇلاراق باتماق- (بىرىنە) غالب گىلمىك، يىنىمىك. بۇرادان باداتماق- يازىق دۇروما دۆشمىك، مغلۇب اۇلماق. اۇل اۇزىنى بادادۇرمى؟ بادادماق يۇق.

بارگىر

(فارسجا) يۆك داشى يان (آت و باشقا حثىوان). بدۇ آتلىر يۆلە گىرسە، يۆلدىن قالسە، اصليندە بارگىرى وار، مانعى اندن.

باز

عربجه باز- قارچقاي (مھنا). طبل الباز- قارچقاي و باشقا آليجى قۇشلارى قالخماغا و اۇولاماغا تحريك ائتمىك اۆچون دۇيولن طبل. عثىن معنادا تۆركچە قاقراغۇ (مھنا). آج قارچقاي يازى طبل بازى چاليندە ياسدى گۆللر قىيىسىندىن سۇنە قاير.

بازو

بالقماق

پارلاماق، ايشىقلاتماق، ايشىقلاتماق. قارا گىنجە اۆلندە بالغۇر- دۇغار بىدرلى آي- قارانلىق گىنجەدە پارلايىپ دۇغان دۇلغون آي.

بحرى قۇش

سۇ قۇشو، دىز قۇشو. بىر نۇوع آليجى قۇش. بحرى قۇشلىر گۆتۆرتدى- (اۇو زامانى) بحرى قۇشلارى اۇچورتىدو.

بۇختى دوه

بدو (بدؤو)

(افسانە يە گۆرە بخت النصرة منسوب اۇلان) عرب- عجم قارىشىغى بىر دوه نۇوعو. عربجه بادىة (چۆل) سۆزوندن قايناقلا نازاق بدؤى- چۆلە منسوب اۇلان. ھابىئەلە عربجه خيول البدو- بدؤو آتلا. باشقا لهجهلردە ھابىئەلە بيداو- چاپاغان آت (سنگلاخ). شام آتلى، شام بدؤلى، اىگ يايلى...

بۇراق

بغداش

(بغداش)

بۇرا- سارا

پىغمبرىن معراجا گىندە مېنىدىگى آتلاردان بىرى. باغداش. قازان خىنجرىن سانجىدى، قلىجىن سانجىدى، بىچاقىن سانجىدى، اژدهانۇنگ اۆستىندە بغداش قۇردى.

بۇرارق و سارارق (ش). بۇرا/سارا چاپماق- آردىچىل اۇلاراق ساغا و سۇلا يۇنلەرك چاپماق.

بۇرا/سارا چاپار اۇلسن، دشمنە يۆگۈرۈك يىتەر. پۇسكورتىمىك. قاباق يارۇب، قان بۇركۇمىك.

بۆركۈمىك

قارتال، نىجە كى مۇغولجا بۆرگند- قارتال. چال قارا قۇش قىناقلى، قارا بۆرگۈت صفاتلى...	بۆرگۈت
يىر آدى	بۆرە دۈست
بۇرۇ، قۇرد. دۇمانلى داغ بۇرۇسى.	بۇرى
اصليندە دوەنن بۇيورمەسى. بۇرادا بۇزلاماق- سىلىندىرىمك، چالماق. ايكي جانبدن نقارەلر دۇگۈلسە، كرنايلر بۇزلىنسە...	بۇزلاماق
بۇسارىق، قارا بۇلود، اۇزاقدان ياخىنلاشان دۇمان (حيان). قاي/بۇسالوق اردميدور تۈكلىن تۈكۈپ، يىزا سىنۇپ، يىر سۇيودماق- قارا بۇلودون لياقتى اۇندادير كى، ياغمۇر تۈكە، يىرە چۆكە و يىر سۇيودا.	بۇسالوق
پۇسوداكي	بوسودكى
ايكي ھۆرگۈجلو دۈە (پاۋە).	بۇغور
مفصل، سۆمۈكلرين اۇنىناغى. ئۇغىن، ئۇغىم- قامىشدا اۇلان مفصل (ديوان). سىكىن اۇقى ساداقىندن تۈكىننچە اژدھايە بۇقۇن- بۇقۇن شىشلىدى.	بۇقون، بۇغون
دۇيماق (ديوان). مصدر اۇلاراق چاغداش اذربايجان تۈركجەسىندە بىخماق- دۇيماق، چىيرىمىك. كۈنۈل بۆكر- كۈنۈل دۇيار، ھوس دۇنر.	بۆكمك
يۇل بۆكمك- اۋتمك، طى ائتمك. قايتابانلر چكىلسە، يۇلە گىرسە، يۇلر بۆكر- دوەلر سىرايا دۈزۈلسە و يۇلا گىرسە، يۇللار اۋتر.	بۆكمك
ار بۆگۈردن- دۇيوشچولرى بۇيوردن، باغبردان.	بۆگۈرەك
بۇلماق، قارىشماق. اژدھانۇنگ ھىيتىندن قازانۇنگ بىر گۈزى بۇلاشدى.	بۇلاشماق
تۈپتمك، يىلتىتمك (ايضاحلى لغت)، گۈركىزمك (پاۋە). آلا جىدا بۇلۇپ، غىمى آت بىلىندن قارا يىرە دۈشورماق.	بۇلاماق
قىلىجىن آغىزى، كىن يىر، نىجە كى سۈگىسون بۇلك- بۇيىون وۇرماق. بىلچاقىندە آلجە قانلر دۇندىرمەسە... (متن). عىنن حالدا بالچاقىندىن اۋل قىلىجى برك تۇندو- قىبضەسىندىن (تپە گۈز بۇيو).	بۇلچىك
سۈگىسون بۇلك- بۇيىون وۇرماق، انسە پارچالماق.	بۇلك
بۇيۇمك، ياشا دۇلماق.	بۇيۇمك
گۈۋەك، اعتىماد ائتمك (سنگلاخ). بىر- بىرىنۇنگ سۇزىنە بىتمەيەلر.	بىتمك
بىرى جوكىن اۋلۇبنى- اۋنلاردان بىردانەسىنى آلاراق...	بىرى جوك
	(بىرىجوك)
بىلگىن. خوب ساغىنىشلى دەم كىمى بىلگى كرك.	بىلگى
يۇخسول و مىسكىن (عتم). بىرە/ مىسكىن خىر گۈرمز كۆرىلن ناكس بايلر- يۇخسوللار خىبرى اۇلمايان لباقتسىز و جسارتسىز بىگلر (متن). تۇلو قۇشۇنگ ياورىسى، بىرە/ مىسكىن اۋمودى- يۇخسوللار بىن اۋمىدى (سالۇر قازانن ائوى ياغمالاندىغى بۇي).	بىرە (بىرە)
قىزارماق. اۋن آلتى بائەن كافر گۈرزى تېمدن دگى، پۇرتلەمدۇنگ.	پۇرتلەمك
حركتلى، ائلچى ماھىيتىندە اۋلان. ايكي اياغە سگىر دىئىندە پىكىلى دىل.	پىكىلى
مىتندە ايشلىنىش، چىتىن آلاشيلان بىر عىبارت. تاپ- تاپ دۇرر اىكن آدم سندن، نە ياواش دىل! (متن). اسكى قايناقلاردا تاپ- يىترلى (مەنا، ديوان). بۇ آش بىنگا تىب- بۇ يىتمك مەنە يىترلىدىر. تىب بۇلدى- يىترلى اۋلدو (ديوان). مىتندە دىلىن نە زامان ساكىت و دىنچ (ياواش) اۋلدوغو، نە زامان ايسە سۇزلو اۋلدوغو بارەدە دانىشلىير. تاپ- تاپ دۇرر اىكن آدم سندن، نە ياواش دىل، تىرتدقچە سۇزە گىرسە، چۇق سۇزلى دىل! بۇرادا «تاپ» كلمەسى ايلە «تېرەك» (دىندىرىمك، سۇزە تۇھاق) كلمەسى فۇنتىك باخىمدان قىرنە تشكىل ائدىرلر،	تاپ- تاپ

سمانتىك باخىمدان ايسە آنتونىم (ضد معنالى) كىلمەلەر كىمى سىلىنلەر. بۇ باخىمدان بىللە بىر يۈزۈم منطىقى كۆرۈنۈر: مادام سنى دىندىرەن اۇلۇر، نە قدر دىنجىسن، ائلە كى بىر كىمەسە سنى دىندىردى و سۆزە گىردىن، نە قدر سۆزلۈسن!

باشلىق، حربى باشلىق، دىيلىقە، (تۆركىيە تۆركجەسىندە) تۇلقا، (چاغاتايچا) تاۋۇلقا، (مۇغولچا) تاغۇلقا، تۇۇلقا، (كۆك اۇلاراق مۇغولچا) تۇلقاي-باش.

يۇلتىمىك، حركەت گىرىمىك. ساق اۋۇمدىن سۇل اۋۇمە پىيالەنى تېرەمدۇم، قارىلۇمى قارشى وئۇب قارا داشى ساخلىن قازانيدۇم- پىيالەنى ساغ اۋۇمدىن سۇل اۋۇمە وئرمەندىن، قۇللاريمى قارشى وئرىپ، قارا داشى ساخلايان قازان ايدىم.

داورانىش، حركەت. يىئىق باشىنى بىر تىرىلىن سۇيۇنى...

تۇستۇ. يىئىق يىزدە قۇيى- قۇيى تۇتۇن چىقار كۆردى.

تۇراغاي. كاكىلچە تۇرقىلر سايىندە...

(مۇغولچا) سۇرعتلى، يىيىن، سۇرعتلە آخان، كۆر. بۇيۇك رۇس يازارى ايوان تۇرگىنىف- يىن

آدى عىنىن كۆكەندىن تۇرەمىشىدىر. آيىندۇرى داشقۇن سۇيۇنۇك تۇرگىنىسنگ، اۋۇلەگىلن (متن). تۇز آغاچى. عىنىن كۆكەندىن اۇلاراق فارسجا طوس- تۇز آغاچى. يايىلار يىن اۋۇزىنە چىكىلمىش تۇز آغاچىنىن قابىغى. آقچە تۇزلى يايىلر سۇيۇنۇر.

گۇيە سۇۋورماق. تۇز تۇزاردى- تۇز گۇيە قالغدى (دىۋان). تۇمچوقىنۇنگ اۋۇجىندە تۇك تۇزادور- دىمىدىكىنىن اۋۇجۇندىن قۇش لىكى سۇۋورار.

قىسا.

كىلمەنىن معناسى ائلە چۇخ آيىدىن دىيىل، آنجاق تۇكا- داغ، تپە (پاۋە). بۇ اساسدا بىلكە تۇقا بۇيلى- اۋۇجا بۇيلى.

يىزىنى آرخاينلاشدىرماق، يىزىنى بركىتىمىك. قىبانۇنگ دالاسىندە اۋۇزىن تۇقتاشدۇردى.

ياغمۇر، تۇكۇتۇ. قاي/بۇسالۇق اردىمىدۇر تۇكلىن تۇكۇب، يىزا سىنۇب، يىز سۇيۇدماق.

تۇلو، آيرى- اۋۇرو. تۇلوتىلىسنگ دىيۇبىنى دۇگۇلۇمى، سۇگۇلۇمى؟

بۇرك، بعضى قۇشلار يىن باشىنىن اۋۇستۇندە اۋۇلان كاكىل. شاھى شىنقار ياورىسىنۇنگ

تۇماقەسى آلىنسە... (متن). باشىما آلتىن تۇماقە، تاج زىر، چۇن مىنى حق بىلا قىلمىش

تاجور (پاۋە).

(اسكى تۇركجە تۇمشۇغ) دىمىدىك. تۇمچوقىنۇنگ اۋۇجىندە تۇك تۇزۇتسە...

دۇيوش وضعىتى آلمىش اۋۇردۇنۇن اۋۇرتاسىندا حركەت ائىدىن حربى حىصە.

مۇغولچا چانقا- اۋۇجا، يۇكسىك، گۇچلۇ، سرت. تىمورىلر و صفويلر دۇۋورۇندە پادشاھىن

سىياسى و حربى مۇسالىلر اۋۇزە چالىشان يۇكسىك رۇتبەلى مشورت شوراسى (سنگلاخ،

دۇرۇر، پاۋە). اۋۇن آلتى جانغى بىگى ضربىنە قايم دۇرۇن...

جىلد- (عربچە) گۇچلۇ، مۇحكىم، دايانىقلىق، دۇزۇملۇ (معجم)، يىيىن، سۇرعتلى (دهخدا،

ايضاحلى لغت). بۇيى اۋۇزۇن بۇرلا خاتۇنى جىلدۇ قاين قازانيدۇم. سۇز يۇخ كى، قازان بۇرادا

بىر قادىنى سۇرعتلى طرزەدە اۋۇزۇنە حىيات يۇلداشى ائىدىگىندىن و اۋۇنۇلا ائولندىگىندىن

دانىشىر. كىلمەنىن باشقا بىر يۇزۇمو: جىلدۇ قاپىنگ- چالدى قاپان، چالاراق قاپان، سۇرعتلى

طرزەدە اۋۇزۇنە حىيات يۇلداشى ائىدىن.

جىدانىن اۋۇجۇندىكى دىمىر حىصە.

مۇغولچا جاد- ئىيزە، مىزراق.

(مۇغولچا) ايجىد.

تاولغا

تېرەك

تصرف

تۇتۇن

تۇرقى، تۇرغى

تۇرگن

تۇز

تۇزۇتماق،

تۇزاتماق

تۇسمە (تۇسما)

توقا

تۇقتاشدورماق

تۇكل

تۇلوتلى

تۇماقە (تۇماغا)

تۇمچوق

تىپ

جانغى

جىلدۇ

جىبىر

جىدا

جىراسون،

جىلاسون

چاقمۇر	ايلىدىرىم. چاقمۇر گۈزلى.
چالۇق آت	سۆزە باخمايان، اپبە كىلمەين آت (پاوه).
چالیشماق	بىرى - بىرىنە قارشى قىلىنچ چالماق.
چاو	اۇجا سىسلى (حيان). چاو آرئىلر - شۆھرتلى اىگىدلر.
چەر (چۆر)	يازى سھوى اۇلا يىلر، احتىمالا چۆر - آزار، يامان گۆن. چالۇق آتلر ياوزىنە چەر (چۆر) اۇغراسونگ - يامان درده دۆشسون، آزارا دۆشسون.
چەرالماق	(گۆزلرلىنى) قىيىماق. گۆز چەرلۇر، داغ گۆزادور - دىقتلە باخار، داغلاراي گۆزدن كئىچىر.
چرخىچى	چراغك - (دىقتلە باخماق اۆچون) گۆجىنمك (پاوه).
چۆلبە	كىلمەين معناسى آنلاشلىمىر. بلكە چرخىچى - اۇنچو، اوردونون اۇنوندە گئدن آلپ
چۆۈرمك	داغ آدى
چىچىك	چۆيۈرمك. چۆۈرۈلمىشىدى - چۆيۈرلىمىشىدى، تۇنقال اۆستە چۆيۈرلەر كىزاردىلىمىشىدى.
چىنقىماق	مىركەرلر چىچىگى - دۆيۈش مئيدانلارلىندا جىسارتلى ار.
حق يىرى	كىلمەين معناسى قۇلايجا آنلاشلىمىر، بلكە ياسىنى چىنقر تېر - كىشەنىيىب، بىيەسىنى تىپىكلر.
حقار	قىير، مزار
حملەلنمك	مىتندە كىلمەين ايمىلاسى دۆزگۈن گۆرۈغۈر. چۇخ احتىمالا گۆرە عربجە صقار - قىزىل قۇش،
حوالە	لاچىن، سۇنقور.
خدنگ	ھۆجۈم ائتمك
خىزان	چىتىن آنلاشلىان بىر كىلمە، آنجاق آذربايجانلىن بعضى يىرلى لەجەلرىندە بىرىنە ھاوالا گىلمك - دۆيىمك، دىوان تۇتماق (ايضاحلى لغت). بۇ اساسدا بلكە حوالەلر قالدۇرور - قالا دۆين حربى آتلر اىلە قالانىن دىوارلارلىنا ضربە ائندىر.
داراماق	(فارسجا) تۇز آغاجى. تۇز آغاجىنىن قابىيغى يايلارىن استحصاللىندا ايشە يارار، شۆيلىرى ايسە اۇخلارلىن حاضىرلاغاسىندا. گئندىكجە «خدنگ» سۆزو «اۇخ» معناسىنى قازاغىشىدىر، آنجاق اصللىندە بىر نۇوع آغاج آدىدىر. اىگ يايلى، خدنگ اۇخلى (متن).
دالاماق	خىزان، عايىلە (پاوه)، قادىن و اۇشاق. باشى آچىقدن خىزان سۆرۈدم - «باشى آچىق» آدىلى يىردن عايىلەلر سۆرگۈن ائتدىم. باشقا يۈزۈم: عايىلەلر باشى آچىقدان ساغ - سالامات كئىچىرتدىم.
دالاماق	يىنمك، مغلوب ائتمك. دۆرۈشمىشجە ياد ياغىنى دارۇر، گىلۈر اورتۇلقىدە ائلچى دۆز. اسكى تۆركجە تاراماق - داغىتماق، يىنمك. آئىنگ سۆسىن تارادى - اۇنون اوردوسونو داغىتىدى (دىوان).
دالبماق	دىشلەمك، قاپماق. قارا كۆپك ايت اۇغلىنە قۇرت ائنگى اۈزىنى دالادۇرمى؟
دالو	قاناد چالماق، چابالاماق، چىرىپىنماق (دىوان). يۇمروقىدە لاچىن دالبۇر.
داو	(مۇغولجا) چىگىن (سنگلاخ). گئنگ دالىندە يۇمشاغسە، قربان آرا گۆتۈرىندە سارى يايلى نىە يارار - گئنىش چىگىندە تارىم چكىلمەسە، قۇتو اىچىندە داشىيىغىن كمانىن نە معناسى وار؟ (عربجە طوع) اطاعت، (كۆنۈللۈ اۇلاراق محاربيەيە قاتىلماغا) راضىلىق. داۈلى - كۆنۈللۈ. منم - منم دئىندە داۈلى اىگىد...
درمك	يىخماق، تۇپلاماق. درىنتىلر - دۆرد بىر ياندان گىلن قارماقارلىشىق آدمالار. درىنتىلر يىتقىلە، بىر يىزدە كىتلى اۈلە.
دست دگىرمى	(دس دگىرمى). تمامىلە دىيرىمى.
دگۆلىدۆر	بۆگۆنكۈ دئىيلىشە دئىيلىمىدىر - اۇلان. ھر قاناتى بىر ار آرشۇن دگۆلىدۆر شاھى شىنقار - ھر قانادى بىر آرشىن اۇلان سۇنقور...
دگەمك	ضربە وۇرماق، يىخماق، دۆيۈشمك. دگدۈگى اىگىدلرە حۇرمەت ائدن - دۆيۈش و دۆشمەن

قارشى وۇرۇشان ايگيدلرە حۇرمەت ائىدىن... باغلانتىسىنى اچىقلاماق چىتىن اۇلسا دا، عربجە دىگەن: وۇردۇ، يىخىدى، تۇرپاقلا بىر ائىلەدى. كەلا اىدا دىگەن اۇرۇش دىگەن دىگەن. اصلا بىلە دىيىل، اۇندا كى يىر ائىل / اۇست اۇلدۇ (قرآن كرىم، الفجر: ۲۱).

دەلد (دۆلدۆل)

على عليه السلامين ائى.

دەلمەك

يارماق. ارسىلن كۆر سۇيىنى دىلپ كىچىن... (متن). ايلرو ياتان دىگىزى دىلدىم، كىچىدىم- يارىپ كىچىدىم. (غازىلىق قۇجا اۇغلو يىگىنك بۇيو)

دىگىز گونى

دىنەزدە، گوندوز واخى. يىلە يالپا تۇخونىدە دىگىز گونى- گوندوز واخى دىنەزدە پارىلىتى يىلە تۇخوناندا...

دۇتوم

اۋزۇنلۇق اۋلچوسو. عىن حالدا احتىمالا گۇرە تۇتوم- قىضە. يىددى دۇتوم پۇلاد شىش- يىددى قىضە پۇلاد شىش.

دۇدۇش

تۇتاش، برابر، ائش، بىر- بىرىنە قارشى. آيىلن گون سىگىردۆرسە، دۇدۇش گىلمز (متن). گۇزوم ياشى كى يۇرك قانى غە تۇتاش گۇرىنۇر، بۇرۇر قانىم غە تانۇقلۇق، اگرچى ياش گۇرىنۇر (نوابى).

دۇرۇلاق

آرىق، ضعيف، ئۇلاق- آرىق، اينجە (دىوان). تۇرۇلاق- ساققالسىز (پاوه). دۇرۇلاق اۇغلان سۇيۇر، آتاسىنۇنگ ائويندە مرادىنە / مقصۇدىنە حق يىتۇرسە.

دۆرە

مصدر اۇلاراق دۇيۇرمەك- آشىرماق، يىخماق، مغلوب ائتمەك. آلاى خانىلن بۇلاى خانى دۆرە باسن- دۇيۇرىپ باسان، مغلوب ائىدىن.

دۇققوز تۇمن

گۇرجۇستانىن اسكى آدى. اياغىن اۋزىنگۇيە باسندە دۇققوز تۇمان گرجستانە اۋركو سالن (متن). دۇققوز تۇمن گۇرجۇستانىن خراجى گىلدى. بىر آت، بىر قىلىچ، بىر چۇماق

گۇرجۇستان

گىتىردىلر. (بىكىل اۇغلو امران بۇيو)

دۇگدو

ضربە آلتى، ضربە وۇرماق اۋچون ايشە يارايان آلت. دم شىشپىلر دۇگدوسى.

دۇگە- دۇگە

وۇرۇشاراق، دۇيوشەرك. دۇگە- دۇگە غنىمىندىن اۋل قلەنەنى آلسىدى!

دۇل

دۇل، نسل، تۇخوم، تۇرەمە. آغايىلر سۇيۇر، بازە قارشى ملەشۇپ دۇلن تۇكسە.

دۇلۇمجا

دولانباچ

دۇن

گىجە

دۇن سۇمورىمەك

دۇيوش زامانى اۋدەها كىمى درىندىن نفس آلاراق، قارشى طرفىن حربى گىيىمىنى ايجىنە چىكىمەك.

دۇنك، دۇنك

يۇوا. گۇر مىشەنۇنگ كۇلىندە دۇنك سالۇر...

دۇولت

۱- ثروت ۲- سعادت ۳- عاغل و بىلگى. دەدم دىر، حق تعالى دولتىلن بىلگى وىرسۇنگ.

دىرىلمەك

ياشاماق. حىلە ايلن دىرىلمەك ار اۇغلنە دىرىلۇك اۇلر.

دىگىرىجەك

ساغرى، آتېن ساغرىسى. دىگىرىجەك يۇمىرى بدۇ آتلىر

دىنجىخماق

(چاغداش تىنجىخماق) چىتىن نفس آلماق، نفسى دارىخماق (ايضاحلى لغت). قۇرساقىنە آغۇ دامرسە، دىنجىخۇرمى؟ دىنجىخماق يۇق.

دندۇكلرى

اۋدەها دندۇكلرى اصلى بىر يىلاندىر- «اۋدەها» دىيىلن، اۋدەها دندىگىن...

ساتان

بۇد، اۋنبدان آياغىن اۋجونا قدر اۋلان حىصە (پاوه) آلمە گۇزلى، گىنگى كۇكسىلى، گىنگى ساتانلى- (آتېن بۇدلارىن دۇلغون و گۇجلو اۋلدوغونو وۇرغولاير).

ساداق

اۋخ قابى

ساز

۱- قامىش، قامىشلىق ۲- مىشە (حىان)

ساسى

(اسكى تۇركچە ساسىغ) قۇخوموش، ايرىنج. آدم ايجىمىز، بۇلۇنۇق، ساسى سۇ دامارىندىن چىكىلسە يىنگ.

ساغىن	اينك و باشقا ساغمال حيوانلار. ائشىگىندە ساغىنىنە اۋسال باخن- كۆوشىنىدە اينگىنە خۇر باخان...
ساغىنماق	ساغماق، ظن ائتمك، نظردە تۇتماق. اباسىنى ساغىندۇقى يۇرلىرىنە يىتتۈرۈر- يىبەسىنى نظردە تۇتدوغو يۇرە چاتدېرار (متن). حقير باخما منە، كىمسەدن ساغىنما كىم (فضولى). اى بحر، ساغىنما سىنن آنجاق گھرىن وار (فضولى)
ساغىنىشلى	۱ - ساغىغىلى، شۇھرتلى، ۲ - باشقا بىر احتمالا كۆك اۇلاراق ساو- دانىشىق. ساغىنىشلى- شېرىن دىللى، فصاحت صاحىبى. خۇب ساغىنىشلى دەدم كىمى بىلگى گرک- گۈزل دانىشىق صنعتىنى باجاران دەدم كىمى بىلگىن اۋمالى.
سالّا (ساللا)	جايناقلا سالدېرماق، ھۇجۇم ائتمك. مۇغولجا سالاخ- ھۇجۇم ائتمك، پارچالاماق، يئىنمك، مغلوب ائتمك، نىجە كى مۇغولجا ساللا- جايناق، قارماق. ساللا اۋرۇر- ساللا وۇرار، جايناقلا ھۇجۇم ائدر.
سالخۇم	(تۈركجە) اۋزوم سالخىمى
سالخۇم	(مۇغولجا) سرىن. اصلىندە سالخى- يىل. سارى قيا سالخۇمىندە يۇر يۇرلۇر.
سالۇر	(مۇغولجا) قىلىنچ چالان (سنگلاخ)
ساو	كسكىن، ايتى. قارا پۇلاد ساو قىلىجىلر. فارسجا زر ساو- ارىدىلمەمىش قىزىل (زمخشرى)، سۈرتۈلمۈش و اۋغولمۈش قىزىل (دەخدا)، نىجە كى فارسجا سايدىن، سودن- سۈرتەك، اۋغماق، ايتىلتمك (دەخدا)، سوھان- بۇلۇو، ايتىلتمە آلتى. كىلمەنن ھانسى دىلدىن قايناقلاندىغى بللى دىيىل.
ساي	آدىلى، سانلى. ساي اۋغوزونگ وصفىن قىتلر اۋلسە، باشە يىتتۈرە بىلمز.
ساياخان	چىتىن آنلاشيلان بىر كىلمە، آنجاق مۇغولجا ساياخان- گۈزل. قارا پۇلاد ساياخان داش- قارا پۇلاد كىمى گۈزل گۈرون داش.
سايىرماق	تېتەك، ضعيف ايشىق يايماق، پارلاماق، شفق بۇراخماق (ايضاحلى لغت). ساداق آرا سايىرىدە سكسن اۇقلار نىە يارار؟
سَتر	(عربجە) اۋرەك. بۇرادا معنا دىيىشىمىنە اۋغرايىراق سَتر- چىلپاقلىق. آجۇنگ قارىن دۇيۇرە، يالانگاچۇنگ سترىن اۋرتە.
سَترىگىنمك	(سَترىگىنمك). دقتى آرتىرماق، شىبەلنمك. قۇيروقىنۇنگ اۋجىن گۈرىدە سَترىگىنۇر- دىقتىلى طرزە باخار، شىبەلەر. كۆك اۇلاراق سَترىمك- ظن ائتمك، شۇبەلنمك (دىوان، حيان).
سكىسنمك	دىكىسىنمك، يىرىدىن قالخماق. سكسن مىن دىئىندە سكسنمىدۇم- ترپىنمە دىم، يىرىمدن قالخمايدىم.
سُكُو (سۆكۈ)	سۆنگۈ، مىزراق
سگىرەك	حركت ائتمك، چاپماق، سۈرعتلە يۈرۈمك. ياياق اۋلسە بىر اىگىد، چۇق سگىرتسە، عقل آزر، بىلىك چاشر. بۇ فعل آذربايجان تۈركجەسىندە گىللىكە تائىرلى فعل كىمى ايشلىرىر و فعلىن ايجبار نۇوعونو تىمىل ائدىر (آت سگىرەك، آت سىيرەك)، آنجاق بعضى باشقا تۈرك دىللىرىندە، اۋ جۈملەدن تۈركىيەدە، بۇ مىثالدا گۈرۈندۈگو كىمى، تائىرسىز فعل كىمى چىخىش ائدىر.
سلجىك	اىگىد
سمىز	كۆك، اتلى
سۇ سۇلاماق	سۇ اىچمك
سۆر	مۇغولجا سۆرل- قامىش. سۆر جىدا- قۇجا قامىشىن قالىن گۈودەسىندىن دوزىلدىمىش نىزە

- سۆرچمك** سۆرۈشمك. چاپار گۈندە، گىر گۈندە سۆرچمە، بۆدرەمسە، ايگيد آلتيندە بدۇ يىخشى. سۆرچمك- سۆرۈشمك (پاۋە).
- سۆرۈلك** عۇمور سۆرمك. آلتى آرخادان سۆرۈلۈرسە، آغىر ايلر ايچيندە اصل يئنگر- آلتى نىلى دۇنيايا گليب/گىتسە، يئنه دە سۇيلو آدم غلبە چالار (متن). بۇ دىدۇكى عثمان نىلىدۇر، ايشدە سۆرۈلوب گىدە يۆرىر. (كتاب ددە قۇرقۇد، مقدمە).
- سۆسمك** سانجماق. سۆر جىدالر سۆسۈلندە ...
- سۆگسون** انسە، بۇيونون آرخاسى. قارا پۇلاد ساو قلىنجۇنگ ياۈزى چالينجاق باش اۋكتورور، سۆگسون بۇلر.
- سۆگمك** سۆيۈمك، سۆيۈش دىمك. دايىسى قازانى كىشىش دىيۇب آغزىن سۆگن (متن). آخ ساققاللو قۇجائىن آغزىن سۆگدى- اۋنون سۆزلىرىنە قارشى كۇبود سۆزلر دانىشىدى، سۆزلىرىنە سۆيدۇ (دىرسە خان اۇغلۇ بۇغاچ بۇيو)
- سۆگۆ** ايسىكلى، سۆگىلى. خديجە ايلن فاطمە آنانۇنگ سۆگۈلرى.
- سۆلتمك** سۆيلىمك. قىلىچ ايلە آدىنى يىنگ سۆلتمىش- سۆيلىتمىش.
- سۆلۇتماق** چىتىن نفس آلماق. سۆلۇق- نىفس. سۆلۇقان- چىتىن نفس آلان شىخى (مەنا، حيان). سۆلۇنغان- چىتىن نفس آلان (پاۋە). آجىقلى اصلان سۆلۇدورمى- نىفسدن دۆشمى؟ يۇرۇلارمى؟ (مجازى مەنادا) ال چىرمى، واز كىچرمى؟
- سۆنگ** سەنگ، كۆزە. ائو يانيندە سۆنگ كىمى سۆگىدۇغى آلايداقلو سۆر جىدالر نيه يارار؟
- سۆى يىتۈرمك** شەر سۆيلىمك. ددەم سۆيى آلپ اۋزانلر سۆينۇر، پادشاهلر نظرىندە سۆى يىتۈرسە.
- سىبە** آغاجدان دۆزلدىلمىش، ھۇجۇم و مۇدافىعە زامانى ايشە يارايان قۇرۇنچاق (دۇرۇر). اۋل قلىعە سىبەلرى يىزدۇر...
- سىزدىرماق** اريتمك و دۇرۇلتماق. داشدن پۇلاد سىزدىردى ...
- سىيلىنتى** سىيلىنتىلر يىقىلە، بىر يىردە اۋبە اۋلە- اردمىسىزلر بىر يىرە تۇپلاشار و بىر اۋبا شىكلىنە دۆش.
- سىندۈرمك** سىنيرىمك، ھىم اىتمك. ايجدۇگىنى سىندۈرمگە مەركەلر ايچىندە، مجلسدە مرد ايجىددە قۇرساق گرگ.
- سىنسىمك** گىزلىمك، پۇسماق. آغايىلر يۇرۇسىندە بۇرى سىنسىر- قۇرد گىزلر. كۇك اۋلاراق سىنمك- گۇرۇمەيەجك وضيعىتدە بىر يىردە دايانماق.
- سىنگىر** سىنير، عىب، سىنگىر، (آنلام دىيىشمەسى ايلە) دامار. سىنگىر چىكسە، اۋپكە دىشسە...
- سىيرە** سىيرىلىمىش قىلىجلا. سىيرە قىلىچ سىگىرتدى اژدھانۇنگ اۋستىنە...
- شاقىماق** شىغىماق، شاقىتماق- مغلوب اۋماق، يىم اۋماق. قاناتى آلا ساقساقانە اۋل اۋزىنى شاقىدۇرمى؟
- شاهى** شىغىيان، شىغىيان. عىنن كۇكدن فارسجا شاھىن- شىغىيان
- شرجە** شر قۇپاران، آرا قارىشدىران. گىچىسى گرچە، آدمى شرچە ابروان، نىجوان، شۇل ائلى.
- شۇنقار (شۇنقار)** سۇنقور، بىر نۇوع آلىجى قۇش. شۇنقار- لاجىن، قىزىل قۇش (پاۋە)، نىجە كى مۇغولجا شۇنخور- سۇنقور، لاجىن.
- شىرىنجىنمك** دادانماق. اۋغۇرلۇقە دادانلر بىر وارۇب ايكى گلۇر، شىرىنجىنۇر.
- شىلالغە** (شىرالغە). اۋو ايتىدن بىر پاى (سنگلاخ). اۋيىگىدن بىر شىلالغە مىنگا وئىگىل.
- صہار** ياندىران، قۇوروران. كۇك اۋلاراق عربجە صہر- ياندىردى، قۇورودو، اِنصہر- اريدى، انصہار- اريمە (معجم). صہار اۋخ- سانجىلدىقدا ياندىران، اريدن اۋخ.
- عاصى** گۇناھكار، سۇچلو. عاصى اۋلوب، بۇ درگاھدان سۆرۈلمى؟
- فتىلە** قانى داياندىرماق اۋچون يارانين اۋستونە قۇيولاجاق بىتكى. فتىل- باند، سارغى، يارا سارغىسى (معجم).

قۇياق	اۆز، دىمىر باشلىغىن قىياق حىصەسى. قىياق يارۇپ، قان بۆركۈتمەسە... نىيە يارار؟
قاداماق	اۋخلاماق. قاداماق- اۋخلاماق، تۇش گىلمىك، وۇرۇلماق، يارالاماق. صەھار اۇقۇلرە آر قادانسه...
قاراسۇ	يىر آدى.
قارتال	۱ - بىر آليجى قۇش نۇوعو ۲- ياشلانمىش، اۋچ ياشىنى اۋموش داوار. قاپۇسى بىرك داش آغىلۇنگ قىين سۇكر، قارتال اۋكج سىمىزىنى قارپۇب دۇتر...
قارچىقاي	< قارچىقاي
قارمە (قارماق)	چىنگال، چاتال، (مجازى آنلامدا) جاپناق. كافىرلەر قارشى گلدۇم، قارمە دۇندوم.
قارى (قارۇ)	(مۇغولجا) قۇل. اصليندە مۇغولجا قار- آل (مەننا). قارىلىرى قىبارمىدىن آران سازدن گۇر مئشەنۇنگ كۆلىندە دۇنك سالۇر.
قارىنچە	قارىشقا. قارىنچەسى قارا ايت جە دگۇمىدۇر قارخۇن ائلى- قارىشقاى قارا ايت بۇيدا اۋلان قارخۇن ائلى.
قازاقۇج	(قازاقۇج). چاپاغان آت (سنگلاخ). قازاقۇجلر سىگىردۇرسە؛ ميدانىندە تۇز اگلنۇر، دۇمان چۇكر.
قاقان	(داھا چۇخ قۇشلار عايىد اۋلان) قاقالغان- سس/كۆيلو (پاوه). قاقان- سس سالان و كوكرهين (حيوان). فیل قاقانى- كوكرهين، غىبلى فیل.
قالە	قالار. داغ اۋتلىرى تۇكنە، تىكان قالە- داغ اۋتلىرى تۇكنە، تىكان قالار. تېرىز و اۋنا ياخين ماحاللارىن لىجەسىندە تىكان قالى- تىكان قالار.
قاو	چىتىن آنلاشپان بىر كىلمە. بىر احتىمالا گۇرە قاو- (مۇغولجا) باغ، بۇخۇو، زىنجىر، سۇچلۇلارین قۇللارینی باغلاماق اۋچون ايشە ياراپان نىسنە. بۇ اساسدا آرې ائكلى نىكزنلردە قاو اكلنمز- نامۇسلو و صداقتلى قادینلار سۇچلامازلار، كىمسە اۋنلار تۇھمەت وۇرا بىلمز.
قاوات	خائىن، پۇزغون، قۇاد. تايىن- تۇشىن بىلمز قاوات بىر گۇن اۋلور تىپكەدە اۋلۇر.
قاي	قار- بۇران (حيان). ھابىللە قاي- قارىشقى قار و باغىش ياغمورو (سنگلاخ). قاي- بۇسالوق اردىمىدۇر تۇكلىن تۇكۇب، يىزا سىنۇب، يىز سۇيودماق.
قايتابان	كىلمەن كۆك تىركىبى اۋلاراق قاي- قاتى، مۇحكىم، سرت، ھابىللە تابان- آياق، دابان، بىللەلىكلە قايتابان- دۈه، دۈه سۇروسو. قايتابانلر چىكىلسە، يۇلە گىرسە، يۇلر بۇكر (متن). قايتاباننان قىزىل دۈه وئرىگىل بۇ اۋغلانا... قايتاباننان قىزىل دۈه گىندرسە، مېم گىندر (دىرسە خان اۋغلو بۇغاج).
قاخۇ	آرخايا دۇغرو آيىلمىش. كۆك مىصدەر اۋلاراق قايتىماق- گىرى دۇمكى. قاخۇ پۇلاد چالىندە قان شۇرلاسه...
قايتىماق	قۇرخماق، اۋركىمىك، سارسىلماق، قايتىلماق. اۋستىنگە آلا سارى يايلى اۋچى گىلسە، آوى اۋستە اۋل اۋچىدن قايدورمى؟- قۇرخارمى، اۋركىمى؟ (متن). قۇرخما، قايتىرما، اۋدادىر (دده). اسكى تۇركجە كادغو- اۋزونتو، قايتى (دىوان). كاموغ كادغوسى اردى امت اۋچون- بۇتون قايتىسى امت اۋچون ايدى. (قۇتادغو بىلىك)
قربان (قۇربان)	كامان قابى. كۆك اۋلاراق قۇر- كامان. اسكى تۇركجە كۇرمان- كامان قابى (سرىگى استاروستىن، تۇرك دىللىرىن اتمولوژىسى)
قرچقاي	بىر آليجى قۇش نۇوعو
قۇبا	۱- اتلى، كۆك، يۇغون (پاوه). قۇبا دۇشدىن سۇكوبنى تۇم يۇركى يىم بىلمىسە... ۲- قۇبا قاز- وحشى قاز (ايضاحلى لغت). قۇبا قازۇنگ گۇنى دۇغر.
قۇبا نر	اتلى/جانلى، كۆك اركىك دۈه. قۇبا نرە اۋل اۋزىنى بادادۇرمى؟
قۇچقار	قۇچ، اركىك، دۇيوشكن قۇچ. آغايىلۇنگ قۇچقارىسنگ، اۋملەگىلن.

قۇر	شەنلىك يىغىنجاغى، يىغوا، مجلس (پاوه). ددەم سۇيى آلپ اۇزانلر قۇردن قالمز.
قۇرماق	يایی تاریم چکەمک، یای دۆزلىتمک. اۇن آلتى تکه بۇيۇزىندىن قۇرۇلمىشىدى قاتى يایی.
قۇلان	ايكى- اوچ باشىندا اۇلان آت دايچاسى
قۇيتو	سيعىنجاچاق يتر، دالدىلاناجاق. قارا دره قۇيتوسينه دۇلاندروۇسه...
قۇيمونجو	سۇلارین آخىب- تۆكۈلن يئرى. ھامى سىرپ دىگىزلرۇنگ قۇيمونجىسى محيط دىگىزى...
قويمە- قويمە	(قۇيما- قۇيما)، قۇوما- قۇوما، وۇر- دۇيوش. قۇيمە- قۇيمە دىمىندە قارا باغر، ياغلى قۇيروق خىرپ- خىرپ اۇتر.
قىياق (قىياق)	قىياق اۇتۇ؛ نازىك، شۇى شەكلىندە بېتىن يارپاقسىز اۇت بېتىكىسى. سارى قىياق گۆگ اۇت باشى ياىخانندە...
قىتاق (قابتاق)	اىل آدى. قىمۇق ايلن قابتاقۇنگ اۇدىن يارن...
قىر	بۇز، بۇز رىنگە اۇلان. اۇجە يترە قىر تکه ايلن قىزىل گىيىكى ماريخدە آلۇر.
قىرقىل سېمک	ساچىن و ساققالىن آغارماسى. قىرغىل (قىرچىل)- آغلى- قارالى (دىوان). قىرخ باشىنە يىتىشمىدىن قىر قىل سېم.
قىزلۇق	قىتلىق، قىر قىزلۇق اۇلندە قىر شەھىر قىيىسىندە نان- نان دىيۇپ چاقىرمىزى؟
قىسار سالۇر	يئر آدى. قىسر سالۇر اياسى، دۇمانلى داغ بۇرۇسى...
قىسقا (قىسقا)	قىسا
قىلايۇنگ	دۇعا قىلايۇنگ- دۇعا قىلاق.
قىمزاھاق	تىپىمىك، حىركىت اىتمىك. قىمزاھدۇم- قىمىلداھمايدىم، تىپىمەيدىم، حىركىت اىتمەيدىم.
قىمۇق	اىل آدى. قىمۇق ايلن قابتاقۇنگ اۇدىن يارن...
قىناق	قىناق، جايىناق. قىناقىنۇنگ اۇچىندە قان چىلتىسە...
قىيىندە (قىيىندا)	قىيىسىندا، قىراغىندا
قىيى	ساحىل، قىراق
كېەنك	بۇرۇنچىك. كۇنگىل اىستىر قالخە، دۇرە، كىنك پۇش آبدال اۇلە.
كدىلمك	كدىك- چاتلاق (پاوه). كىرەمك- يارماق (ايضاحلى لغت). بىرلى آى ستارىندىن انگا بۇيروق اۇماينچە كدىلۇرمى؟- پارچالانارمى؟ (آيىن پارچالانماغىنا ايشارە دىر). چالاشاندا قارا پۇلاد اۇز قىلچىن كدىلمەسىن- چاتلاماسىن (دىرسە خان اۇغلو بۇغاچ).
كىنگىرچك	گرچك بېتىكىسى
گوجۇمەك	كىلىشدىرىمك، دىنچلىتمك، اۇخشاماق (دىوان). اىگىدىنۇنگ كۇنگىلن آلۇپ گوجۇدندە...
كۈرەلر	< گۈرە
كۇل	آلچاق، قۇل/بۇداقلى، آغاچا بىزىر بېتىكى، چالى. آران سازدن گۈر مئشەنۇنگ كۇلىندە دۆتك سالۇر.
كۇلۈك	كۇلۈك، بىر شۇملايان و يۈك داشىيان حيوان. يۈكىندە كۇلۈگىنە اۇسال باخىن ائلر يۇرتدن كۇچىندە پىرتالچۇقى قارا يۇردونى بۇجاقىندە قارالمىزى؟
گۈۈرە	مىصدىر اۇلاراق گۈۈرىمك- اىنچىلىتمك، يۇمشاھاق (دىوان). عىنىن كۇكدىن كۈۈرك- اىنچە، يۇمشاق، ظىرىف. بۇنا اسامىلاراق (چۇخ احتىمالا گۈرە) گۈۈرە- كىرىش، ياي كىرىشى. گۈۈرنى آق بىلىكدە، گىنگ دالىدە يۇمشادۇپ چىكدۇم.
گاو	(فارسچا) اۇكوز، اىنك
گرجه	قۇتۇر. گىنچىسى گرجه...
گىرمك	يايماق، آچماق، سىرمك. شاھ داغىنۇنگ اۋستىندە سايىان گىرن...
گۈتۈرمىك	ھاۋالاندىرماق، قالدىرماق. بىرى قۇشلار گۈتۈرتدى- بىرى قۇشلار اۇچۇرتىدۇ.

گۆچ اۆلۈم گۆرك	آغير، آجىناجالقلى اۆلۈم.
گۆزەمك	گۆرك، گۆرونوش، ياراشىق، گۆزلىك. يىڭلايتىمىش اۇغلان ايگىد اۆۈنگ گۆركى، اۆ گۆۈنجى- يىنى يىتمە ياشىندا اۆلان اۇغلان ايگىد، ائوين ياراشىغى، گۆۈنجى.
گۆمۈر- گۆمۈر	گۆر اۆنۈنە اَلماق، گۆزلەمك، باخماق، نظر سالماق، دقتلە باخماق (پاۋە). داغ گۆزادۈر، اباسىنى ساغىندۇقى يىلرلارنى يىتۈرۈر (مەن). آسلاينىڭ آلتىن گۆزەدۈپ بىر يۇمۇق ائىلە اۋردۇ كىم، يۇمۇق چەنە سىنە تۇقۇندۇ، اۋواتىدى. (قانلى قۇجا قانتورالى بۇيۇ).
گىنىك	گۆمۈر- گۆمۈر دانىش: آچىق- آيدىن دانىش، اۇجا سىسلە دانىش، بۇل- بۇل دانىش. گۆمۈر- گۆمۈر كۆمۈردەمك: دواملى اۇلاراق سىسلىمك، بۇرۇلدەمك.
گىنىگە	گىنىك
گىنىك	گىنىم. پالاناجلۇنك گىنىگەسى- گىنىمسىزلىرىن گىنىدىرىنى، گىنىم وئرنى.
مارا	گىنىك، گىنىم، گىنىم وئرن شىخس. پالاناجلار گىنىكى، بۇرجىلارۇنك خىرجلۇكى...
مارىق	(مرە) ھى! ھى! مارا سىن مەنۈم نامرد گۆزۈم...
مانع	پۇسقى، پۇسو يىرى. قىزىل گىنىك، قىر تەكنى ماريخە آلۇر.
ماۋىلچىنماق	اصلىندە مان، مۇن- عىب، نقصان (مەنا). آرغاجىندە اپىلىكى وار، مانعى اندىن.
محل	غىبىنى بىلىدىرمك اۋچون مېرىلداھاق، پىشىك كىمى «ماۋ» سسى چىخارماق.
مەرسە	قۇيۇقنى گۆزىدە ماۋلجۇنسە- غىبىلى شكىلدە مېرىلدانس...
مزاج	زامان، مقام، لحظه. بارى گىنجە محلەندە- گىنجە يارىسى. الوار تازى ايت اۇغلىنۇنك اۋل محلە گۆنى دۇغر- اۋ لحظه دە بختى گىير.
مُسكِر	(عربچە) اىپ، خالتا. الوار تازى ايت اۇغلىنۇنك مرسجۇكى چكىلىندە...
موالدور	(عربچە) قىلىق، اوقات، رۇحسال دۇروم. سۆمۈرۈپ- سۆمۈرۈپ آل شراپلر اىچمگە مزاج گرک.
مىراخۇر	يىر آدى. كىچىدۇگىندە مۇسكىرلىن قبايە تالان سالن...
ناكس	مىۋىلدار، يالۋاردار، آجى چكىدىر. يۆرك يار، قان بۆركۈدۈر، آر مۋالدور.
نظر	بىگ آتلارى نىن تىلىم مەسئۇلىتىنى داشى يان مەسئۇل شىخس
نۆكر	جسارتسىز، قۇرخاق، دۆشمەن قارشىسىندا آيىلن. آنتونىم اۇلاراق جۇمرد. كۆك اۇلاراق
وارى	عربچە ناكس- دۆشمەن قارشىسىندا آيىلدى، جسارتسىز داۋراندى. فعلى صىفت اۇلاراق
هاولاماق	ناكس- دۆشمەن يىتىلن، اردمىز داۋرانا. بئزە، مەسكىن خىر گۆرمز كۆرۈلن ناكس بايلر،
هاىخىرماق	دەم دىر، تالانىن پۇزۇلسە يىگ- يۇخسوللار و مەسكىنلەر خىيرى اۇلمايان اردمىز و
ھىم پىشەدۈرۈر	جسارتسىز بىگلر، دەم دىن كىمى، تالانىپ مەو اۇلسا ياخشىدىر.
	درگا، حضور، مجلس. پادشاھلر نظرىندە سۆى يىتۈرسە- خانلار مجلسىندە شعر اۇخوسا
	(مەن). قالقدى، بايىندىر خانىن نظرىنە واردى- حۆضورنا گىتىدى (غازىلىق قۇجا اۇغلى
	يىگىنك بۇيۇ).
	(مۇغولجا) يۇلداش. يۇلداش ھىچى، نۆكر پىسى، ار كۆتىسى.
	باشقا قايناقلاردا ھابئەلە بارى، بارچا- تۆم، ھامى (سنگلاخ). آقچە برجلى قلەلەلرۇنك
	اۋستىنە وارى بىگلر وارسىدى! (مەن). بارى بىنوالار نواسازى اۋل- بۆتون يازىقلارن
	ھامىسى اۋدور (نوايى، مەحبوب القلوب).
	ھاي وئرمك، باغىرماق. بىر مرد ايگىد يۇلداشىنۇنك اۋستىنە ھاولر دۇنر...
	باغىرماق. بۇيىن يۇقون تۆرك اۇغلىنى دۇن ھايخىردۇر...
	يازىلىش سەھى اۇمالى، چۇخ احتىمالا گۆرە خام پىشەدۈرۈر- خاملارى
	يىتكىنلىشىدىر/يىتكىنلىشىدىر.

ھۆر ھۆكۈرمك	ھىر، ھى، گۆج. اژدهاده داهى سۆمۆرمك ھۆرى قالمىدى...
ھىچ	(ھۆنكۈرمك)، باغىرماق. بازۇلرى اۆستىندە اۆچ ھۆكۈرور آچىقلى آصلان ياورىسى- اۆچ دفعە باغىران آچىقلى آصلان ياوروسو.
ياپۇھماق	بۇ كلمەنن مئتدە سھو يازىلمىش اۇلدوغو احتىمالى چۇخدور، چۆنكى قافىھ پۇزولوشونا سبب اۇلور: يۇلداش ھىچى (?)، نۆكر پىسى، ار كۆتىسى. عئىن حالدا يۇلداش بىجى دە داھا منطىقى سسلنير.
ياخىنماق	ياپماق- (بىر شئىن اۆستونو) اۆرتمك (سنگلاخ). قالخانىنى ياپۇندى- قالخانى اۇزونه اۆرتوك ائتدى، قالخان ايله اۇزونو قۇرودو. عئىن كۆكدن ياپىنجى- حيوان درىسندن دۆزلىلمىش، شاختادان قۇرۇنماق اۆچون ايشه يارابان چۇبان گئىبى.
يارما قاباق	يائماق، پارلاماق. ياخىنىپ دۇغن بدلى آى دۆئىن بالغىر. (قىلىچ، اۇخ، جىدا و باشقا سىلاحلاردان دانىشاركن) اىكى اۇجلو. يارمە قبابق جىداسىنۇنگ اۇچىندە آر بۇگوردن...
يازى	چۇل. گئنگ يازىنۇنگ اۇرتاسىندن...
ياغلى يۆزلى	اۆزرىندە بۇل ياغى اۇلان يئمك. ياغلى يۆزلى يئىندە كۇنگل بۆكر.
ياغىرىنىسى	يازىلىش سھوى اۇمالىدىر، چۇخ احتىمالا گۆرھ ياغىرىسى. ياغرى/ياغرىن- كۆرك و چىگىن، (ھابىلھ مجازى ائلامدا) يوك داشىيان حيوانلارن آرخاسىندا عملە گلن بارا (دىوان، سنگلاخ). ياغىرىنن اۆستوندە گۆن دۇغوردور- گۆيدە اۇچاراق كۆرگىنن آرخاسىندا گۆنۈن دۇغماسىنا شاھىد اۇلور.
يالابىماق	پارىلداماق. يالايۇپ گۆن دۇغرسە، جھان شعلەر.
يالاناج	چىلپاق. يالانجلرۇنگ گىگەسى.
يالانگاج	< يالاناج
يالپا	پارىلتى، ايشىق. مصدر اۇلاراق يالابىماق- پارلاماق. يئلھ يالپا تۇخوندە دنگىز گۆنى...
يالچىن	دىك و چىلپاق قاپا، سال قاپا. عىن حالدا «يال» كۆكونە اساسلاراق يالچىن- پارلاق.
يالمان	(قىلىچىن و باشقا كسىجى) سىلاحلارن ايتى آغزى. ھابىلھ يالمان- ايتى، كسكىن (پاوه). قارا پۇلاد ساو قلىچۇنگ يالمانىندن قۇرخمزدۇنگ.
يالنىغاج	< يالاناج
يانقاق (يانگاق)	ياناق. يانگاقىندن آقارۇرسە، بابا يىخشى- آغساققال آتا نھ ياخشى.
يانگىل	آلا، آلا ياننىق، قىزارمىش. قىزىل گۆلر سىپىلمسە، يانگىل آلھلر تۆكۈلمسە...
ياواش	اۆزو يۇلا، سۆزە باخان، دىنج (دىوان). چالۇق ائلر ياواشىدۇر مىراخۇر- وحشى ائلرلى اھلىشدىرن، اىبھ گتېرن مىراخۇر.
ياوز (ياووز)	ايتى، كسكىن، قاتى، گۆجلو، اصلتلى، باجارىقلى، باوا، چتېن، سرت، آجى، شرارتلى، يامان. آجھ لاپچىن ياوزى قاز اۇشادور- آلجا لاپچىنن يامانجاسى قاز دىدر (پارچالار).
ياياق	يئردە يۈرۈين. ياياق اۇلسە بىر اىگىد، چۆق سگىرتسە، عقل آرز، يىلىك چاشر.
يايخاماق	دالغالاماق، ائىلمك. سارى قىياق گۆگ اۇت باشى يايخاندە...
يايلاماق	يايلاق قۇرۇماق، يايلاق كئچىرمك. چىقۇب- چىقۇب آغىر اىلر، آل اردۇلر اۇل داغلىرى يايلىمسە...
يىك قلم	تەكباشىنا، تام صلاحىتلى. يىك قلم ائشىك آقاسى باشى قارا بىداغ كىمى اۇغۇرلو اۇلسە...
يىنگلايىتمىش	يىنى يىتمە ياشىنا چاتمىش.
يۇرو	يۇرھ، چئورھ. آغايىئۇر يۇرۇسىندە بۇزى سىنسېر- قۇيون سۇروسونون ياخىنلىغىندا قۇرد گىزلز.

اصلينده اۇيۇق، اۇيۇق. اسكى تۆركچە اۇدۇق- بۇد (اۋرخون يازىتلار، ديوان). يۇلۇق
آلتە ساخلاڭۇقى آلتى پىرلى گۆر ششپىر نيه يارار؟ (متن). ساغ اۇيۇغو قايايا تۇخوندو،
سیندى، بکيل آرۇ دۇردى، آغلادى. (بکيل اۇغلو امران بۇيو).

آيمک، تاريم چککم. گئنگ دالينده يۇمشامسه، قربان آرا گۆتورنده سارى يايلىر نيه يارار-
کامان قابيندا داشيدىغين سارى يايلا، گئن چيگينده تاريم چکيلمهسه، نيه يارار؟
اصلينده ييغدۇرمک، ييگدۇرمک- فايدا وئرمک، ايشه يارماق، قۇروماق. اۇل قارداشينقا
ننگ ييغدۇردى- بير شنى وئرمکله اۇنا ياخشىلىق ائتدى (ديوان). آلتى پىرلى گۆر ششپرونگ
آلتينده ييخدۇرمسه (ييغدۇرمهسه)، آلين- باشه گۆتورنده تاولغالر نيه يارار- بير ديبلقه كى،
آلتى پىرلى گۆر ششپىر نيه سىندىن ايگيدى قۇرومادى، اۇنو باشا تاخماغين نه معناسى
وار؟ (متن).

يىخىناق، يىخىلميش. يىخىنك اري دۇرقۇزماقه آر آرە قىيمسه...
نغمه، ماهنى (ديوان). يىرلى دنگيز- نغمهلى دنيز، دالغالى دنيز. يىرلى دنگيزلر بنگزر
يىنگ ار كۆنگلى- ياخشى اينسانين اۆرگى دالغالى دنيزلر بىز.
يازىلىش سهوى اۇمالى، احتيمالاً يىنسە- مغلوب ائتسە.
يىغىلارلار.

يىغىلگينه. بارک الله، آقام قازان، آرلۆكۆنگا، يىگلوکۆنگا تحسين قازان!
يىتکچ، يىتکچ. قىرباراغين ائلرىنى يىتکچ آلن...
يىتکلمک. قازان قارا يازۇنگ فصلىنده تازى تۇله يىتدۇردى، بحرى قۇشلىر گۆتورتدى-
قازان ياز فصلىنده (اۋوا گئتدىگى زامان) گنج تازى ايتلىرىنى يىتگينه آلدى و (اۋوچولوقدا
ياردىمچى اۋلاجاق) دنيز قۇشلىرىنى اۋچورتدو.

«يىتدى قارداش» آدلى اۇلدوز تۇپلوسو. يىتدىلردن آيرىلۇبدور اۋچ ايلدىرىم- يىتدى
قارداش اۇلدوز تۇپلوسوندان آيرىلميش «اۋچ ايلدىرىم» آدلى بۇلۇد...
يىر آلباق. سارى قيا سالخۇمىنده يىر يىرلنور... آلا قاپلان ياورىسينۇنگ آوى اۋستە گۆنى
دۇغر- سارى قاينىن سىرىن يىرىندە يىر آلان آلا قاپلان ياورۇسو اۋو اۋولار و مۇتلۇ اۋلار.
(باشقا يىردە ھابىلە ايلغار يىرىش) ھۇجوم.

(مۇغولجا) بۇيوك، ايرى. عئىن حالدا يىكە- تۆركلردە بىر آت نۇوعو (نوايى، محاکمە
اللغتین).

ياخشى، لياقتلى. سالۇر يىگى، ايمۇر گۆركى.
يىنگدن انئىمىش، يىنگدن دۇغمىش- سۇيلو، اۇلو سۇيلو
ايگيد آدى. اۋن ايکى بۇيلو دده قۇرقود بۇيلارىنين بىرى بۇ ايگيدە حصر اۇلموش (غازيلىق
قۇجا اۇغلى يىگىنک بۇيو).

حرکت ائتمک. عئىن کۆکدن يىللىنمک، يىللىنچک. يىتمىش مین گلدی دئینده يىللىنمۇم.
گئىمىن قۇلا ياخين بۇلۇمو؛ گئىمىن چيگين بۇلۇمو، قۇل اۋزىنه گلن بۇلۇمو (ديوان).
يىنگى قىسقه دمۇر دۇنلر.

يۇلۇق

يۇمشاقماق

يىغدۇرماق

يىخىنك

يىر

يىسە (يىنسە)

يىقىلەر

(يىغىلارلار)

يىلوکونكا

يىتکچ

يىتدۇرمک

يىتدىلر

يىرلىنمک

يىرىش ايلغار

يىگە (يگە،

يىککە)

يىگ

يىگدن انئىمىش

يىگىنک، يىگىنک

يىللىنمک

يىنگ

باش وۇرولموش قايناقلار:

- ديوان لغات الترك، محمود كاشغري، دار الخلافة العلية، مطبعة عامره ۱۳۳۳
- ديوان لغات الترك، محمود كاشغري، تۆرك ديل قۇرۇمو
- ديوان لغات الترك، محمود كاشغري، ترجمه ائدن: دۆكتور محمد دبیر سیاقی، پژوهشگاه علوم انسانی و مطالعات فرهنگی، تهران ۱۳۷۵
- كتاب الادراك للسان الاتراك، ابو حيان بن يوسف الاندلسی، دار الخلافة العلية، مطبعة عامره ۱۳۰۹
- مقدمة الأدب، جار الله زمخشري، موسسه مطالعات اسلامی دانشگاه تهران، تهران ۱۳۸۶
- حلیة الإنسان و حلیة اللسان (فارسجا- تۆركجه- مۇغولجا)، سید جمال الدین ابن مهنا، دار الخلافة العلية، مطبعة عامره ۱۳۴۰
- سنگلاخ سۆزلوگو، میرزه مهدی استر آبادی، تصحیح ائدن و آراشدیران: دۆكتور ح. م. صدیق
- سنگلاخ سۆزلوگو، میرزه مهدی استر آبادی، آراشدیران و تنظیملهین: روشن خیایو، نشر مرکز، تهران ۱۳۷۴
- آذربایجان دیلین ایضاحلی لغتی، پروفیسور اوروچوف و رداکسیا هئیاتی، علم نشریاتی، باکی ۱۹۸۰
- لغت نامه، علی اکبر دهخدا
- تاراما سۆزلوگو، تۆرك ديل قۇرۇمو یایینلاری، آنکارا ۲۰۰۹
- تۆرك ديلی نین اتیمولوژی سۆزلوگو، عصمت ذکی ایوب اوغلو، گنیشلنمیش و گۆزدن گنچیریلیمیش ایکینجی باسیم، سوسیال یایینلار، استانبول ۱۹۹۱
- معجم المعانی، معجم الوسیط؛ لسان العرب؛ قاموس المحيط و باشقا تائینمیش عربجه سۆزلوکلری احتیوا ائدن گنیش قاپساملی سۆزلوک (<https://www.almaany.com>)
- *Kitabi- Dədə Qorqudun Söz Dünyası*, Əzizxan Tanrıverdi və Redaksiya Üzvləri, Bakı 2006
- *Kitabi- Dədə Qorqud, Əsil və Sadələşdirilmiş Mətnlər*, Samət Əlizadə, Tofiq Hacıyev, Öndər Nəşriyyatı, Bakı 2004
- *Etymological Dictionary of the Altaic Languages*, Sergei Starostin (et al), Brill 2003 (https://www.bulgari-istoria-2010.com/Rechnici/Turkic_etymology_dictionary.pdf)
- *Irk Bitig (The Book of Omens)*, Talat Tekin, Harrassowitz Verlag, Wiesbaden 1993
- *Türkische und Mongolische Elemente im Neupersischen*, Gerhard Doerfer, Franz Steiner Verlag GmbH, Wiesbaden 1963
- *Dictionnaire Turk-Orientale*, Pavet de Courteilles, Imprimerie impériale, Paris 1870
- *Thesarus Linguarum Orientalium Turcae, Arabicae, Persicae*, Franciscus Meninsky, Viennae Austriae, M. DC. LXXX.
- *Comprehensive Turkish- English Dictionary*, Dr. Pars Tuğlacı, ABC Kitabevi, 4-cu baskı, İstanbul 1991
- *Nişanyan Sözlük, Çağdaş Türkçenin Etimolojisi*, Sevan Nişanyan (<https://www.nisanyansozluk.com>)
- *Türk Kelime Kökeni* (<https://www.etimolojiturkce.com>)
- *Dede Korkut Kitabının Günbet Yazması*, Nasser Khaze Shahgoli, Valiollah Yaghoobi, Shahrouz Aghatabai, Sara Behzad, Modern Türklük Araştırmaları Dergisi (cilt 16, sayı 2, Haziran 2019)

Yağsa Yağmur, Daşsa Çaylar

(Dədə Qorqud Ədəbiyyatı Araşdırmaları)

Türkmen Səhra Kitabı

İncələyən: İbrahim Rəfrəf

Əlaqə:

Mail: rafrabraham@yahoo.com

Telegram: [@rafrabraham](https://www.instagram.com/rafrabraham)

ÖZƏT

2018-ci ildə Türkmən maarifçi şəxsiyyət Vəli Mühəmməd Xoca tərəfindən tapılmış və ədəbiyyat aləminə sunulmuş Türkmənsəhra kitabı Dədə Qorqud Araşdırmalarını yeni bir boyuta yönəltdi. Bu əsər Dədə Qorqud ənənələrini, qəhrəmanlıq ruhunu, hadisələrin tarixi köklərini, və Dədə Qorqudun ədəbi ifadələrini özündə yaşatmaqla bərabər, coğrafiyayi məkanlar və dilçilik özəllikləri baxımından bir çox yenilikləri də ortaya qoymaqladadır. Əsərin bir bölümü “Yeddi Başlı Əjdahanın Öldürülməsi”ni anladan bir “boy” quruluşunda olduğu üçün başqa Dədə Qorqud boyları sırasında yer ala biləcək özəlliyə malikdir, ancaq əsərin daha böyük qismi məzmun baxımından Dədənin öyüdləri və hekmətli sözləri kimi səslənir, və həyat və mübarizə fəlsəfələrinə, bədii düşüncələrə, və şərsəl duyğulara həsr edilmişdir və ağırlıq təşkil edən hissədir. Əsər bütün tanınmış Dədə Qorqud ədəbiyyatı ilə üzvi vəhdət saqlayır və İslamı dəyərlərə söykənir. Bu araşdırmada bütün bu mövzuların təhlilinə cəba sərf edilmişdir.

AÇAR SÖZLƏR

Dədə Qorqud, Türkmənsəhra kitabı, Azərbaycan Türkcəsi, Çağatay Türkcəsi, Ərəb dili, səs uyuşması, yeddi başlı əjdaha.

ABSTRACT

The Book of Turkmensahra discovered by Vali Mohammad Khoca (a Turkmen cultural enthusiast) in 2018 in Tehran, Iran, immediately found its way to academic circles involved in Dede Qorqud studies, and drove Dede Qorqud studies into a new dimension. This work reflects Qorqud traditions and its heroic characters in full scale, as well as providing sound information about historical origins of the events described, while at the same time remaining loyal to the literary style typical of Dede Qorqud literature. Throughout the book we encounter novel linguistic features and sound toponymical data unique to this work of legend. The last section dedicated to struggle against a “Seven Headed Dragon” aligns with the well-known twelve legends found in the Dresden manuscript, while the main part, composed in the characteristic literary genre of Qorqud, constitutes the the most cherished sections, abundant in words of wisdom and linguistic novelties, upon which we shall concentrate in the course of this study.

KEYWORDS

Dədə Qorqud, Türkmənsəhra kitabı, Azərbaycan Türkcəsi, Çağatay Türkcəsi, Ərəb dili, səs uyuşması, yeddi başlı əjdaha.

Türkmənsəhra Kitabı Haqqında Düşüncələr

Giriş

1919-cı ildə Türkmən maarifçi şəxsiyyət Vəli Məhəmməd Xoca tərəfindən tapılmış və ədəbiyyat aləminə sunulmuş Türkmənsəhra kitabı Dədə Qorqud araşdırmalarını yeni bir boyuta yönəltdi. Bu əsər Dədə Qorqud ənənələrini, qəhrəmanlıq ruhunu, hadisələrin tarixi köklərini və Dədə Qorqudun ədəbi ifadələrini özündə yaşatmaqla bərabər, coğrafiyai məkanlar və dilçilik özəllikləri baxımından da bir çox yenilikləri ortaya qoymaqladır. Əsərin bir bölümü Yeddi Başlı Əjdahanın öldürülməsini rəvayət edən bir boy quruluşunda olduğu görə, başqa Dədə Qorqud boyları sırasında yer ala biləcək özəlliyə malikdir. Ancaq əsərin daha böyük qismi məzmun baxımından Dədənin öyüdləri və hikmətli sözləri kimi səslənir və həyat və mübarizə fəlsəfələrinə, bədii düşüncələrə və şeirsəl duyğulara həsr edilmişdir. əsər bütün tanınmış Dədə Qorqud ədəbiyyatı ilə üzvi vəhdət təşkil edir və İslami dəyərlərə söykənir.

Mətnin Yazılış Üslubu

Əski mətnlərin hər birinin özünəməxsus yazılış tərzı var, və bu yazılış tərzı zaman axınında gelişmiş və müəyyən dəyişikliklərə uğramışdır. Bu mətnləri araşdırmaq və məzmunlarına aydınlıq gətirmək üçün, onların yazı üslubu ilə az çox tanışlıq olduqca vacibdir. Ərəb əlifbasında bütün səslı fonemlər təmsil ola bilmir və bəzən də müəyyən bir hərf birdən artıq fonemi təmsil edir. Bunlar isə böyük çəşqınlıqlara yol açə bilər. Özəlliklə belə mətnləri Ərəb əlifbasından latin əlifbasına köçürdüyümüz zaman, bu məsələnin nə qədər ciddi olduğu qənaətinə gəlirik. Burada iki yanaşma tərzı belədir: birinci halda kəlmələri hərf-bə-hərf köçürürük (transliterasiya). Bu o deməkdir ki, kəlmələrin tarixi imlasına sadıq qalmaqı nəzərdə tuturuq. İkincisinə gəldikdə, kəlmələrin tarixi tələffüzü əsas götürülür (transkripsiya), və bütün cəhdimiz ona yənəlikdir ki, mətnin yazıldığı çağda kəlmələrin necə tələffüz olduğunu kəşf edəcəkdir. Birinci çalışma az-çox kompüterlərin yardımı ilə də yerinə yetirilə bilər, ancaq ikinci çalışma, bizim üçün daha böyük əhəmiyyət daşıyan çalışma ciddi dilçilik araşdırmalarına söykənən bir çalışmadır.

Kəlmənin əski tələffüzünü üzə çıxarmaq üçün, hərfləri necə köçürməkdən əlavə, həm də yazarın və katibin söykəndiyi imla üslubu barədə bilgimiz olmalıdır. Misal üçün, götürək mətnə qarşılaşdığımız

“دوغمیش” kəlməsini. Bunun transliterasiyası “doğmuş” şəklində olmalıdır. Amma burası da var ki, katib müəyyən yazı üslubuna söykənirmiş vəh çox ehtimal ki o, hər şəkilçi üçün ancaq bir yazılış forması nəzərdə tutubmuş. Başqa sözlə, yazar və katib “qalıblaşmış” imla üsuluna inanırmışlar, və yazını bu əsasda tənzimləmişdirlər. Qalıblaşmış imla üsulu, çox ehtimal ki, Ərəb dilinin təsiri altında ortaya çıxmışdır, və yazarlar və katiblər bu qənaətə gəlmişlər ki, hər morfemin sadəcə bir yazılış tərzı olmalıdır. Məsələ ismin çoxluq əlaməti iki biçimdə (lar, lər) olduğu halda, onlar sadəcə bir şəkli (məsələ “lər” şəklini) əsas götürmüşlər, və örnək olaraq “dağlar” yerinə hər yerdə “dağlər” yazmışlar. Demək, bu vahid forma birdən artıq tələffüz tərzini təmsil edirmiş. Beləliklə ehtimal vermək olar ki, “mış” ləfzi də birdən artıq tərzdə, zətən dörd tərzdə səslənirmiş. Yəni, “دوغمیش” kəlməsini “doğmuş” biçimində başa düşməyimiz yanlış olmaz.

Keçmişdə səli fonemlərin harmonisi haqqında mükəmməl nəzəriyyə yoxmuş və Türk dilinin sözlüklərini yazan dilçilər bu barədə yetərliyi məlumat verməmişlər. Maraqlıdır ki, Orxon-Yenisey yazılarında saitlərin incə-qalın anlayışı əsasında uyuşması kəskin şəkildə görünməkdədir. Bununla belə, məsələ Mahmud Kaşğari *Divanü Luğat it Türk* əsərinin müqəddiməsində səs uyuşması barədə dəqiq məlumat vermir. Bu əsər və bunun ardınca yazılan bənzər əsərlər (örnək olaraq *Kitab ül İdrak li Lisan il Ətrak, Hilyət ül İnsan və Hilbət ül Lisan ...*) Türk dillərinin qrameri haqqında məhdud ölçüdə bilgi verirlər, ancaq bu bilgiler də genəliklə Ərəb dilinin səs bilqisi və sərf-nəhvindən təsir almışdır. Zətən səs uyuşması barədə ilk olaraq Professor Bəkir Çobanzadənin *Türk Qrameri* adlı əsərində (1930) geniş bilgiyə təsadüf edirik.

Dediyimiz kimi, İslam dövrü yazarlar və katiblərin söykəndiyi yazı qaydaları dilin fonetik quruluşunu dəqiq təmsil edə bilmir. Örnək olaraq *Divanda* “at” (minmək üçün işə yarayan heyvan) “آت” şəkildə yazılmışdır. Eyni halda “at” (ism, ad) kəlməsi “أَت” şəkildə qeydə alınmışdır, və bilmək olmur ki, Kaşğari burada hansı fonetik fərqi vurğulamaq istəyirmiş. Bununla belə diqqət etmək lazımdır ki, *Divan* məsdər əlamətini 2 şəkildə, “ماق” (maq) və “ماک” (mak, mək) şəkildə təqdim edir: kəlmək (gəlmək), barmaq (varmaq=getmək). Əbu Həyyan (1275-1366) isə sözlüyündə məsdər əlamətini iki şəkildə, “مق” və “مک” şəkildə təqdim edir (Həyyan: s137). Həmin müəllif ismin çoxluq əlamətini ancaq bir şəkildə, “لر” şəkildə təqdim edir ki, yerinə görə “lar” yaxud da “lər” səslənməlidir. Əbu Həyyan habelə nəqli keçmiş zaman və “ismi-məful” əlamətini ancaq bir şəkildə, “مش” (mş) şəkildə təqdim edir

(Həyyan: s135) ki, yerinə görə dörd tərzdə səslənməlidir. Aydındır ki, bu şəkilçilərin yazılışı və oxunuşu arasında böyük fərqlər varmış və yazılı forma birdən artıq tələffüz tərzini (2 yaxud da 4 tələffüz tərzini) təmsil edirmiş.

Buradan aydın olur ki, tarixi mətnlərin sadəcə imlası əsasında qərar vermək və dilin fonetik quruluşunu üzə çıxarmaq böyük bir səhvdir, və bu səhvlərdən qorunmaq üçün dilin harmoniyasına xüsusi diqqət lazımdır.

Türk dillərində saitlərin müəyyən zabitələr əsasında səsləşməsi və uyuşması bu dillərin əsas özəlliyi sayılır. Bu uyuşma ayrı ayrı türk dillərində və ləhcələrində fərqli dərəcədə görünməkdədir. Azərbaycan türkcəsində səs uyuşması başqa türk dillərindən daha fəal şəkildə təzahür edir. Bu uyuşmalar birinci sırada saitlərin incə- qanın anlayışına, ikinci sırada isə dodaqlanmış anlayışına söykənir. Maraqlıdır ki, çağdaş şərqli Türk dillərinin çoxunda dodaqlanan şəkilçilər nadirdir və səs harmoniyası bu səbəbdən daha çox pozulur, yəni harmoniya əsasən incə-qalın anlayışına söykənir (*sözüm, oğlum, yolunda, ilk bölüm, özimdə*). Ancaq dodaq harmoniyası şərqə doğru daha da fəallaşır və genişlənir, çünki şəkilçilər incə- qalın harmoniyasından əlavə dodaq harmoniyasına da qulluq edir (*sözüm, oğlum, yolunda, ilk bölüm, özimdə*).

Türkmənsəhra mətnində də səs harmoniyası, təbii ki, özünü məhdud şəkildə göstərir, ancaq burada imladan tələffüzə körpü salmaq və kəlmənin tarixi tələffüzünü tapmaq o qədər də rahat deyil. Burada da demək olar ki, mətnin katibi səs uyuşması mövzusu ilə elə çox tanış deyil, və başqa dillərin təsiri altında belə düşünür ki, şəkilçilərin hər zaman ancaq bir yazılı forması olmalıdır. Məsələn mətnin başabaşında ismin çoxluq əlaməti sadəcə bir şəkildə, “لر” şəklində təzahür edir (داغلر، آتلر). İndi sorğu belədir ki, görəsən katib və yazar “داغلر” yazdıqda nəyi nəzərdə tutmuş? “داغلر” mi, yoxsa “داغلار” mi? Onların yaşadığı mühitdə, şairlərin və bilim adamlarının tələffüz tərzini necəymiş, “داغلر” mi, yoxsa “داغلار” mi?

Dediyimiz kimi, mətnin başabaşında hər şəkilçi üçün ancaq bir forma işlənmişdir və şəkilçilər səs uyuşmasına görə dəyişmir. Məsələn ismin hal şəkilçisi olaraq “dan” yerinə hər zaman “dən” işlənir (*Arxu dağdən Arxu dağə*). Məsdər əlaməti hər zaman bir şəkildə, “maq” şəklində təzahür edir (*gəlmaq, eglənmaq*). Felin inkar əlaməti hər zaman ancaq bir şəkildə, “mə” şəklində çıxış edir (*yağməsə*). Şərt şəkilçisi də hər zaman ancaq “sə” şəklindədir. Dediyimiz kimi, şəkilçilərin vahid yazı tərzini o demək deyil ki, onlar vahid tərzdə tələffüz olumuşlar. Katib Ərəb dilinin imla qaydalarının təsirinə məruz qalaraq vahid bir imla tərzini əsas götürür.

Aşağıdakı örnəklər mətndə gedən yazı tərzini və möhtəməl nəzərdə tutulmuş olan tələffüz tərzini göstərmək üçün yararlı ola bilər:

- *Qara bulut ərdəmidür gökdə urləmaq (urlamaq).*
- *Mərd igidüing altində (altında).*
- *Yaxşı igidlər ölür olsa (olsa).*
- *Güvanursəng, yerdə-gökdə bir Allahə güvang (güvənürsəng, yerdə-gögdə bir Allaha güvəng).*

Mətnə qarşılaşdığımız bəzi bədii özəlliklər

Bütün Dədə Qorqud ədəbiyyatı kimi, Türkmənsəhra mətni də güclü şəkildə “səc” xüsusiyyətinə malikdir. Səc nəsrî şeirə yaxınlardan bir üslubdur. Səc üslubu ilə yazılmış nəsrə fonetik qərinələr və qafiyələr vasitəsi ilə bədii ifadələr yaranır. Bəzi örnəklərə fikir veririk:

*Qara polad sav qılıclar- ər azusi, günü gəlsə, dəmi düşsə,
gəmiqlicə başları əndərməsə, bolçaqında alca qanlar
döndərməsə, sol yanına bağılyubən gəzdirdüqi qara polad
sav qılıclar nəyə yarar?*

Qabaq yarub qan bürkütmək.

Çalışanda... dalaşanda.

Tük tozatmaq, qan çilətmək.

Ayət- ayət ari Quran.

Ağayullar yörisində böri sinsir.

Igirmi min yağı gəldi deyəndə yerümdən imrənmədüm.

Yetmiş min gəldi deyəndə yeltənmədüm.

Əklim yerə yetişəndə əgilməsə...

Bəzi Qrammatik Müləhizələr

Əsər dilçilik baxımından çox gözəl xarakterə malikdir. Dilçilik özəlliklərinin bir hissəsi 12 boylu Dədə Qorqud kitabının üslubu ilə ortaqlıq göstərir, ancaq bəzi özəlliklər də əsərin özünə məxsusdur. Bunlardan biri və bəlkə ən önəmlisi, fəli sifətlərin işlənməsi və onların yardımı ilə yaranan möhtəşəm cümlə quruluşlarıdır. Bu cümlələrin düzgün quruluşunu və məzmununu üzə çıxarmaqda bəzi səhvlər ortaya çıxa bilər. Misal üçün:

*Ağzi-burni dəst-dəyirmi dəgülmidür qapqara əvrən
qursaqına ağu damarsa, dıncıxurmi?*

İlk baxışda nəzərə gəlir ki, cümlənin düzgün yozumu aşağıdakı kimi olmalıdır:

*Ağzi-burni dəst-dəyirmi dəgülmidür? Qapqara əvrən
qursaqına ağu damarsa, dıncıxurmi?*

Ama bu yozum tamamilə yanlışdır və ancaq bir çaşqınlıq nəticəsi olaraq düşüncəmizə yoluxa bilər. Bu çaşqınlıq *dəgülmidür* sözündən irəli gəlmişdir. Bu söz cümləni bitirmək məqsədi ilə işlənmemişdir. Cümlə *dəgülmidür* kəlməsiylə bitərsə, mübtədasi olmayan bir cümlələrlə qarşılaşırıq:

Ağzi-burni dəst-dəyirmi dəgülmidür?

Kiminin ağzi-burnu? Buradan belə bir qənaətə gəlmək olur ki, *dəgülmidür* bir feli sifətdir. Bu kəlmə feli sifət statusunu alanda, cümlənin mənası təmənilə aydınlaşır. Fikir verək:

*Ağzi-burni dəst-dəyirmi dəgülmidür qapqara əvrən
qursaqına ağu damarsa, dıncıxurmi?*

(ağzi-burni dəst-dəyirmi olan qapqara əvrən, qursaqına ağu damarsa, dıncıxurmi?)

Mətnin eyni bölümündə buna bənzər neçə-neçə ifadə işlənmişdir:

Hər qanati birər arşun dəgülmidür şahı şunqar (hər qanadı bər arşın olan şahı şunqar)...

Altmış arşun al qayada yer yerləniür ala qaplan (yer yerlənen).

Yeddiildərdən ayrılıbdur Uc İldırım (yeddiildərdən ayrılmış Uc İldırım).

Bütün bu misallarda sifət və mövsuf əlaqəsi (atributiv əlaqə) var, və mətn bu baxımdan (feli sifətlərin fəal iştirakı baxımından) yüksək dəyər daşıyır. Bu xüsusiyyəti qabarıq tərzdə təmsil edən bir neçə əlavə örnəyə fikir veririk:

Yerdən gögə ucalıbdur (ucalan) *yani qarlı, əlvan otli, gök sünbüllü gözəl dağlar...*

Bali-yağı tükənmədi (tükənməyən) *bayburd eli...*

Atlı getdi, yayaq gəldi məhbubi çox Şiraz şəhəri (çox saylı sevnələri atlı gedib-yayaq gələn Şiraz şəhəri).

Mətnin Yazılış Zamani və Yeri Haqqında

Türkmənsəhra kitabı şübhəsiz ki, Azərbaycan şivəsinə aiddir, və dilçilik baxımından daha çox İran Azərbaycan dil üslubuna söykənir. Bu mətnə olan dilçilik məsələlərini gözdən keçirdiyimiz zaman belə bir fikir

yanar ki, mətn 15-ci əsrin sonlarında yaxud da 16-cı əsrin başlanğıclarında Hərat ədəbi mühitində yaxud da onun güclü təsiri altında yazıya alınmışdır. Burada bu dilçilik məsələlərinin bəzisinə nəzər salmağı faydalı hesab edirik.

İlk olaraq, katib tərəfindən böyük çağatay şairi Mevlana Lütfi Hərəvinin adının çəkilməsi diqqəti cəlb edir. Katib *sızğurmaq* yaxud da *sızğıрмаq* feli (metalları əridib süzmək, durultmaq və onlardan müxtəlif alətlər düzəltmək) haqqında danışarkən şair Lütfidən bu beyti nəql edir:

*Vəfada Lütfini tapdı fəraq dinari,
Nicə ki, sızğurub altın dik imtahan qıldı.*

Buradan ilkin bir hissə yaranır ki, görəsən katib hərat ədəbi mühitində yetişmiş şair Lütfinin və Əlişir Nəvainin və Herat ədəbi mühitində olan başqa şairlərin əsərlərinin yazılışı ilə uğraşmış Türk dilli bir şəxs deyilmi? Lütfi Hərəvi (1366-1465) Çağatay Türkcəsində və Farsca şeirləriylə tanınmış şöhrətli irfan şairi idi, və Əlişir Nəvai ondan təsirlər almışdı. Əlimizdə olan Türkmənsəhra mətninə əsasən, katibi Çağatay Türkcəsi və Fars dili ilə uğraşan, həm də şeir bacarığı olan və gözəl əlyazma məharətinə malik olan bir ədəbi şəxsiyyət kimi görmək çətin deyil. Aydın ki, katib Türk dillidir, ancaq çox ehtimalla görə, Azərbaycanlı deyil, və zəatən azərbaycan Türkcəsində olan bu əsəri yazıya aldığı zaman bəzi çətinliklərə də uğramışdır, və bəzi kəlmələri öz ana dilinin təsiri altında yanlış yaxud da dəyişik imla ilə yazmışdır. Maraqlı burasıdır ki, katibin səhvləri bizə yol göstərənlik edir və bəzi incəliklərə aydınlıq gətirməkdə yardımçı olur. Düşünmək olur ki, bu səhvlərin çoxu Çağatay Türkcəsi ilə bağlıdır və katib mətni yazarkən zəatən Çağatay Türkcəsinin təsiri altındaymış. Misallara fikir verək:

“Dan” əkinin yerinə “din”

İsmin çıxışlıq halında işlənən bu şəkilçi Azərbaycan klassik ədəbiyyatında genəlliklə “dan” (“dən”) biçimindədir. Nadir hallarda “din” formasından da istifadə olunmuşdur ki, o da Çağatay və başqa şərq Türkcələrin təsiri olmalıdır. Ancaq mətdə bir çox yerdə “dan” yerinə “din” işlənmişdir ki, Çağatay- Özbək Türkcəsində çox yayğındır. Bəzi örnəklər:

- *Qarilər qabarmədin* (qarıları qabarmadan, qolları böyümədən, hələ gənc ikən).
- *Andın ötə varəndə* (ondan ötə varanda, üstəlik).

- *Yıl başına yetişmədin* (il başına yetişmədən).
- *Beş yaşına yetişmədin* (yetişmədən).

“Sa” şəkilçisi

Bu şəkilçi şərt şəkilçisi kimi işləndiyi halda, mətnin bəzi yerlərində başqa mənə, yəni icbar, arzu, istək və bu kimi anlayışları ifadə edir:

- *Ol qələnüng üstinə varan igid bol nemətli, qadir tari kölgəsi; səksən min iç oğuzung, toqsan min daş oğuzung padişahi bayindir şah kimi dövlətli olsa* (dövlətli olmalıdır).

Bu tərz, demək olar ki, Çağatay Türkcəsində daha yayğındır:

- *Bağını riyaz i xurrəm etsəm* (edərəm), *şəhrini səvad i əzəm etsəm*. (-Əlişir Nəvai)

Başqa bir misal:

- *Mundaq kişi girək buxldin müərra bolsa* (belə bir kişi qıtmırlıqdan uzaq olmalıdır. -Əlişir Nəvai)

“Vari” kəlməsi

Mətnə “*vari bəglər varseydi...*” (bütün bəylər getsəydi) kimi ifadə işlənmişdir. Bu kəlmə Çağatay Türkcəsində neçə şəkildə işləkdir: *vari*, *bari*, *barça*. Misal olaraq:

- *Bari binəvalər nəvasazi ol* (bütün yazıqların arxasında duran odur. -Əlişir Nəvai: *Məhbut ül Qülub*).

“Örlüküngə, yeglüküngə təhsin” ifadəsi

Bu ifadə tərzı bizə bir gedər qeyri-adi görünə də, buna bənzər ifadələrin izini Əlişir Nəvainin yaşadığı ədəbi mühitdə görmək çətin deyil :

- *Asayış tiləsəng, aləm əhliğə həmdəm bolma, bəxşayış tiləsəng, özlüküngə həm qoşulma* (-Əlişir Nəvai: *Məhbut ül Qülub*).

“Sürçmək” feli

Sürüşmək mənasını ifadə edən bu fel Əlişir Nəvainin əsərlərində dönə-dönə *sürçmək* şəklində ortaya çıxır. Üstəlik, bu yazılarda *sürçə* (sürüşkənlik) və *sürçək* (sürüşkən yer, sürüşkən ayaq, sürüşkən şəxs) kəlmələri ilə də qarşılaşırıq (Pave de Corteilles: *Dictionnaire Turk Oriental*, s353).

“Şahi şunqar” adlı quş

Moğolca *şonxor* kəlməsindən qaynaqlanan bu quş adı Azərbaycanda *laçın* şəklində tanınmaqdadır və Türk dillərinin çoxunda da *sunqur* olaraq təzahür edir. Ancaq Əlişir Nəvainin əsərlərində neçə yerdə *şunqar*

şəklində və nadir hallarda *sunqar* və *sunqur* şəklində görünür və Pavet de Corteilles da öz sözlüyündə onu *şunqar* şəklində qeyd etmişdir. Misal olaraq:

- *Əgər şunqar dik başıngda zərdüzluq tumağədin tac imasdur, şükür qıl ki, gözüng yaruq dünyanı görərkə möhtac imasdur* (əgər şunqar kimi başında qızıl telli tumağadan tac yoxdur, şükür elə ki, gözün işıq dünyanı görməyə möhtac deyildir. –Pavet de Corteilles: *Dictionaire Turk Oriental*).

“Qaytaban” haqqında

Katib bu kəlmə haqqında məlumat verməyi vacib hesab edib və onu “dəvə” mənasında açıqlamışdır. Eyni halda, katib bu kəlməni yanlış olaraq *qaybatan* şəklində yazmışdır. Bu kəlmə kök e'tibarilə iki hissədən oluşur: *qay-* sərt, möhkəm və *taban-*daban, ayaq. Katibin bu kəlmə üzərində durması və o barede məlumat verməyi lazım görməsi onu göstərir ki, bu kəlmə onun yaşadığı ədəbi mühitdə anlaşılmaz bir kəlməymiş. Həqiqətən də beləymiş, və bu mövzu haqqında tutarlı sübutumuz var. Fransalı şərqşünas Pavet de Corteilles (Pave dö Kurtay: 1821-1889) Çağatay Türkcəsinin böyük təmsilçisi olan Əlişir Nəvai, Əbülqazi Bahadır Xan, və Babir Şahin əsərlərini araşdıraraq, təxminən 600 səhifəlik geniş və dəyərli bir sözlük (*Dictionaire Turk Oriental*) hazırlanmışdır ki, türk dilinin araşdırılmasında çox dəyərli və vazkeçilməz bir əsər kimi tanınmaqdadır. Bu əsərdə *qaytaban* yoxud da *qaybatan* kəlməsi haqqında bir giriş yoxdur və buradan nəticə çıxarmaq olar ki, bu kəlmə Hərat ədəbi mühitində yad və anlaşılmaz bir kəlməymiş, çünki Pavet de Corteilles üç böyük Çağatay ədəbi şəxsiyyətin əsərlərini incələmiş və belə bir kəlməylə qarşılaşmamışdı. Ancaq Azərbaycanda durum belə deyildi, zira bu kəlmə 12 boyu Dədə Qorqud kitabında neçə dəfə ortaya çıxır və “dəvə” yaxud da “dəvə sürüsü” anlamını ifadə edir :

- *Qaytabandan qızıl dəvə vergil bu oğlana...*
- *Qaytabandan qızıl dəvə gedərsə, mənim gedər...* (KDQ: *Dirsa Xan Oğlu Buğac boyu*).

İndiki zaman və geniş zaman

Mətnə ədəbi incəlik və gözəllik yaratmaq üçün bir çox yerdə felin indiki zamani ilə geniş zaman biri-birini izləyir. Bəzi misallara fikir verək:

- *Qazaquclar səgirdürsə, meydanında toz əglənür, duman çökər.*
- *Ağayillar mələşürsə, köngül imrər, dölün tökər, körpə quzi yetirür, kamil eylər.*

- *Duruşmuşca yad yağını darur, gəlür ortalıqda elçi düzər.*
- *Gök tərənüng üstünə basar-qonar, qınaqlıung ucında qan çilədir.*

Nəzərə gələn, bu ədəbi üslub Çağatay Türkcəsində, Herat ədəbi mühitində çox yaygın imiş, və bunu Əlişir Nəvainin mətnindən çıxarılmış bir misalla anlatmaq olar:

- *Məhəbatğə zib və pırayə ədəbdin yitər, və məvəddətğə rövneq və bəha ədəb tərkidin gidər, və təvazö dostlıq güzgüsiğə cila berür, və iki canıbdin yaruğluğ yetkürür.*

Nəticə bu ki, Çağatay Türkcəsinin Azərbaycan şivələrinə zaman-zaman müxtəlif dərəcələrdə təsiri adi bir məsələdir, ancaq Türkmənsəhra mətnini araşdırmaqla belə bir qənaətə gəlmək olur ki, onun ədəbi üslubu Çağatay Türkcəsindən daha çox təsir almışdır. Üstəlik, bu nəticəyə varmaq olur ki, katib Azərbaycanlı olsa da, zətən Çağatay ədəbi mühitində böyümüş və fəaliyyət göstərmişdir və Herat ədəbi mühitinə bağlı olduğu ehtimalı yüksəkdir.

Mətnə Gedən Bəzi Çətin Sözlərin Açıqlaması

Qaynaqların Göstəricisi

ADİL	Azərbaycan Dilinin İzahlı Lüğəti, Prof. Ə. Orucov və əməkdaşları
Bol	Bolor Mongolian-English Dictionary (http://www.bolor-toli.com)
Dehxoda	Lüğətnamə, Dehxoda
Divan	Divan ü Lüğət it Türk, Mahmud Kaşğari
Dörfer	Türkische und Mongolische Elemente im Neupersischen, Gerhard Doerfer
Hacıyev	Kitab i Dədə Qorqud, Əsil və Sadələşdirilmiş Mətnlər, Samət Əlizadə, Tofiq Hacıyev
Həyyan	Kitab ül İdrak li Lisan il Ətrək, Əbu Həyyan bin Yusif al Andlusi
IrkBitig	Irk Bitig (The Book of Omens), Talat Tekin
İsmət	Türk Dilinin Etimoloji Sözlüğü, İsmet Zeki Eyyuboğlu
KDQ	Kitab i Dədə Qorqud, Dresden nüsxəsi
Kökən	Türk Kelime Kökeni (https://www.etimolojiturkce.com)
Meninsky	Thesarus Linguarum Orientalium Turcicae, Arabicae, Persicae, Franciscus Meninsky
Möcəm	Möcən ül Məani, geniş qapsamlı Ərəbcə sözlük
Mühənnə	Hilyət ül İnsan və Hülbət ül Lisan, İbn Mühənnə
Niş	Nişanyan Sözlük, Çağdaş Türkçenin Etimolojisi, Sevan Nişanyan
Orx	Orxun Yazıtları
Osm	Osmanlıca-Türkçe sözlük (http://www.osmanlicaturkce.com)
PC	Dictionnaire Turk-Orientale, Pavet de Courteilles
Ş	Dede Korkut Kitabının Günbəz Yazması, Nasser Khaze Shahgoli, Valiollah Yaghoobi, Shahrouz Aghatabai, Sara Behzad
Sənglax	Sənglax, Mirzə Mehdi Əstər Abadi
SözDün	Kitabi- Dədə Qorqudun Söz Dünyası, Əzizxan Tanrıverdi və Redaksiya Üzvləri
Starostin	Etymological Dictionary of the Altaic Languages, Sergei Starostin (et al)
Tarama	Tarama sözlüğü, TDK
Tuğ	Comprehensive Turkish- English Dictionary, Dr. Pars Tuğlacı
Zəm	Müqəddimət ül Ədəb, Carallah Zəməxşəri

Qısaltmalar:

Az.	Azərbaycan
Tü.	Türkiyə
Mətn	Türkmənsəhra kitabının mətni
KDQ	Kitab i Dədə Qorqud, Dresden Nüsxəsi
Nəvai	Əlişir Nəvai

Sözlük

Abdal	Dərviş.
Abi	Çəkingən. Kök olaraq Ərəbcə <i>أبي</i> (<i>iba</i>)- çəkinmək, rədd etmək, qəbul etməmək. Başqa tərəfdən <i>abamaq</i> - rədd etmək, imtina etmək (PC), hətta Qazaq Türkcəsində <i>Abai</i> (məşhur Qazaq şairi və müəfəkkiri)- ehtiyatlı ol, diqqətli ol. Bütün bunları əsas götürərək, <i>Mülayim ipgə bəngzərmiş abi köngül</i> - zərif bir ipə bənzərmiş çəkingən könül.
Ada basa yerimək	Güclü addımla yerimək, hücum etmək. <i>Ada basa yeriyəndə heybətindən yer omrilən...</i>
Ağayıl	Qoyun sürüsü.
Ağıl	Qoyunlar üçün saxlamaq və bəsləmək yeri.
Ağu	Zəhər. <i>Ağu saçdum, yer boyadum.</i>
Anqırmaq	Börüldəmək. <i>Gür meşənin kollarında aslan anqırur.</i>
Aq, aqça	Ağ, bol, geniş, güclü, uca, necə ki eyn kökdən <i>ağac</i> - yüksələn, ucalan, <i>ağnamaq</i> - yüksəlmək (anlam dəyişiminə uğrayaraq <i>ağnamaq</i> - uca yerdən düşmək). <i>Aq, alca meydan</i> - uca, möhtəşəm meydan. <i>Aqca bürclü qələlər</i> - uca bürclü qalalar. <i>Aq biləkdə</i> - güclü biləkdə. <i>Aq əkməgin yedigüm aqa</i> - bol əkməyini yediyim ağa.
Arxaluqcadıqum	<i>Arxaluqcadıqum donum</i> - Arxalıqca olan donum.
Arxu Dağ	Dağ adı.
Asi	(Ərəbcə) suçlu, günahkar. <i>Asi olub, bu dərgahdan sürülməzmi?</i>
Aşmaq	Bir- birinə qovuşmaq, birləşmək (PC). <i>Aşan yerdə iki qoşun bir-birinə qarşı gəlsə...</i>
Aşrı salmaq	Aşıрмаq, qaldırıb yerə salmaq. <i>Alın başdan götürür, aşrı salur.</i>
Aşrı-aşrı	<i>Tənabları aşrı-aşrı çəkmək</i> - ipləri aşırmaq, bucaqdan bucağa iplə bərkitmək.
Aşuq	Qol sümüyü (Mühənnə). <i>Geng satanlı, aşuqi uzun.</i>
Ava	Ava, düzənlik. <i>Alçaq, ava yerlərə çiskin oldum.</i>
Axtarma at	Sahibi yerə düşürüşmüş at. <i>Cərasinlər əlləşəndə ağasının öngicə axtarma atlar, kəsik başlar, diri dustaqlar nəzərinə gətirməsə, nəyə yarar?</i> (mətn). <i>Baş kəsdi, qan dökti, adam axtardı</i> - adamları atdan yerə saldı (KDQ: Bamsı Beyrək boyu).
Ay ötə, yıl dolana	Ay ötər, il dolanar.
Aydın	1- (ism) işıq, nur tarlası, gündüz vaxtı, səhər çağı. <i>Aydın-aqşam demiyübəni dündə yortar</i> - gecə-gündüz bilmədən, davamlı olaraq gecələr yürüyən. 2- (sifət) işıq, aydın. <i>Qonağına gəl düş deyən gözün aydın qıldurur.</i>
Ayınduri	Aydın, duru. <i>Ayınduri daşqun suyung türgənisen, ölməgilən.</i>
Ayqaq	Əngi boş, yanşaq. <i>Ayqaqlarung ağzından, çuqullarung dilindən, quru böhtan bəlasından, Dədəm der, Həq Təala saxlasung canungzi.</i>
Ayrılbudur	Ayrılmış. <i>Yeddiyərdən ayrılıbdur Uc Ildırım</i> - yeddiyərdən ayrılmış Uc Ildırım ("Yeddi Qardaş" ulduz toplusundan ayrılmış "Uc

	Ildırım” adlı bulud).
Azu	Azu dişi, azı dişi.
Badatmaq	Yenilmək, məğlub olmaq. Kök olaraq <i>batmaq</i> - (birinə) qalib gəlmək, (birini) yenmək. Bu əsasda <i>badatmaq</i> - yazıq duruma düşmək, məğlub olmaq. <i>Ol özini badadurmi? Badatmaq yox.</i>
Balqmaq	Parlamaq, işıqlanmaq. <i>Qara gecə olanda balğur doğar bədrli ay-qaranlıq gecədə parlayıb doğan dolğun ay.</i>
Bargir	(Farsca) yük daşıyan (at və başqa) heyvan. <i>Bədo atlar yola girsə, yoldan qalsa, əslində bargiri var, man’i andan.</i>
Baxıncaq	Atın qolları və qıçlarının alt sümüyü (Sənglax). <i>Aşuqi uzun, soy dırnaq, dik baxıncaq bədo.</i>
Baz	Ərəbcə <i>baz</i> (باز)- qarçqay (Mühənnə). <i>Təbl ül baz (طبل الباز)</i> - qarçqay və başqa alıcı quşları qalxmağa və ovlamağa təhrik etmək üçün döyülən təbil. Eyni mənada Türkcə <i>qagratqu</i> (Mühənnə). <i>Ac qarçqay yavzi təbl i bazi çalınanda yasdi göllər qıyısından sona qapar.</i>
Bazu	(Farsca) qol.
Bədo	Ərəbcə <i>badiyə</i> (بادية)- çöl, səhra. O əsasda <i>Bədəvi</i> , <i>bədo</i> (بدوى، بدوي)- səhrayə mənsulb olan, necəki ərəbcə <i>xuyul əl bədo</i> (خيول البدو)- bədo atlar (Möcəm). Başqa qaynaqlarda habelə <i>bidav</i> - <i>çapağan at</i> (Sənglax). <i>Şam atlı, Şam bədoli, ig yaylı...</i>
Bəhri quş	Su quşu, dəniz quşu, bir növ alıcı quş. <i>Bəhri quşlar götürtdi</i> - (ova çıxarkən) bəhri quşları göyə uçurtdu.
Bezə	Yoxsul, miskin (Osm). <i>Bezə-miskin xeyir görməz kür ilən nakis bəylər</i> - yoxsullara xeyri olmayan ləyaqətsiz və cəsarətsiz bəylər (mətn). <i>Tulu quşung yavrisi, bezə miskin umudi</i> - yoxsulların ümidi (KDQ: Salur Qazanın Evi Yağmalandığı boy).
Bilgi	Bilgin. <i>Xub sağınışıli dədəm kimi bilgi gərək.</i>
Biricük	<i>Biricükün alubanı</i> - onlardan bir danəsini alaraq...
Bitmək	Güvənmək, etimad etmək (Sənglax). <i>Bir-biriniüng sözünə bitmiyələr</i> - biri-biri ilə anlaşmazlar.
Bögürtmək	<i>Ər böğürdən</i> - döyüşçüləri böyürdən, bağırardan.
Bölçək	Qılıcın ağzı, kəsən yeri, necə ki <i>sügsün bölmək</i> - boyun vurmaq. <i>Bölçaqında alca qanlar döndərməsə...</i> (mətn). Habelə <i>bölçaqından ol qılıcı bərk tutdu</i> - (çox ehtimal ki) qəbzəsindən (KDQ: Təpəgöz boyu).
Bölmək	<i>Sügsün bölmək</i> - boyun vurmaq, ənsə parçalamaq.
Böri	Börü, qurd. <i>Dumanlı dağ börisi.</i>
Böyülmək	Böyümək, yaşa dolmaq.
Bozlamaq	Dəvənin böyülməsi, ancaq mətndə <i>bozlamaq</i> - səsləndirmək, çalmaq. <i>İki canıbdən nəqqarələr döyülsə, kərənaylar bozlansa...</i>
Buğun, buqun	Məfəsl, bənd, sümüklərin oynadı. <i>Buğun, buqum</i> - qamışda olan bəndlər (Divan). <i>Səksən oqi sadağından tükəninəcə əjdahayə buğun-buğun şişlədi.</i>
Buğur	İki hürgüclü dəvə (PC).
Bükmək	Doymaq (Divan). Çağdaş Az. Türkcəsində <i>bıxmaq</i> - doymaq, çiyirmək. <i>Könül bükər</i> - könül doyar, həvəs tükənər.

Bükmək	<i>Yol bükmək</i> - yol ötmək. <i>Qaytabanlar çəkilsə, yola girsə, yollar bükər</i> - dəvələr sıraya düzülsə və yola girsə, yolları ötər.
Bulamaq	Yellətmək, tərpətmək (ADİL), görkəzmək (PC). <i>Ala cida buluyub, qanımı at belindən qara yerə düşürmaq.</i>
Bulaşmaq	Bulanmaq, qarışmaq. <i>Əjdahanung heybətindən Qazanung bir gözi bulaşdı.</i>
Buraq	Həzrət i Peyqəmbərin meraca getdiyi zaman mindiyi atlardan birinin adı.
Bura-sara	Buraraq və sararaq (§). <i>Bura-sara çapmaq</i> - ardıcıl olaraq sağa və sola yönələrək çapmaq. <i>Bura-sara çapar olsan, düşməyə yükürük yetər.</i>
Bürə Dost	Yer adı.
Bürgüt	(Moğolca) <i>bürged</i> - qartal. <i>Çal qaraquş qıynaqlı, qara bürgüt şifətli.</i>
Bürkütmək	Püskürtmək. <i>Qabaq yarub, qan bürkütmək.</i>
Busaluq	Busarıq, qara bulud, uzaqdan yaxınlaşan duman (Həyyan). <i>Qay-busaluq ərdəmidür tökəlin töküüb, yerə sinüb, yer soyutmaq</i> - qara buludun ləyaqəti ondadır ki, yağmur tökə, yerə çökə və yeri soyuda.
Buxti dəvə	<i>Buxti</i> - Ərəb tayfa və qəbilə adı (ehtimala görə Babil padşahı Buxtun Nəsr ilə bağlantılı). <i>Buxti dəvə</i> - Buxtilərin yetişdirdiyi dəvə növü.
Çalışmaq	Bir-birinə qarşı qılınc çalmaq.
Çaluq at	Sözə baxmayan, ipə gəlməyən at (PC).
Canği	Moğolca <i>çanqa</i> - uca, yüksək, güclü, sərt. Teymurilər və Səfəvilər dönməndə padşahın siyası və hərbi məsələlər üzrə çalışan yüksək səviyyəli məşvərət şurası (Sənglax, Dörfer, PC). <i>On alti canği bəygi zərbinə qayım duran...</i>
Çaqmur	İldırım, şimşək. <i>Çaqmur gözli.</i>
Çav	Uca səslə (Həyyan). <i>Çav ərənlər</i> - şöhrətli iyidlər.
Cəldu	Ərəbcə <i>cəld</i> - güclü, möhkəm, dayanıqlı, dözümlü (Möcmə), yeyin, sürətli (ADİL, Dehxoda). <i>Boyi uzun Burla Xatuni cəldü qapan Qazan idüm</i> (Burla Xatunu çevikliklə özünə həyat yoldaşı etdiyinə işarədir).
Çəralmaq	<i>Çərənmək</i> - (diqqətlə baxmaq üçün) gücənmək (PC). Eyn halda bu kəlmə <i>yarıq</i> və <i>çıraq</i> (ısqı) sözü ilə eşkökənli ola bilər, necə ki Türkiyə türkcəsində <i>yarın</i> - sabah, <i>yarın-kiçə</i> - gündüz-gecə (İrkBitig), <i>yarudi</i> - gün doğdu (Divan). Mətnə <i>Göz çəralur, dağ gözədür</i> - gözlərini ışıqlandırmaq üçün qıyır, dağları gözdən keçirir.
Çəvürmək	Çevirmək. <i>Çəvrülmüşdi</i> - çevrilmişdi, tonqal üstə çevrilərək qızardılmışdı.
Cibir	Cidanın ucundakı dəmir hissə.
Çiçək	<i>Mərkələr çiçəyi</i> - döyüş meydanlarının qəhrəmanı.
Cida	Moğolca <i>cad</i> - neyzə, mizraq.
Cirasun, cilasun	Habelə <i>cərasin</i> - (Moğolca) iyid.
Çölpə	Dağ adı.
Çor (çər)	Çor- azar, alıqlıq, yaman azar. <i>Çaluq atlar yavzına çor uğrasung-</i>

	ipə gəlməyən atlar yaman azara düşsün.
Dalamaq	Dişləmək, qapmaq. <i>Qara köpək it oğluna qurt ənigi özini daladurmi?</i>
Dalbmaq	Qanad çalmaq, çabalamaq, çırpınmaq (Divan). <i>Yumruqında laçın dalbur.</i>
Dalu	(Moğolca) çiyin (Sənglax). <i>Geng dalında yumşanmasa, qurban ara götürəndə sari yaylar nəyə yarar-</i> geniş çiyində tarım çəkilməyəcəksə, qutu içində daşdığından kamanın nə mənası var?
Daramaq	Əski Türkcə <i>taramaq</i> - dağıtmaq, yenmək. <i>Anıng süsün taradionun ordusunu dağıtdı</i> (Divan). <i>Duruşmuşca yad yağını darur, gəlir ortaluqda elçi düzər.</i>
Dav	Ərəbcə <i>təv</i> (طوع)- itaət, tabe olmaq. Mətnə <i>davli</i> - könüllü olaraq döyüşə qatılmağa razılıqlı. <i>Mənəm-mənəm deyəndə davli igid...</i>
Dedükləri	<i>Əjdaha dedükləri bir yilandur</i> - əjdaha deyilən, əjdaha dediyin bir ilandır.
Dəğəmək	Zərbə vurmaq, yıxmaq, döyüşmək. <i>Dəğədügi iyidlərə hörmət edən</i> - düşməne qarşı döyüşən iyidlərə hörmət edən... Kökünün Türkcə olduğunu düşündüyümüz bu kəlmə ərəbcə olan bir kəlmə ilə də bağlantılı görünür. Ərəbcə <i>dəkkə</i> (دكة)- vurdu, yıxdı, torpaqla bir elədi. <i>Kəlla, iza dokkət il ərzü dakkən dəkka</i> (كلا، اذلا، نكت الارض نكا)- əsla belə deyil, onda ki, yer alt- üst oldu (Quran-Əl Fəcr: 21).
Dəgülmidür	Deyilmidir. <i>Hər qanati birər arşın dəgülmidür şahı şunqar</i> - hər qanadı bir arşın boyunda olan şunqur quşu.
Dəlmək	Yarmaq. <i>Ərəsilən Kür suyını dəlib keçən</i> (mətn). <i>İləü yatan dəngizi dəldim keçtim</i> (KDQ: Gəziliq Qoca Oğlu Yəgnək boyu).
Dəngiz günü	Dənizdə gündüz vaxtı. <i>Yelə yalpa toxunanda dəngiz günü</i> - gündüz vaxtı dənizdə parıltı yelə toxunanda...
Dərmək	Yığmaq, toplamaq. <i>Dərıntilər</i> - dörd bir yandan gələn qarmaqarışıq adamlar. <i>Dərıntilər yığıla, bir yerdə kəntli ola</i> - dərintilər yığıqlarlar və bir şəhər halına gələrlər.
Dəstdəyirmi	Tamamilə dəyirmi.
Dəvrə	<i>Devirmək</i> - aşırmaq, yıxmaq, yenmək. <i>Alay Xanilən Bulay Xani dəvrə basan</i> - devirib basan, məğlub edən.
Digəricək	Sağrı, atın sağrısı. <i>Digəricəgi yumri bədo atlar.</i>
Dıncıxmaq	Tıncıxmaq, çətin nəfəs almaq, nəfəsi darıxmaq (ADİL). <i>Qursağına ağı damarsa, dıncıxurmi? Dıncıxmaq yox.</i>
Dirilmək	Yaşamaq. <i>Hilə ilə dirilmək ər oğluna dirilik olmaz.</i>
Dögdü	Zərbə aləti, zərbə vurmaq üçün işə yarayan alət. <i>Dəm şeşpərlər dögdüsi...</i>
Dögə-dögə	Vuruşaraq, döyüşə-döyüşə. <i>Dögə-dögə qənimindən ol qələni alseydi...</i>
Döl	Döl, nəsil, toxum, törəmə. <i>Ağayılar səvinür, yaza qarşı mələşübən dölün töksə.</i>
Dolanca	Dolanbac, buruq-buruq.
Don süürmək	Döyüş zamanı əjdahalar kimi dərindən nəfəs alaraq, qarşı tərəfin hərbi geyimini içinə çəkmək. <i>Nəfəs çəküb, don süürən Qazan</i>

	<i>idüm.</i>
Doqquz Tümən Gürcüstan	Gürcüstanın əski adı. <i>Ayağın üzəngüyə basanda Doquz Tümən Gürcistanə ürkü salan</i> (mətn). <i>Doqquz Tümən Gürcistanın xəracı gəldi, bir at, bir qılıc, bir çomaq gətirdilər</i> (KDQ: Bəkil Oğlu İmran Boyu).
Dövlət	Sərvət, səadət, ağıl və bilgi. <i>Dədəm der, həq təala dövlətilən bilgi versüng.</i>
Dudaş	Tutaş, bərabər, eşit, bir- birinə bənzər. <i>Ayılən gün səgirdürsə, dudaş gəlməz</i> (mətn). <i>Gözüm yaşı ki yürək qanıgə tutaş görünür, berür qanımgə tanuqluq əgərçi yaş görünür</i> (Nəvai).
Düldül	Həzrət i Əlinin atı.
Dün	Gecə.
Dünək, dönək	Yuva. <i>Gür meşəniüng kolında dünək salur.</i>
Durlaq	Arıq, zəif. <i>Turlaq-</i> arıq, incə (Divan). <i>Turlaq-</i> saqqalsız (PC). <i>Turlaq oğlan səvinür; atasınung evində muradinə, məqsudinə həq yetürsə.</i>
Dutum	Uzunluq ölçüsü. Başqa ehtimala görə <i>tutum-</i> qəbzə, qılıcın və başqa silahların tutqacı, silahların sayını bildirmək üçün işlənən vahid. <i>Yeddi dutum polad şiş- yeddi qəbzə polad şiş.</i>
Əglənmək	Çökmək, oturmaq, dayanmaq. <i>Qazağucular ərdəmidür meydanında çapubani toz əylənməq-</i> çapağan atların ləyaqəti ondadır ki; onlar meydanda çaparaq, hər tərəfə duman çöküb, toz otursun.
əkülək	Araşdırdığımız qaynaqlarda tapılmayan və çətin anlaşılan bir kəlmə. Bəlkə <i>əkülək-</i> əylənmək yeri, oturmaq yeri. <i>Oq əküləgi-</i> oxun taxıldığı və sancıldığı yer. Ancaq yazı səhvi də ola bilər və bir ehtimala görə <i>dəmür donli, oq əküləli</i> . Burada <i>oq-</i> gümüş (PC), <i>əküləli-</i> (süsləmə amacıyla) əkilmiş hissələr. Bu əsasda <i>dəmür donli, oq əküləli-</i> gümüş hissələrlə süslənmiş dəmir donlu iyid.
Elçi düzmək	Ox yağdırmaq. <i>Duruşmuşca yad yağını darur, gəlür ortaluqda elçi düzər.</i>
Əlvar	Lorlar. Lor xalqı (İranda yaşayan bir etnik qrup). <i>Əlvar tazi-</i> Lorların yetişdirdiyi bir it növü ola bilər.
Əmitsə	əmdirsə, əmizdirsə. <i>Yağlı sütün tox əmitsə, ana yaxşı.</i>
Əngsə	Boynun arxası, ənsə. <i>Məral əngsəli-</i> ənsəsi maralın ənsəsi kimi gözəl olan.
Ərkəc	Kök olaraq <i>ərk-</i> əsas, təməl, dayanc. <i>Din ərkəci-</i> din təməli, dinin əsası.
Ərlüküngə- yegliükünkə	Ərliginə. <i>Ərlüküngə, yegliüküngə təhsin Qazan!</i>
Eşik	Saray, qat, qapı, dərvaza (PC). <i>Eşik ağası-</i> saray işlərini düzənləmək vəzifəsini daşıyan dövlət məsulu.
Əsil	Əsil, soylu, düzgün. <i>Əsil səlcik bəy oğlunun yumruqında laçın dalbur-</i> əsil iyid bəy oğlunun yumruğunda laçın çabalar.
Əvrən	Əjdəha
Əvüng görki	Evin gözəlliyi və yaraşığı.
Əyası, iyası	Yiyəsi, sahibi.
Əyər, əyərçuq	Yəhər, yəhərcik.
Fətilə	Ərəbc <i>fətil, fətilə-</i> qanı dayandırmaq üçün yaranın üstünə

	qoyulacaq bitki, sarğı, yara sarğısı (Möcəm).
Gav	(Farsca) inək.
Geng	Gen.
Gərcə	Qotur. <i>Geçisi gərcə...</i>
Gərmək	Yaymaq, açmaq, sərmək. <i>Şah Dağının üstündə sayban gərən...</i>
Gəviürə	Məsdər olaraq <i>gəviürmək</i> - incəltmək, yumşatmaq (Divan), necə ki eyn kökdən <i>kövrək</i> - incə, yumşaq, zərif. Buna əsaslanaraq (çox ehtimala görə) <i>gəviürə</i> - giriş, yay kirişi. <i>Gəviürəni ağ biləkdə, geng dalıda yumşadub çəkdüm.</i>
Geygə	Geyim. <i>Yalanqaclarung geygəsi</i> - geyimsizlərin geyindirəni, geyim verəni.
Geynək	Geyinək, geyim verən şəxs. <i>Yalanqaclar geynəgi, borclıların xərcluqi.</i>
Görk	Görk, görünüş, yaraşıq, gözəllik. <i>Yengləyetmiş oğlan igid əviüng görki</i> - yeniyetmə oğlan iyid evin yaraşığı.
Götürmək	Havalandırmaq, göyə qaldırmaq. <i>Bəhri quşlar götürtdi</i> - (ova çıxarkən) bəhri quşları göyə uçurtdu.
Gözətmək	Göz önünə almaq, gözləmək, baxmaq, nəzər salmaq, diqqətlə baxmaq (PC). <i>Dağ gözədür, iyasını sağındığı yerlərinə yetirür</i> (mətn). <i>Aslanın alnın gözədəb, bir yumruq elə urdum kim, yumruq çənəsinə toqundi, ovatdi</i> (KDQ: Qanlı Qoca Qanturalı boyu).
Güc ölüm	Ağır, acınacaqlı ölüm.
Gücütmək	Keyləşdirmək, dincəltmək, oxşamaq (Divan). <i>İgidiüng könglin alub gücündə...</i>
Gümürdənək	<i>Gümür-gümür danış</i> - açıq, aydın danış, uca səslə danış, bol-bol danış. <i>Gümür-gümür gümürdənək</i> - davamlı olaraq səslənmək, bürüldəmək.
Havlamaq	Hay vermək, bağırmaq. <i>Bir mərd igid yoldaşının üstünə havlar dönər...</i>
Hayxırmaq	Bağırmaq. <i>Boyni yoğun Türk oğlunu dün hayxırdur...</i>
Həm	<i>Həm pişdürür</i> - yazılış səhvi ola bilər, bəlkə <i>xəm pişdürür</i> - xamları yetkinləşdirər.
Həmlənmək	Hücum etmək.
Həq yeri	Qəbir, məzar.
Həqqar	Yazılış səhvi olmalı, çox ehtimala görə Ərəbcə <i>səqqar</i> (صقار)- qızıl quş, laçın, sunqur (Möcəm).
Həvalə	Çətin anlaşılan bir kəlmə, ancaq Azərbaycanın bəzi yerli ləhcələrində <i>birinə həvalə gəlmək</i> - döymək, divan tutmaq (ADİL). Bu əsasda bəlkə <i>həvalələr qaldurur</i> - qala döyən hərbi alətlər ilə qalanın divarlarına zərbələr endirir.
Hökürmək	Höknürmək, bağırmaq. <i>Bazuləri üstündə üç hökürür acıqlı aslan yavrusı</i> - üç dəfə bağıran acıqlı aslan yavrusu.
Hür	Hır, hey, azacıq güc. <i>Əjdahadə dahi sümürmək hüri qalmadı.</i>
İg	İy; iy ağacından düzəldilmiş, iplik əyirmək cihazında işə yarayan, iki ucu sivri olan alət (ADİL). <i>Iy ağacı</i> - iy qayırmaq üçün işə yarayan bir növ ağac. <i>İg yay</i> - iy ağacından hazırlanmış yay. <i>İg</i>

İki saymaz	yaylı- iy ağacından düzəlmiş yay sahibi olan iyid. İki dəfə saymayan, tərəddüd etməyən. <i>Əlləşməyə, dögüşməyə iki saymaz tüm yürəkli...</i>
İləricə səgirtmək	Öncül olaraq hərəkət etmək, ordunun önündə yer alaraq, hücum etmək.
İlgəmaq İmrəmək	Hücum etmək. <i>Qatlanmadı, ilgədi Qazanung ardınca.</i> Duygulanmaq, hissiyat keçirmək. <i>Ağayullar mələşürsə, köngül imrər, necə ki İmrağ- arzu, istək (PC).</i>
İmrənmək	Kök olaraq <i>im-</i> işarət, əlamət, (əsgəri birliklər arasında əlin hərəkəti ilə verilən) işarət (Divan). Bu əsasda <i>İmrənmək</i> -tərpəşmək, qımıldanmaq. <i>İgirmi min yağı gəldi deyəndə yerümdən imrənmədim.</i>
İpçin İprənmək İrğanmaq Kədilmək	(Moğolca) <i>Öpçin-</i> zireh (Dörfer). Dağılmaq, pozulmaq. <i>Vara- gələ iprənmədi Kə'bə yolu.</i> Dalğalanmaq. <i>Al ələmlər açılırsa, gögdə ırğanur.</i> Əslində <i>kərtilmək</i> - parçalanmaq, bölünmək, çatlamaq, necə ki, <i>Kərtmək</i> - yarmaq (ADİL). <i>Kədik-</i> çatlaq (PC). <i>Bədrli ay səttarindən anga buyruq olmayınca kədiliürmi-</i> parçalanarmı? (ayın parçalanmağına işarədir). <i>Çalışanda qara polad uz qılıcın kədilməsin-</i> çatlamasın (KDQ: Dirsə Xan Oğlu Buğac boyu).
Kəngərçək Kəpənək	Gərçək bitkisi. Bürüncək. <i>Köngül istər qalxa dura, kəpənəkpüş abdal ola-</i> dərvişlərə məxsus olan geyimi geyə və dərviş ola.
Kol	Alçaq qol-budaqlı ağaca bənzər bitki, Çalı, kolluq. <i>Aran sazdan güir meşəniüng kolında dünək salur.</i>
Kölük	Yer şumlayan və yük daşıyan heyvan. <i>Yükündə kölüginə usal baxan ellər yurtdan köçəndə partalcuqi qara yurdung bucaqında qaralmazmı (qalmazmı)?</i>
Man	<i>Man, mun-</i> eyb, ayıb, nüqsan (Mühənnə). <i>Arğacında ipligi var, manı andan.</i> Ərəbcə <i>منع</i> sözü ilə ilgili olduğu kəskin deyil.
Mara (məra)	Hey! Ey! <i>Mara, sən məniüm namərd gözüüm!</i>
Marıx	Pusqu, pusmaq yeri. <i>Uca yerdə qır təkə ilən qızıl geyiki marıxdə alur.</i>
Mavilcunmaq	Qəzəb əlaməti olaraq mırıldanmaq. <i>Quyruqini görəndə mavilcunsa...</i>
Məhəl	Zaman, məqam, ləhzə. <i>Yari gecə məhəllində- gecə yarıdır. Əlvar tazi it oğlunung ol məhəldə günü doğar-</i> o zamanda bəxti gətirər.
Mərsə	(Ərəbcə) ip, kəndir, xalta (Möcmə). <i>Əlvar tazi it oğlunung mərsəcüki çəkiləndə...</i>
Mir axur	Bəy atlarını idarə edən və onların təlim işlərini düzənləyən dövlət adamı.
Mizac	(Ərəbcə) qılıq, övqat, ruhsal durum. <i>Sümürüb-sümürüb al şərəblar içməgə mizac gərək.</i>
Movuldatmaq (movaldatmaq)	Miyuldatmaq, yalvartmaq, acı çəkdirmək. <i>Yürək yarar, qan bürküdüür, ər movaldur...</i>
Müskir	Yer adı. <i>Keçdügündə Müskir ilən Qubaya talan salan...</i>
Nakes, nakis	Kök olaraq Ərəbcə <i>nəkəsə</i> (نكسه)- düşmənin qarşısında əyildi, cəsarətsiz davrandı. Bu əsasda fəli sifət olaraq <i>nakis</i> (ناكيس)-

	cəsarətsiz, qorxaq, ərdəmsiz, düşmən qarşısında əyilən. <i>Bezə-miskin xeyir görməz kür ilən nakis baylar, dədəm der, talanıban pozulsa yeg- yoxsullara və miskinlərə xeyri olmayan ərdəmsiz və cəsarətsiz bəylər, dədəm demişkən, talanıb məhv olsa yaxşıdır.</i>
Nəzər	Dərgah, hüzur, məclis. <i>Padşahlar nəzərində söy yetürsə- xanlar məclisində şer oxusa (mətn). Qalqdı, Bayındır Xanın nəzərinə vardı- hüzuruna getdi (KDQ: Qazılıq Qoca Oğlu Yegnək boyu).</i>
Nökər	(Moğolca) yoldaş. <i>Yoldaş hiçi (bici?), nökar pisi, ər kötisi.</i>
Öbkə	Qəzəb, öfkə. <i>Öbkəsinə səbr qılan başdan qada savdurur.</i>
Ödin yarang	Ödünü yaran.
Ökçə	Daban (Sənglax). Məcəzi anlamda <i>ökçəli-</i> cəsarətli, çalağan, <i>ökçəsiz-</i> qeyrətsiz, cəsarətsiz. <i>Ökçə itdi-</i> sürətlə geri döndü (PC). Mətnə <i>ökçə dəyən-</i> hücum edən, zərbə vuran. Habelə <i>ökçə gəlür-sür'</i> ətlə gələr, <i>ökçil alır-</i> ön sırada yer alar.
Öktürmək	Parçalamaq. Eyn kökdən <i>ögütmək (üyütmək)-</i> toz eləmək, toz halına gətirmək. <i>Qara polad sav qılıcung yavzı çalınacaq baş öktürür.</i>
Ölət	Yoluxucu və ölümə səbəb olan xəstəlik. <i>Qədimidən içindən ölət çıqmaz Rum eli.</i>
Öləzmək	Gücdən düşmək. <i>Əjdaha dedükləri bir yilandur, anda nə var ki, bulaşursang, öləzürsəng?</i>
Ölkələnmək	Özünə tabe etmək. <i>Şirvanilən Şamaxını ölkələnen...</i>
Omrulmaq	Oğulmaq. <i>Ada basa yeriyəndə heybətindən yer omrilən (mətn). Görürsənmi, ay oğul, nələr oldu? Sarp qayalar oynanmadi, yer obrildi .(KDQ: Dirsə Xan Oğlu Buğac boyu).</i>
Öngicə	Önündə, önünə. <i>Ağasının öngicə axtarma atlar, kəsik başlar, diri dustaqlar nəzərinə gətürməsə, nəyə yarar?</i>
Öngürmək	İrəliyə yönəltmək. <i>Ala parsılar öngürtdi-</i> ala barsları qabağa saldı, irəliyə yönəltdi.
Onmaq (ongmaq)	Düzləmək, yoluna düşmək, başarılı olmaq (PC). <i>Gününg doğsung, işüng onsung!</i> (mətn). <i>Allah- allah deməyincə işlər ongmaq (KDG: Müqəddimə).</i>
Ornac	Dayaq, söykənəcək. <i>Ornamaq-</i> yerləşmək, yer almaq. <i>Ornatmaq- yerində bərkitmək (PC). Bir kişinin soyunda altı yaşar oğlu olsa, yurd ornaci.</i>
Ortalanmaq	Orta yaşa çatmaq, orta yaşlı kimi görünmək. <i>Otuz yaşına yetişmədin ortalan-</i> Otuz yaşına çatmadan orta yaşlı görünər.
Ötkün	İrəlidə gedən, sürətlə hərəkət edən. <i>Burulmiyub döğri çıxan oq ötkününi barmaq atar-</i> düz istiqamətdə sürətlə gedən oxu atan barmaqdır.
Peykli	Hərəkətli, elçi kimi hərəkətli. <i>İki ayağa səgir deyəndə peykli dil.</i>
Pörtləmək	Qızarmaq. <i>On altı batman kafir gürzi tərəmdən dəgdi, pörtləmədüng.</i>
Qabaq	Üz, dəmir başlığın qabaq hissəsi. <i>Qabaq yarub, qan bürkütməsə... nəyə yarar?</i>
Qadamaq	Oxlamaq. <i>Qadanmaq-</i> oxlanmaq, oxa tuş gəlmək, vurulmaq, yaralanmaq. <i>Səhhar oqlara ər qadansa...</i>

Qala	Qalar. <i>Dağ otları tükənə, tikan qala-</i> dağ otları tükənər və tikan qalar, necə ki bəzi Az. ləhcələrində <i>tikan qali-</i> tikan qalar, yaxud da <i>bir gün ağız qali boş, bir gün doli dad oli</i> (Şəhriyar).
Qaqan	(Daha çox quşlar haqqında danışarkən) <i>qaqalağan-</i> səslı, uca səslı, çox səs salan (PC). <i>Qaqan-</i> səs salan və kükrəyən. <i>Fil qaqanı-</i> kükrəyən və qəzəbli fil.
Qarasu	Yer adı.
Qarçıqay,	Bir alıcı quş növü.
qarçqay	
Qari	Moğolca <i>qar-</i> əl (Mühənnə). <i>Qariləri qabarmadın</i> (hələ gənc ikən) <i>aran sazdan güir meşəniüing kolında dünək salur.</i>
Qarınca	Qarışqa. <i>Qarıncası qara itcə dəgülmüdür Qarxun eli-</i> qarışqası qara it boyda olan Qarxun eli.
Qarma	Qarmaq, çəngəl, çatal, caynaq. <i>Kafirlərə qarşi gəldüm, qarma dutdum.</i>
Qartal	1 – Bir alıcı quş adı. 2 – Yaşlanmış, üç yaşına dolmuş davar. <i>Qapusı bərk daş ağılung qıyın sökər, qartal ökəc səmizini qarpub dutar...</i>
Qav	Çətin anlaşılan bir kəlmə, ancaq Moğolca <i>qav-</i> bağ, buxov, zəncir, suçluların qollarını bağlamaq üçün işə yarayan alət. Bu əsasda <i>ari atəkli nikzənlərdə qav əglənməz-</i> namuslu və sədaqətli qadınlar suçlanmazlar.
Qavat	Ərəbcə <i>qəvvad</i> (قواد)- yolsuz qadınların işlərinə aparıcılıq edən şəxs, (mətnədə) xayın, pozğun. <i>Tayın-tuşın bilməz qavat bir gün olur təpikdə ölür.</i>
Qay	Qar-boran (Həyyan). Habelə <i>qay-</i> qarışıq qar və yağış yağmuru (Sənglax). <i>Qay-busaluq ərdəmidür tökəlin töküb, yerə sinüb, yer soyudmaq.</i>
Qayıtmaq	Qorxmaq, ürkmək, sarsılmaq, qayğılanmaq. <i>Üstingə ala sari yaylı ovçı gəlsə, avi üstə ol ovçidən qayıdurmu-</i> qorxarmı, ürkməmi? (mətn). <i>Qorxma, qayıрма, avdadır-</i> (KDQ: Qazan Bəg Oğlu Uruz Bəgin Tutsaq Olduğu boy). Əski Türkcə <i>kadğu-</i> üzüntü, qayğı (Divan). <i>Kamuğ kadğusi irdi ümmət üçün-</i> bütün qayğısı ulus üçün idi (Kutadğu Bilig).
Qaytaban	Dəvə, dəvə sürüsü. Kəlmə iki hissədən oluşur. 1- <i>qay-</i> qatı, möhkəm, sət, necə ki <i>qayım-</i> bərk, möhkəm (ADİL), 2- <i>taban-</i> ayaq, daban. <i>Qaytabanlar çəkilsə, yola girsə, yollar bükər</i> (mətn). <i>Qaytabandan qızıl dəvə vergil bu oğlana... qaytabandan qızıl dəvə gedərsə, mənim gedər</i> (KDQ: Dirsə Xan Oğlu Buğac boyu).
Qaytaq	El adı. <i>Qımuq ilən Qaytaqung ödin yaran...</i>
Qayxu	Arxaya doğru əyilmiş. Kök olaraq <i>qayıtmaq-</i> geri dönmək. <i>Qayxu polad çalınanda qan şorlasa...</i>
Qazaquc, qazağuc	Çapağan at (Sənglax). <i>Qazaquclar səgirdürsə; meydanında toz əglənür, duman çökər.</i>
Qılayung	Bəlkə <i>qılalung-</i> qılaq. <i>Dua qılayung-</i> dua qılaq.
Qımuq	El adı. <i>Qımuq ilən Qaytaqung ödin yaran...</i>
Qımzanmaq	Tərpənmək, hərəkət etmək. <i>Qımzanmadum-</i> qımıldanmadım, tərpənmədim, hərəkət etmədim.

Qır	Dağ rəngində olan (Divan), boz, boz rəngdə olan. <i>Uca yerdə qır təkə ilən qızıl geyiki marıxdə alur.</i>
Qırqıl	<i>Habelə Qırqıl-</i> ağılı-qaralı (Divan). <i>Qırx yaşına yetişmədin qırqıl səpə- saçı və saqqalı ağarmağa başlayar.</i>
Qısqa	Qısa.
Qıyaq	Qıyaq otu; nazik, şüyü şəklində bitən yarpaqsız ot bitkisi. <i>Sari qıyaq gög ot başı yayxananda...</i>
Qıyı	Sahil, qıraq.
Qıynaq	Caynaq (quşlar haqqında danışarkən). <i>Qıynaqınunq ucında qan çilətsə...</i>
Qızluq	Qıtlıq. <i>Aqır qızluq olanda aqır şəhərlər qıyısında nan-nan deyüb çaqırmazmı?</i>
Qoçqar	Qoç, erkək, döyüşkən. <i>Ağayılunq qoçqarısang, ölməgilən.</i>
Qoyma-qoyma	Qovma-qovma, vur-döyüş. <i>Qoyma-qoyma dəmində qara bağır, yağlı quyruq xarp-xarp utar.</i>
Quba	1 – Ətli, kök (PC). <i>Quba döşdən sökübəni tüm yürəgi yem yemlənsə...Quba nər- kök erkək dəvə.</i> 2 – <i>Quba qaz- vəhşi qaz (ADİL). Quba qazunq günü doğar...</i>
Qulan	İki-üç yaşlı at dayçası.
Qur	Şənlik yığıncağı, yığva, məclis (PC). <i>Dədəm soyı alp ozanlar qurdan qalmaz.</i> Buradan <i>Qurqud-</i> (məclis sahibi, söz sahibi, qurulan məclislərdə hekmətlər söyləyən dədə) kəlməsinin “Qorqud” kəlməsindən daha düzgün olduğu düşüncəsi ortaya çıxır.
Qurban	Kaman qabı. Kök olaraq <i>qur-</i> kaman, yay. Əski Türkcə <i>kurman-kaman</i> qabı (Starostin).
Qurmaq	Yayı tarım çəkmək, yay düzəltmək, təşkil etmək, necə ki <i>saati qurmaq, bir şəxsi qurmaq</i> (onu bəlli bir işi görməyə yönəltmək), <i>iş qurmaq, ailə qurmaq, qurulu dükkən, və bir çox başqa</i> örnəklər. <i>On altı təkə buynuzından qurulmuşdı qatı yayı</i> (mətn).
Quymuncu	Suların axıb tökülən yeri. <i>Hamı sərp dəngizlərinq quymuncısı Mühit dəngizi...</i> “quyu” sözü ilə eşqaynaqlı ola bilər.
Quytu	Sığınacaq yer, daldalanacaq. <i>Qara dərə quytusına dolandursa...</i>
Sadaq	Moğolca <i>caaɗaɗ</i> (<i>saadaq</i>)- ox qabı.
Sağın	İnək və başqa sağmal heyvanlar. <i>Eşigində sağınuna usal baxan-</i> evində və kövşənində öz inəyinə xor baxan...
Sağınışlı	Sayğılı, şöhrətli. Başqa ehtimala görə <i>sav-</i> danışq. <i>Sağınışlı/savınışlı-</i> şirin dilli, söhbət bacarığına malik. <i>Dədəm kimi xub sağınışlı, bilgi gərək-</i> dədəm kimi xoşsöhbət və bilgin olmalıdır.
Sağınmaq	Sanmaq, zənn etmək, nəzərdə turmaq. <i>İyasını sağındıqı yerlərinə yetürür-</i> sahibini nəzərdə tutduğu yerə çatdırar (mətn). <i>Həqir baxma mənə, kimsədən sağınma kəməm</i> (Füzuli). <i>Ey bəhr sağınma sənim ancaq göhərin var</i> (Füzuli). “Sağınmaq” sözü ilə ilgisi yoxdur.
Şahi	Şığayan. Eyn kökdən Farsca <i>şahin-</i> laçın.
Salla	Caynaqla saldırmaq, hücum etmək. Moğolca <i>salax-</i> hücum etmək,

	parçalamaq, yenmək, məğlub etmək, necə ki Moğolca <i>sala-caynaq</i> , qarmaq. <i>Salla urar</i> - salla vurur, caynaqlar.
Salur	(Moğolca) qılinc çalan (Sənglax).
Salxum	1 - (Türkcə) üzüm salxımı. 2 – (Moğolca) sərin. Əslində moğolca <i>salxi</i> - yel. <i>Sari qaya salxumunda yer yerlənür</i> .
Şaqumaq	Şığımaq, şığamaq. <i>Şaqıtmaq</i> - məğlub olmaq, yem olmaq. <i>Qanati ala saqsaqanə ol özini şaqıdurmi?</i>
Sası	Əski Türkcə <i>sasığ</i> - qoxumuş, iyrənc. <i>Adam içməz bulanuq, sası su damarından çəkilsə yeg</i> .
Satan	Bud, onbadan ayağın ucuna qədər olan hissə (PC). <i>Alma gözli, geng köksli, geng satanlı</i> (atlar haqqında danışarkən).
Sav	Kəskin, iti, güvənli. <i>Qara polad sav qılıclar</i> . Farsca <i>sayidən, sudən</i> - sürtmək, ovmaq, <i>sohan</i> - bülöv, itilmə aləti (Dehxoda), <i>zər i savə</i> - əridilməmiş qızıl, sürtülmüş qızıl (Zəm). Kəlmənin hansı dildən qaynaqlandığı bəlli deyil.
Say	Adlı-sanlı. <i>Say Oğuzung vəsfın qılar olsa, başa yetürə bilməz</i> .
Sayıрмаq	Titrək və zəif işıq yaymaq, parlamaq, şəfəq buraxmaq (ADİL). <i>Sadaq ara sayıranda səksən oqlar nəyə yarar?</i>
Sayxan	Çətin anlaşılan bir kəlmə, ancaq Moğolca <i>sayxan</i> - gözəl (Bol). <i>Qara polad sayxan daş</i> - qara polad kimi gözəl görünən daş.
Saz	1- qamış, qamışlıq. 2- meşə (Həyyan).
Səgirtmək	Hərəkət etmək, çapmaq, sürətlə yürümək. <i>Yayaq olsa bir igid, çox səgirtsə, aql azar, bilik çaşar</i> . Bu fel Az. Türkcəsində gənəlliklə təsirli fel kimi işlənir və felin icbar növünü təmsil edir (<i>at səyirtmək</i>), ancaq bəzi başqa Türkcələrdə təsirsiz fel kimi də işlənərkəddir.
Səhhar	Ərəbcə <i>səhərə</i> (صَهْر)- yandırdı, qovurdu, <i>insəhərə</i> (انصَهْر)- əridi, <i>insihar</i> (انصهار)- ərimə (Möcm). Bu əsasda <i>səhhar</i> (صَهَار)- yandırın, qovuran. <i>Səhhar oq</i> - yandıran ox, əridən ox.
Səksənmək	Diksinmək, yerindən qalxmaq. <i>Səksən min deyəndə səksənmədim</i> -tərpənmədim, yerimdən qalxmadım.
Səlcik	İyid.
Səmiz	Kök, ətli.
Şərcə	Şər qoparan, ara qarışdırın. <i>Geçisi gərcə; adami şərcə İrəvan, Naxçıvan, Şərvəl eli</i> .
Sətr	(Ərəbcə) örtmək, mətnə isə məna dəyişiminə uğrayaraq <i>sətr</i> -çılpaqlıq. <i>Acung qarnın doyura, yalanqacung sətrin örtə</i> .
Səvəng	Səhəng, küzə. <i>Ev yanında səvəng kimi sökənduği ala baydaqlu sür cidalar nəyə yarar?</i>
Səvgü	İstəqli, sevgili. <i>Xədicə ilə Fatimə ananın səvgüləri</i> .
Səzirgənmək	Diqqəti artırmaq, şübhələnmək. <i>Quyruğunun ucın görəndə səzirgənür</i> - diqqətli tərzdə baxar, şübhələnər. Kök olaraq <i>sezmək</i> -zənn etmək, şübhələnmək (Divan, Həyyan).
Sibə	(Moğolca) ağacdən düzəldilmiş, hücum və müdafiə zamanı işə yarayan qorunacaq (Dörfer). <i>Ol qələyə sibələr yeridir...</i>
Şiləlgə	Ov ətindən pay (Sənglax). <i>Avingdan bir şiləlgə mənə vergil</i> .
Silinti	<i>Silintilər yığıla bir yerdə oba ola</i> - ərdəmsizlər bir yerə toplaşar və oba halına gələr.

Sindürmək	Sinirmək, həzm etmək. <i>İçdigüni sindürməgə mərəkələr içində, məclisdə mərd igiddə qursaq gərək.</i>
Singir	Sinir, əsəb, (anlam genişləməsi ilə) damar. <i>Singir çəksə, öpkə deşsə...</i>
Sinsimək	Sinmək, gizlənmək, pusmaq. <i>Ağayullar yörüsində böri sinsir- qurd gizlənər.</i>
Şirincinmək	Dadanmaq. <i>Oqurluqa dadananlar bir varub, iki gəlür, şirinciniür.</i>
Sıyra	Sıyrılmış qılıncı. <i>Sıyra qılıc səgirdi əjdahanung üstinə...</i>
Sızdırmaq, sızğurmaq	Əritmək və durultmaq (PC). <i>Daşdan polad sızdırırdı...</i>
Sögmək	Söymək, söyüş demək. <i>Dayısı Qazanı kəşiş deyüb ağzın sögən (mətn). Ağ saqallı qocanın ağzın sögdi- onun sözlərinə qarşı kobud sözlər danışdı, sözlərinə söydü (KDQ: Dirsə Xan Oğlu Buğac boyu).</i>
Sökü	Süngü, mizraq.
Sölmək	Söylətmək, dillərə salmaq. <i>Qılıc ilə adını yeg sölmüş...</i>
Solutmaq	Çətin nəfəs almaq, necə ki <i>soluq-</i> nəfəs, <i>soluqan-</i> çətin nəfəs alan şəxs (Mühənnə, Həyyan), <i>solunqan-</i> çətin nəfəs alan (PC). <i>Acıqlı aslan soludurmu?</i> - nəfəsdən düşərmi, yorularmi, (məcazi anlamda) əl çəkərmi, vaz keçərmi?
Söy yetürmək	Söy söyləmək, şər oxumaq. <i>Dədəm soyi alp ozanlar səvinür, padşahlar nəzərində</i> (hüsurunda, dərgahında) <i>söy yetürsə.</i>
Su sulanmaq	Su içmək.
Sügsün	Ənsə, boyunun arxası. <i>Qara polad sav qılıcung yavzi çalınacaq baş öktürür, sügün bölər.</i>
Şunqar	Sunqur, bir növ alıcı quş. <i>Şunqar-</i> laçın, qızıl quş (PC), necə ki Moğolca <i>şonxur-</i> sunqur, laçın.
Sür	Moğolca <i>sürə-</i> qamış (Bol). <i>Sür cida-</i> qoca qamışın qalın gövdəsindən düzəldilmiş neyzə.
Sürçmək	Sürüşmək (PC). <i>Çapar gündə sürçməsə, büdrəməsə, igid altında bədo yaxşı.</i>
Sürülmək	Ömür sürmək. <i>Altı arxadan sürülürsə, ağır illər içində əsl yengər-altı nəslə dünyaya gəlib-getsə, yenə də soylu adam qələbə çalar (mətn). Bu dedügi Osman nəslidir, işdə sürülüb gedə yürür</i> (KDQ: Müqəddimə).
Süsmək	Sancmaq, taxmaq. <i>Sür cidalar süsüləndə...</i>
Tap-tap	Çətin anlaşılan bir ibarət. <i>Tap-tap durar ikən adam səndən, nə yavaş dil</i> (mətn). Qaynaqlarda <i>tap-</i> yetərli (Mühənnə, Divan). <i>Bu aş banga tap-</i> bu yemək mənə yetərlidir (Divan). <i>Tap boldi-</i> yetərli oldu (Divan). Mətnədə zətin dilin nə zaman sakit və dinc, nə zaman isə sözlü olduğu haqda danışılır. <i>Tap-tap durar ikən adam səndən, nə yavaş dil, təprəduqca sözə girsə, çox sözlü dil!</i> Burada demək olar ki, <i>tap</i> (yetər, sus, dinmə) kəlməsi ilə <i>təprətmək</i> (dindirmək, sözə tutmaq) kəlmələri arasında fonetik bənzərlik var və onların mənə ziddiyyəti bədii özəlliyə qulluq edir. Bu baxımdan belə bir yozum üçün əsas yaranır: Madam səni dindirən olmur, nə qədər dincsən, elə ki bir kimsə səni dindirdi və sözə

	keçdin, nə qədər sözlüsən!
Tavılqa	Başlıq, hərbi başlıq, dəbilqə. Türkiyə türkcəsində <i>tolga</i> , Çağatayca <i>tavılqa</i> , kök olaraq Moğolca <i>tolqoi</i> - baş (Bol).
Təprətmək	Yönəltmək, hərəkətə gətirmək. <i>Sağ əlimdən sol əlimə piyaləni təprətmədim, qarılərimi qarşı verüb qara daşı saxliyən Qazan idüm</i> - piyaləni sağ əlimdən sol əlimə vermədən qollarımı qarşı verib, qara daşı saxlayan Qazan mən idim.
Təsərrüf	Davranış, hərəkət. <i>Yeddi başını bir təsərrüfilən soyubəni...</i>
Tip	Döyüş vəziyyəti almış ordunun ortasında hərəkət edən hərbi hissə.
Tökəl	Yağmur, töküntü. <i>Qay-busaluq ərdəmidür tökəlin töküb, yerə sinüb, yer soyutmaq.</i>
Toqtaşdurmaq	Yerini arxayınlaşdırmaq, yerini bərkitmək. <i>Qayanung daldasında özün toqtaşdurdı.</i>
Toraqay	Torağay. <i>Kakillicə toraqaylar səyirəndə...</i>
Tosma	Qısa.
Tozatmaq, tozutmaq	Göyə sovrmaq. <i>Toz tozardı- toz göyə qalxdı</i> (Divan). <i>Tumcuqınunq ucında tük tozadur</i> - dimdiyin ucundan quş lələyi sovrar...(mətn).
Tülütlü	Tülü, əli əyri. <i>Tülütlisəng deyübəni döyülməzmi, sögülməzmi?</i>
Tumağa	Börk, bəzi quşların başının üstündə olan kakil. <i>Şahi şunqar yavrisınınq tumaqəsi alınsa...</i> (mətn). <i>Başıma altın tumağa, taj i zər, çün mini həq bilə qılmış tacvər</i> (PC).
Tumcuq	Əski Türkcə <i>tumşuq</i> - dimdik. <i>Tumcuqınunq ucında tük tozutsa...</i>
Türgən	(Moğolca) sürətli, yeyin, sürətlə axan, gür (Bol). Böyük Rus yazarı İvan Türgeniyev-in adı eyn kökdən törəmişdir. <i>Ayınduri daşqun suyung türğənəsəng, ölməgilən</i> (mətn).
Tütün	Tüstü. <i>Yeddi yerdə quyi-quyi tütün çıxar gördi.</i>
Tuz	Tuz ağacı. Eyn kökdən olaraq Farsca <i>tus</i> - tuz ağacı. Yayların üzərinə çəkilmiş tuz ağacının qabığı. <i>Aqca tuzli yaylar səvinür...</i>
Uc	Məram, istək, hədəf. <i>qomuni qoyubani yad ucına güvənənlər</i> - öz elini unudub, başqalarına bel bağlayanlar.
Uc Ildırım	“ <i>Uc Ildırım</i> ” adını daşıyan əfsanəvi qara bulud. Ucları ıldırım kimi görünən bir qara bulud. Mitoloji baxımından “Yeddi Qardaş” ulduz toplusundan ayrılmış, ayrılardan bəri ucları ulduzların parıltısını təmsil edən bulud. <i>Yeddilərdən ayrılıbdur Uc Ildırım</i> - yeddilərdən ayrılmış Uc Ildırım.
Ulalmaq	Böyümək, ulu olmaq, məşhur olmaq. <i>Ulalduqca əmusi Qazan, atası Qaragünəyə ümid olan...</i>
Üləng	Yaşıl bölgə, otlaq (Sənglax, Dehxoda). <i>Üləng yerdən üləng yerə tikiləndə bargah evli...</i>
Urduğungi	Vurduğunu. <i>Ya urduğungi ulatmiyən ulu Tari!</i>
Ürətmək	Yaşatmaq, çoxalmağına icazə vermək. <i>Qarı düşməniünq övladını ürədürmi</i> - əski düşmənlərinin övladına törəmək və çoxalmaq imkanı verərmi?
Ürkü	Qorxu. <i>Əyağın üzənguyə basanda Doqquz Tümen Gürcüstana ürkü salan...</i>
Ürləmaq	Çığırmaq, səs qoparmaq (Mühənnə). <i>Qara bulut ərdəmidür gögdə ürləmaq.</i>

Urmaq	Vurmaq
Uruk	Ordunun dinclik sürəci (Divan). Ağ <i>ordular ol dağları yaylamasa, səkiüsində bədo atlar uruk üstə otlamasa...</i>
Usal	Alcaq, düşük, nəzərdən düşmüş (PC). <i>Usal kişi</i> - Qəflət keçirən kişi (Divan). <i>Usal baxmaq</i> - bir şeyi əskik görmək. <i>Sağınına usal baxan</i> - İnəyinə və başqa sağmal heyvanlarına xor baxan.
Uşatmaq	Kök olaraq <i>uş</i> - xırdaca, balaca. <i>Uşaq</i> - kiçik, xırdaca (Divan). Məcəzi mənada <i>uşaq</i> - parça, hissə, bölük. <i>Uşatmaq</i> - sındırmaq, parçalamaq (PC). <i>Alca laçın yavzı qaz uşadur</i> (mətn). <i>Bir qucaq yığacni anıng əzasıda uşatdılar</i> - Bir qucaq ağacı onun əzasının üstündə sındırdılar (Nəvai). <i>İrənlər xidmətidin çıkməgil baş, əgər başingə gərdundin yağar taş, ki gər ol taş ilə başing uşalğay, Səadət xəttidür, gər zəxmi qalğay</i> (Nəvai). Az Türkcəsində: Ərənlərin xidmətindən çəkinmə, hətta başına göydən daş yağsa; əgər də başın o daşdan parçalansa, yarasının yeri də qalsa, özü bir səadətdir.
Ütəlki	Bir alıcı quş növü. <i>Boz ütəlki ərdəmidür çöl yerlərdə ceyran almaq</i> .
Vari	Başqa qaynaqlarda habelə <i>bari</i> , <i>barça</i> - tüm, hamı (Sənglax). <i>Aqca bürclü qələləring üstinə vari bəylər varsaydı</i> (mətn). <i>Bari binəvələr nəvasazı ol</i> - bütün yazıq və yoxsul insanların dayağı odur (Nəvai: <i>Məhəbub ül Qülub</i>).
Xədəng	(Farsca) tuz ağacı. Tuz ağacının qabığı yayların istehsalında işə yarar, şüyləri isə oxların hazırlanmasında. <i>İg yaylı, xədəng oqli</i> (mətn). Beləliklə <i>xədəng</i> sözü, əslində bir növ ağac adı olduğuna rəğmən, Farscada getdikcə <i>ox</i> anlamını qazanmışdır.
Xızan	Ailə (PC), qadın və uşaq. <i>Başı Açıqdan xızan sürdüm</i> - ailələri Başı Açıq adlı yerdən sürgün etdim. Başqa və daha məntiqli nəzərə gələn yozum: ailələrimizi Başı Açıqdan sağ-salamat keçirtim.
Yağırısı	Yazılış səhvi olmalıdır. Çox ehtimala görə <i>yağırısı</i> - arxası, kürəyi. <i>Yağrı, yağrın</i> - kürək və çiyin (Divan, Sənglax). <i>Yağrının üstündə gün doğurdur</i> - göydə uçarkən kürəyinin arxasında günün doğuşuna şahid olar.
Yağlı yüzli	Üzərində bol yağ olan yemək. <i>Yağlı yüzli yeyəndə köngül bükər</i> .
Yalabımaq	Parıldamaq. <i>Yalabıyub gün doğarsa, cahan şölələr</i> .
Yalçın	Dik və çılpaq qaya. Eyn halda <i>yal</i> - parıltı. Buna əsaslanaraq <i>yalçın</i> - parlaq.
Yalınğac, yalanqac, yalanac	Çılpaq. <i>Yalanacларung geygəsi</i> .
Yalman	(Qılıcın və başqa kəsici) silahların iti ağzı (PC). <i>Qara polad sav qılıcung yalmanından qorxmazdung</i> .
Yalpa	Parıltı, işıq. Məsdər olaraq <i>yalabımaq</i> - parlamaq. <i>Yelə yalpa toxunanda dəngiz günü...</i>
Yangil	Qızarmış, ala yanıq. <i>Qızıl güllər səpilməsə, yangil alma tökülməsə...</i>
Yanqaq	Yanaq. <i>Yanqaqından aqarursa baba yaxşı</i> - ağ saqqal ata yaxşı.
Yapunmaq	<i>Qalxanını yapındı</i> - qalxanı özünə sipər etdi, qalxan ilə özünü

	qorudu. Məsdər olaraq <i>yapınmaq</i> - sipərlənmək, özünü qorumaq, necə ki eyn kökdən <i>yapıncı</i> - şaxtadan qorunmaq üçün heyvan dərisindən düzəldilmiş çoban geyimi.
Yarma qabaq	(Qılıc, ox, cida və başqa silahlardan danışarkən) iki uclu. <i>Yarma qabaq cidasının ucunda ər böğürdən...</i>
Yavaş	Üzü yola, sözə baxan, dinc (Divan). <i>Çalmaq atlar yavaşdır mir axur</i> - vəhşi atları əhliləşdirən, ipə gətirən mir axur.
Yavız, yavuz	İti, kəskin, qatı, güclü, əsil, bacarıqlı, yava, çətin, sərt, acı, yaman. <i>Alca laçın yavzı qaz uşadır</i> - alca laçının yamancası qaz didər, parçalar.
Yaxınmaq	Yanmaq, parlamaq. <i>Yaxınub doğan bədrli ay dünin balğır.</i>
Yayaq	Yerdə yürüyən. <i>Yayaq olsa bir igid, çox səgirtsə; əql azar, bilik çaşar.</i>
Yaylamaq	Yaylaq qurmaq, yaylaq keçirmək. <i>Çıqub-çıqub ağır ellər, al ordular ol dağları yaylamasa...</i>
Yayxanmaq	Dalğalanmaq, tərpənmək. <i>Sari qıyaq gög ot başı yayxananda...</i>
Yazı	Çöl. <i>Geng yazının ortasından...</i>
Yeddilər	“Yeddi Qardaş” adlı ulduz toplusu, böyük ayı bürcü. <i>Yeddilərdən ayrılıbdur Uc Ildırım</i> - böyük ayı bürcündən qopub gələn “Uc Ildırım” adlı bulud. Mətnə “Uc Ildırım” yerə gəldiyində “qara polad sayxan” daşlara toxunur və yerin alt qatlarına, yeddinci qatına gedir. Yeddi il keçəndən sonra yenidən yerin üzünə gəlir və ildırım kimi iti və parlaq qılıclara çevrilir.
Yedürmək	Yedəkləmək. <i>Qazan qara yazung fəslində tazi tula yedürdi, bəhri quşlar götürtüdi</i> - Qazan yaz fəslində (ova getdiyi zaman) gənc tazi itlərini yedəyinə aldı və (ovçuluqda yardımçı olacaq) dəniz quşlarını uçurtdu.
Yeg	Yaxşı, ləyaqətli. <i>Salur yegi, İmur görki</i> - Salur elinin şöhrətli şəxsiyyəti və İmur elinin yaraşığı.
Yegdən enmiş	Soylu, ulu soylu. <i>Yegdən enmiş, yegdən doğmuş.</i>
Yeginək, Yegnək	İyid adı. On iki boylu Dədə Qorqud kitabının bir boyu (Qazılıq Qoca Oğlu Yegnək boyu) bu iyidə həsr olmuş.
Yegluqunqa	İyiliyinə, yaxşılığına. <i>Barək allah, aqam Qazan; ərluqunqa, yegluqunqa təhsin, Qazan.</i>
Yekkə	(Moğolca) böyük, iri. Eyn halda <i>yekə</i> - Türklərdə bir at növü (Nəvai: <i>Mühakəmət ül Lüğətəyn</i>).
Yeqqələm	Tək başına, tam səlahiyyətli. <i>Yeqqələm eşik ağası başı Qara Budaq kimi uğurlu olsa...</i>
Yeltənmək	Hərəkət etmək. <i>Yetmiş min gəldi deyəndə yeltənmədi,</i> necə ki eyn kökdən <i>yellənmək, yelləncək</i> v.s.
Yeng	Hərbi geyimin bərkidilmiş çiyin bölümü, qol üzərinə gələn bölümü (Divan). <i>Yengi qısqa dəmür donlar.</i>
Yenglayetmiş	Yeniyyətə yaşına çatmış.
Yeriş ilğar	Həbelə <i>ilğar yeriş</i> - hücum.
Yerlənmək	Yer almaq. <i>Sari qaya salxumunda yer yerlənür... ala qaplan yavrisının avı üstə günü doğar</i> - sarı qayanın sərin yerində yer alan ala qaplan yavrusu ov ovlar və mutlu olar.
Yetqac	Yetkək, yetcək, çatan kimi. <i>Qır Barağın ellərini yetqac alan...</i>

Yığıllalar	Yığıllarlar, toplaşarlar.
Yır	Nəğmə, mahnı (Divan). <i>Yırlı dəngiz</i> - nəğməli dəniz, dalğalı dəniz. <i>Yırlı dəngizlərə bəngzər yeg ər köngli</i> - yaxşı insanın ürəyi dalğalı dənizlərə bənzər.
Yıxdurmaq	<i>Yigtürmək</i> - fayda vermək, yaxşılıq etmək. <i>Ol qardaşınqə nəng yigtürdi</i> - qardaşına bir şey verməklə ona yaxşılıq etdi (Divan). <i>Altı pərli gür şeşpərüing atında yıxdurmasa (yigtürməsə), alın-başa götürəndə taviğalar nəyə yarar</i> - bir dəbilqə ki iyidi şeşpərin zərbəsindən qorunmadı, onu başa taxmaq nəyə yarar? (mətn).
Yıxınacaq	Yıxılmış iyid. <i>Yıxınacaq əri durquzmaqa ər ərə qıymasa</i> - (qənim yıxılmışsa və aman diləyirsə) iyid mürtüvvətli olsun və yıxılmış iyidə qıymasın.
Yoluq	Əslində <i>oyluq, uyluq</i> , (əski Türkçə <i>udluq</i>)- bud (Divan, Orx). <i>Yoluq alta saxladuqi altı pərli gür şeşpərlər nəyə yarar?</i> (mətn). <i>Sağ oyluğu qayaya toxundu, sındı, Bəkil aru durdi, ağladı</i> (KDQ: Bəkil Oğlu İmran boyu).
Yörü (yöri)	Yörə, çevrə. <i>Ağayılar yörüsində böri sinsir</i> - qoyun sürüsünün çevrəsində qurd gizlənər.
Yumşatmaq	Əymək, tarım çəkmək. <i>Geng dalında yumşanmasa, qurban ara götürəndə sari yaylar nəyə yarar</i> - gen çiyində tarım çəkilməsə, kaman qabında daşdığı sarı yayların nə faydası?

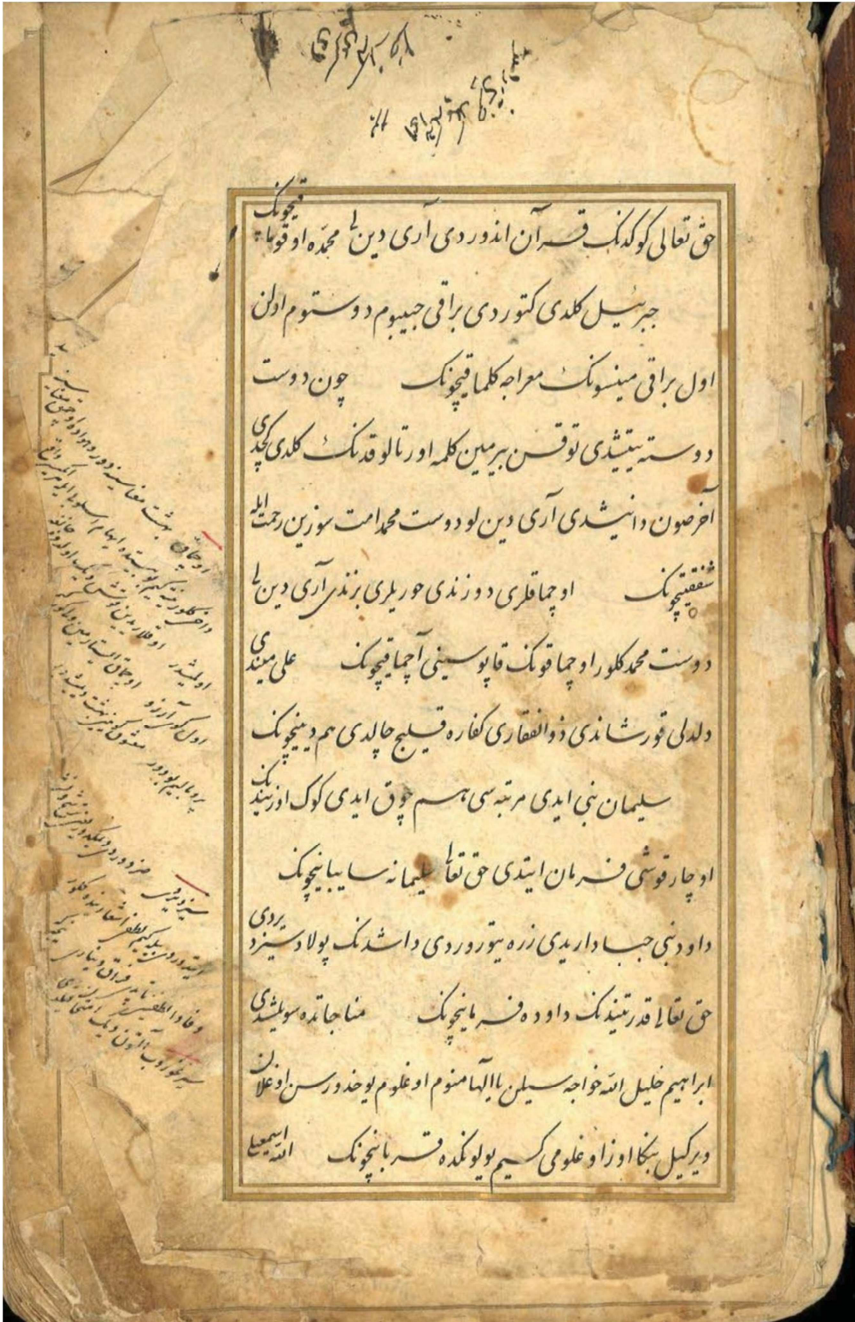
Baş vurulmuş qaynaqlar:

- *Azərbaycan Dilinin İzahlı Lüğəti*, Prof. Orucov və Redaksiya Heyəti, Bakı 1980
- *Sənglax Sözlüyü*, Mirzə Mehdi Əstərabadi, İncələyən: Dr. H. M. Seddiq, Təbriz 1388 (H)
- *Kitab ül İdrak li Lisan il Ətrak*, Əbu Həyyan, Mətbəə i Amirə, İstanbul 1309 (H)
- *Hilyət ül İnsan və Hilbət ül Lisan*, İbn Mühənnə, Mətbəə i Amirə, İstanbul 1340 (H)
- *Divan ü Lüğət it Türk*, Mahmud Kaşğəri, TDK
- *Divan ü Lüğət it Türk*, Mahmud Kaşğəri, M. Dəbirsiaqi, Tehran 1375 (H)
- *Divan ü Lüğət it Türk*, Mahmud Kaşğəri, Mətbəə i Amirə, İstanbul 1309 (H)
- *Comprehensive Turkish- English Dictionary*, Dr. Pars Tuğlacı, ABC Kitabevi, İstanbul 1991
- *Müqəddimət ül Ədəb*, Carallah Zəməxsəri, Tehran 1386 (H)
- *Etymological Dictionary of the Altaic Languages*, Sergei Starostin (et al), Brill 2003 (https://www.bulgari-istoria-2010.com/Rechnici/Turkic_etymology_dictionary.pdf)
- *Nişanyan Sözlük, Çağdaş Türkçenin Etimolojisi*, Sevan Nişanyan (<https://www.nisanyansozluk.com>)
- *Tarama Sözlüğü*, TDK 2009
- *Türk Dilinin Etimoloji Sözlüğü*, İsmet Zeki Eyuboğlu, İstanbul 1991
- *Türk Kelime Kökeni* (<https://www.etimolojiturkce.com>)
- *Kitab i Dədə Qorqud, Əsil və Sadələşdirilmiş Məmlər*, Samət Əlizadə, Tofiq Hacıyev, Öndər Nəşriyyatı, Bakı 2004
- *Kitab i Dədə Qorqudun Söz Dünyası*, Əzizxan Tanrıverdi və Redaksiya Üzvləri, Bakı 2006
- *Dede Korkut Kitabının Günbet Yazması*, Nasser Khaze Shahgoli, Valiollah Yaghoobi, Shahrouz Aghatabai, Sara Behzad, Modern Türklük Araştırmaları Dergisi (cilt 16, sayı 2, Haziran 2019)
- *İrk Bitig (The Book of Omens)*, Talat Tekin, Harrassowitz Verlag, Wiesbaden 1993
- *Türkische und Mongolische Elemente im Neupersischen*, Gerhard Doerfer, Franz Steiner Verlag GmbH, Wiesbaden 1963
- *Dictionnaire Turk-Orientale*, Pavet de Courteilles, Imprimerie impériale, Paris 1870
- *Thesarus Linguarum Orientalium Turcicae, Arabicae, Persicae*, Franciscus Meninsky, Viennae Austriae, M. DC. LXXX.
- *Lüğətnamə*, Dehxoda
- *Möcm əl Məani* (geniş qapsamlı Ərəbcə Sözlük: [://www.almaany.com](http://www.almaany.com))

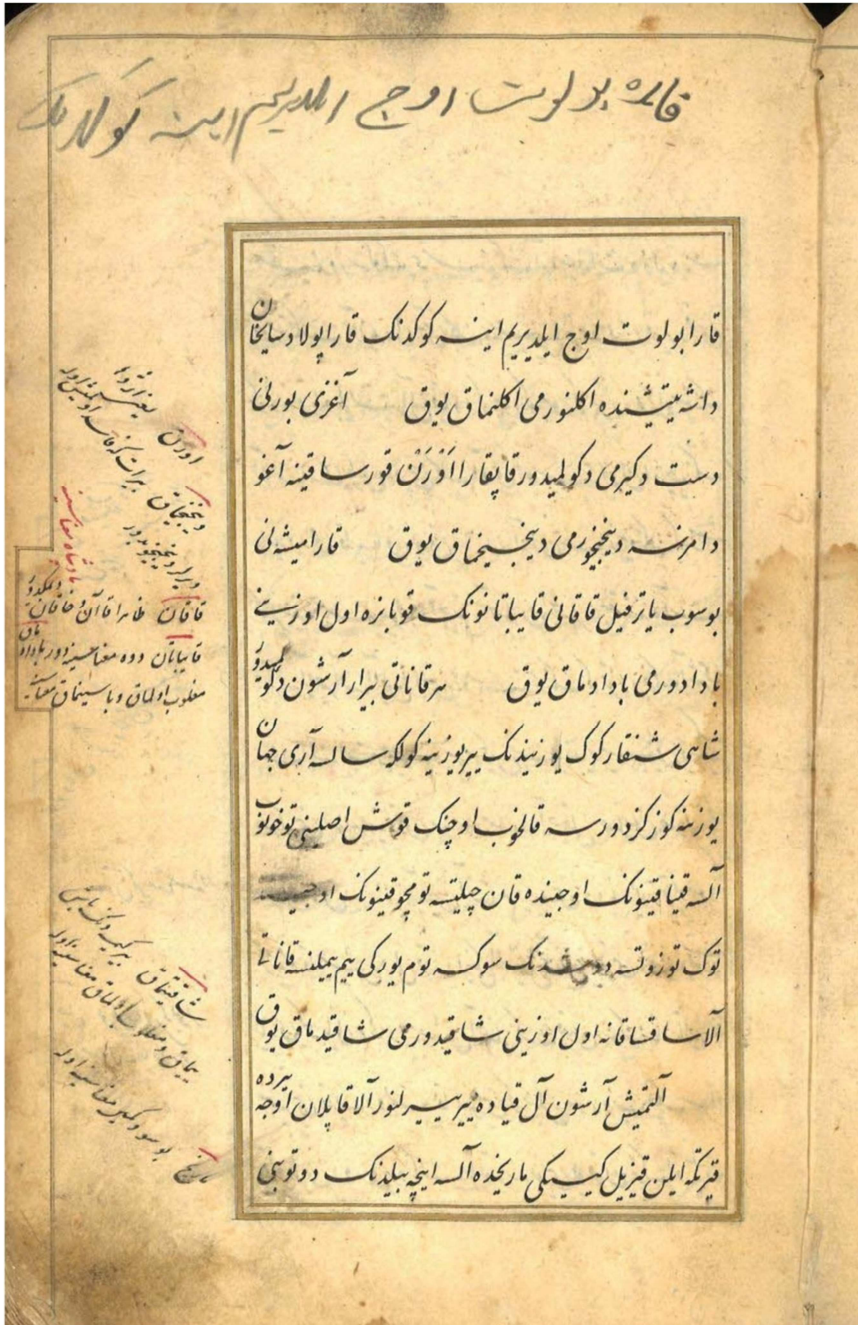
Əlaqə:

Mail: rafrabraham@yahoo.com

Telegram: @rafrabraham

تۆرکمن صحرا متنی نین باشلانغیجی

تورکمن صحرا متیندن باشقا بیر صحیفه